

# PRZEWODNIK DLA OTWARTEJ SZKOŁY. TRANSPŁCOWOŚĆ.

PORADNIK DLA KADRY PEDAGOGICZNEJ  
PRACUJĄCEJ W SZKOLE I ZARZĄDZAJĄCEJ SZKOŁĄ

PRACA ZBIOROWA



PRZEWODNIK DLA OTWARTEJ SZKOŁY.  
TRANSPŁCIOWOŚĆ



# PRZEWODNIK DLA OTWARTEJ SZKOŁY. TRANSPŁĘCIOWOŚĆ.

PORADNIK DLA KADRY PEDAGOGICZNEJ  
PRACUJĄCEJ W SZKOLE I ZARZĄDZAJĄCEJ SZKOŁĄ

PRACA ZBIOROWA

WARSZAWA 2023

Iceland   
Liechtenstein   
Norway  **Active  
citizens fund**

Publikacja została wypracowana i opublikowana w ramach projektu Dziecko transplciowe – efektywny system wsparcia w szkole realizowanego z dotacji nr K2m/0600 programu Aktywni Obywatele – Fundusz Krajowy, finansowanego przez Islandię, Liechtenstein i Norwegię w ramach Funduszy EOG.

Organizacja Liderka



Organizacje partnerskie



Treści zawarte w niniejszej publikacji stanowią wyłączną odpowiedzialność osób autorskich.

Osoby autorskie: Milena Adamczewska-Stachura, Gabriela Borecka, Damian Jaworek, Dominik Kuc, Ewelina Negowetti, Aleksandra Niedźwiedzka-Wardak, Dorota Piotrowska, Ane Piżl, Izabela Podsiadło-Dacewicz, Michał Pyzik, Dominika Sadowska, Monika Stec, Marlena Stradomska.

Konsultacje: dr Marta Dora, Jan Świerszcz

Redakcja prowadząca: Anna Kosater

Redakcja merytoryczna: Dominika Sadowska

Recenzja naukowa/merytoryczna: dr hab. Jacek Pyżalski, prof. UAM; Paula Włodarczyk (FDDS)

Recenzja medyczna/seksuologiczna: dr n. med. Anna Maria Kępczyńska-Nyk

Redakcja i korekta językowa: Joanna Szulc, Agnieszka Winczer

Grafiki wykorzystane w publikacji oraz na okładce: Ewelina Negowetti

Opracowanie graficzne: Leszek Paszkowski

© Copyright by Fundacja Psycho-Edukacja, Warszawa 2023

Wydawca:

Fundacja Psycho-Edukacja

Chmielna 73B lok. 36; 00-801 Warszawa

<https://fp-e.pl>

ISBN: 978-83-968864-3-9



Niniejsza publikacja jest dostępna na warunkach licencji Creative Commons – Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne 4.0 – na tych samych warunkach. Oznacza to, że można dowolnie wykorzystać ten utwór, w tym kopiować go, dystrybuować, wyświetlać i używać, pod warunkiem podania osób autorskich utworu.

Więcej informacji o licencji znajduje się na stronie: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.pl>

Publikacja jest dostępna bezpłatnie w wersji elektronicznej na stronie: [www.dziekotransplciowe.pl](http://www.dziekotransplciowe.pl) oraz na stronie <https://fp-e.pl/publikacje>

# WYPOWIEDZI NIEPEŁNOLETNICH OSÓB NIEBINARNYCH I TRANSPŁCIOWYCH, POZOSTAJĄCYCH W TERAPII INDYWIDUALNEJ

Fragmety rozmów są publikowane za ich zgodą.

Wypowiedzi zostały zanonimizowane

- Moje ciało nie jest kobiece. Moje ciało jest moje!
- Czuję się sobą, gdy osoby postronne nie wiedzą, jakiej jestem płci.
- Dzisiaj każdy wie lepiej ode mnie, jaką mam płć, szukają dowodów, że nie jestem osobą agender. Kiedy ja od 7 roku życia nie chciałam wchodzić do sklepów i przymierzać ubrań, bo nie rozumiałam, dlaczego jest podział na męskie i damskie ubrania.
- Kiedy pomyślę, co mnie czeka w szkole, w domu, wolę nie zmieniać imienia. Wolę to uczucie niedopasowania i niezgody na to, jak inni się do mnie zwracają, niż presję i niezrozumienie innych.
- Gdybym urodził się w ciele kobiety, większość moich trudnych doświadczeń nie miałoby miejsca. Prawdopodobnie nie miałbym depresji.
- Kiedy rozmawiam o ewentualnej tranzycji, kiedy mogę tu (w gabinecie) o tym rozmawiać i nie wstydzić się, to czuję, jak bardzo chcę poszukiwać swojej tożsamości, a nie ją po prostu zmienić.
- Każda reakcja innych osób na moje wyautowanie mnie rani. Chyba sama nie wiem, jak inni powinni na to reagować.
- Moi rodzice stworzyli mnie w swoich głowach i nie chcą się od tego uwolnić.
- Nie rozumiem dlaczego dla świata tak ważne jest, jak mam na imię. Jest tyle innych moich problemów, którymi mogliby się zająć.
- Od dziecka wychowywali mnie na idealną córeczkę. Teraz czuję, że ich zawiodę, jeśli powiem im, kim jestem.
- Kiedy widzę swój zarost, chce mi się płakać. Wstydzę się go i brzydzę, bo ja tak nie wyglądam. Kiedy nie patrzę w lustro mogę poczuć się sobą, ale kiedy widzę siebie, to czuję się jak w awatarze z nielubianej gry.
- Nie rozumiem, dlaczego moi rodzice nie pytają mojej cisplciowej siostry o ciało, o związki, o dojrzewanie, tylko mnie zarzucają tymi pytaniami w każdej rozmowie.
- Od kiedy zacząłem mówić o swojej tożsamości, w domu traktuje się mnie inaczej. Nikt nie pyta mnie już o zdanie, traktują mnie jak dziecko, które nie ma prawa głosu, bo nic o życiu nie wie.
- Już któryś raz widzę ten wykres. To chore, że mam się określać na jakiejś skali i wybierać, czy jestem bardziej osobą męską, czy żeńską. Tego nie da się w ten sposób opisać!



# SPIS TREŚCI

Podziękowanie | 9

Wstęp | 11

CZĘŚĆ 1 Kilka faktów | 17

CZĘŚĆ 2 Transpłciowe i niebinarne osoby  
uczące się w systemie edukacji | 37

CZĘŚĆ 3 Realia funkcjonowania transpłciowych  
i niebinarnych osób uczących się | 51

CZĘŚĆ 4 Budowanie w szkole kultury włączania  
transpłciowych i niebinarnych osób uczących się | 65

CZĘŚĆ 5 System wsparcia | 91

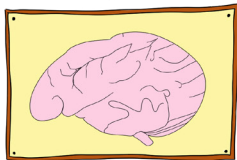
CZĘŚĆ 6 Baza informacji o transpłciowości i niebinarności | 111

Bibliografia | 117

Biogramy osób autorskich | 123

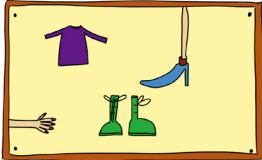


Tożsamość płciowa



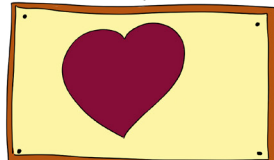
Tego **NIE** widać nawet przez  
lupe. Tego się nie wybiera,  
nie dziedziczy, nie leczy.

Ekspresja płciowa

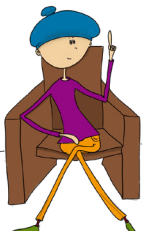


To widać. To się wybiera, czasem  
dziedziczy, to możesz zmieniać.

Orientacja psychoseksualna



Tego się **NIE** wybiera.  
Z tym się rodzi.



Ogromnym wsparciem przy powstaniu publikacji były liczne osoby, które brały udział w partycypacyjnym procesie wypracowania jej zakresu i struktury, licznych konsultacjach, spotkaniach roboczych: osoby nauczycielskie, prawnicze, pracujące w poradniach psychologiczno-pedagogicznych, szkołach, przedszkolach, osoby aktywistyczne, a także transpłciowe i niebinarne osoby uczące się, ich rodzice i osoby sprawujące opiekę, których głos wielokrotnie wybrzmiewa w tym materiale.

Bardzo serdecznie wszystkim Im dziękujemy.



# WSTĘP

**T**ranspłciowość i niebinarność osób, które uczą się w szkołach, jest tematem, który od niedawna jest otwarcie podejmowany w szkołach i przestrzeni publicznej. Budzi on emocje nie tylko dlatego, że jest nowy, że wymaga określonej wiedzy, ale przede wszystkim dlatego, że jest osadzony w wyraźnym kontekście społecznym i politycznym. Dyrekcja i kadra pedagogiczna próbują zatem zajmować stanowisko, podejmować określone działania balansując na styku wielu argumentów. Bywa, że także pod presją i wobec różnorodnych oczekiwań osób ze szkolnej społeczności.

To niełatwa sytuacja: na ogół w szkołach brakuje wiedzy na temat orientacji psychoseksualnej i tożsamości płciowej, w grę wchodzi silne emocje, w rozmowach osobiste opinie mieszają się z obiektywnymi argumentami. Sytuacji nie poprawia to, że w oświacie wciąż zachodzą zmiany i panuje coraz większy chaos. Osoby pracujące z młodzieżą mogą czuć się zagubione, a wtedy trudno im odpowiednio wspierać dzieci i młodzież.

W szkołach brakuje ujednoczonych rozwiązań, ścieżek postępowania, dobrych praktyk i odpowiedzi na wiele pytań stawianych zarówno przez dzieci, młodzież, ich rodziców, osoby sprawujące opiekę, jak również nauczycielki i nauczycieli oraz kadrę zarządzającą szkołami. Bywa, że nauczycielki i nauczyciele oraz osoby zarządzające szkołami zostawiane są same sobie, gdy trzeba podejmować decyzje, które mają wpływ na dobro i poczucie godności człowieka, na jego bezpieczeństwo emocjonalne i fizyczne. To ogromna odpowiedzialność. Niepewności zwykle towarzyszy troska o to, by nikt nie został taką decyzją skrzywdzony, a także żeby wypracowane rozwiązania były dobre nie tylko dziś i nie tylko w konkretnej sytuacji, ale by mogły przez lata służyć całej szkolnej społeczności.

Celem poniższej publikacji jest dostarczenie wiedzy wspartej dobrymi praktykami i rozwiązaniami, które można wdrażać w szkołach.

Zawiera ona odpowiedzi na najczęściej pojawiające się pytania, w przystępny sposób wyjaśnia specjalistyczne terminy, ukazuje szeroki kontekst funkcjonowania

młodych osób transpłciowych i niebinarnych, a także proponuje bezpieczne rozwiązania. Wyjaśnia i zachęca do tego, by nie bać się zagadnień związanych z transpłciowością, tylko korzystać z wypracowanych już narzędzi i dostępnych ścieżek postępowania, które zostały zweryfikowane i zebrane w jednym miejscu.

Publikacja powstała w ramach ogólnopolskiego projektu: *Dziecko transpłciowe – efektywny system wsparcia w szkole*, realizowanego przez Fundację Psycho-Edukacja z udziałem dwóch organizacji partnerskich – Warszawskiego Centrum Innowacji Edukacyjno-Społecznych i Szkoleń (WCIES) i Biura Rzecznika Praw Dziecka z Islandii. Powstała na podstawie inspiracji podobnym materiałem, który od lat z powodzeniem funkcjonuje w Islandii, z wykorzystaniem doświadczeń i wsparcia Rzeczniczki Praw Dziecka Islandii oraz przy wykorzystaniu praktyk, które zostały sprawdzone i są stosowane w tamtejszych szkołach.

Szczegółowe informacje na temat projektu znajdują się na stronie internetowej: <https://www.dziekotransplciowe.pl>.

Prace nad publikacją poprzedziła analiza raportu z rozwiązań islandzkich<sup>1</sup>, a także analiza rozwiązań stosowanych w polskich szkołach. W wybranych placówkach w Warszawie zostały zrealizowane badania<sup>2</sup>, które pozwoliły przyjrzeć się perspektywie kadry pedagogicznej, transpłciowych osób uczących się i ich rodziców.

Przygotowując się do opracowania publikacji, korzystaliśmy i korzystałyśmy z doświadczeń Warszawskiego Centrum Innowacji Edukacyjno-Społecznych i Szkoleń, które od lat realizuje formy szkoleniowe dla warszawskich nauczycieli i nauczycielek. Zebrane zostały także informacje, sugestie i rekomendacje od Warszawskiego Rzecznika Praw Uczniowskich i organizacji pozarządowych, które pracują na rzecz tworzenia szkoły otwartej i bezpiecznej dla transpłciowych i niebinarnych osób uczących się. Publikacja powstawała jako wspólne dzieło osób pracujących w szkołach, z praktyką prawną, psychologiczną, z doświadczeniami interwencji kryzysowej, mediacyjnymi, terapeutycznymi, a także aktywistycznymi i naukowymi. To sprawia, że ujęte w niej rekomendacje i zaproponowane rozwiązania uwzględniają szeroką perspektywę i odnoszą się do potrzeb rodziców, osób sprawujących opiekę i samych osób uczniowskich. Publikacja powstawała kilka miesięcy, ale tak naprawdę stoi za nią kilkanaście lat doświadczeń.

---

1 Bolladóttir, G. (2023). *Dziecko transpłciowe w Islandii. Przegląd ustawodawstwa i dobrych praktyk*. Warszawa: Fundacja Psycho-Edukacja, <https://www.dziekotransplciowe.pl> oraz <https://fp-e.pl/publikacje>.

2 Stec, M. (2023). *Wyspy wsparcia. Dobre praktyki w zakresie wsparcia transpłciowych osób uczących się w polskich szkołach publicznych. Raport końcowy z badania jakościowego*. Warszawa: Fundacja Psycho-Edukacja, <https://www.dziekotransplciowe.pl> oraz <https://fp-e.pl/publikacje>.

Zakres publikacji został wypracowany podczas ogólnopolskiego spotkania, w którym wzięło udział blisko 30 osób zajmujących się zagadnieniami transpłciowości i niebinarności w szkole. Zaproszenie na to spotkanie było otwarte i kierowane do osób, które mają specjalistyczną wiedzę, doświadczenia, wypracowane rozwiązania i mogły włączyć się w proces przygotowania publikacji. Na podstawie ich pracy indywidualnej i grupowej wypracowany został zakres publikacji oraz lista zagadnień, które powinny się w niej znaleźć, żeby materiał był kompletny i uwzględniał szeroką perspektywę. Następnie przystąpiono do pracy nad poszczególnymi rozdziałami. Spotkania dotyczące weryfikacji i uzupełniania zakresów poszczególnych rozdziałów były otwarte, zaproszenia kierowano indywidualnie, poprzez organizacje pozarządowe, a także stronę internetową projektu i media społecznościowe. Brały w nich udział osoby pracujące w szkołach, rodzice i osoby sprawujące opiekę nad młodymi osobami transpłciowymi, same osoby transpłciowe i niebinarne oraz osoby pracujące w organizacjach pozarządowych zajmujących się przedmiotową tematyką. Dopiero na podstawie tak wypracowanego zakresu materiału powstały treści poszczególnych rozdziałów opracowane przez osoby eksperckie. Roboczy tekst poradnika był też poddany szerokim i otwartym konsultacjom z udziałem organizacji pozarządowych, dyrektorek i dyrektorów szkół, ekspertek i ekspertów, a także rodziców. Wszystko po to, żeby rozwiązania zaproponowane w tym materiale były jak najbardziej wartościowe i możliwe do wdrożenia. Należy jednak pamiętać, że nawet najlepsze praktyki nie zwalniają z refleksyjnego ich wdrażania, uwzględniającego specyficzny kontekst danej placówki.

Publikację kierujemy w szczególności do kadry zarządzającej szkół podstawowych i ponadpodstawowych, kadry pedagogicznej oraz pomocy psychologiczno-pedagogicznej, rodziców i osób opiekujących się młodzieżą i dziećmi transpłciowymi i niebinarnymi, poradni psychologiczno-pedagogicznych oraz wszystkich instytucji i osób, dla których wiedza w niej zawarta może być przydatna.

Poniższa publikacja jest też pewną propozycją. Napisana została takim językiem, jakiego transpłciowe i niebinarne osoby uczące się chciałyby w szkole. Daje więc szansę, żeby poznać ten język w praktyce, oswoić go i przyjrzeć się różnym sformułowaniom, żeby świadomie zdecydować, które jego elementy warto przenieść do swojej praktyki zawodowej, do szkolnej komunikacji wewnętrznej i zewnętrznej. Język jest ważnym narzędziem kształtowania przyjaznego otoczenia i może realnie wpływać na rzeczywistość polskiej szkoły. Pamiętajmy, że choć budowanie szkoły inkluzywnej rozpoczyna się od języka i komunikacji włączającej, to ich wdrożenie w szkolnej społeczności jest procesem. Za słowami mogą kryć się stereotypy, uprzedzenia, brak wiedzy, a także obawy, lęki i przekonania, nad którymi szkoła może i powinna świadomie pracować. Język opisuje świat, ma jednak również

moc jego przekształcania i tworzenia. Niech świat, który proponujemy dzieciom i młodzieży będzie bezpieczny i przyjazny, pełen szacunku dla odrębności i podmiotowości każdego z nich.

Serdecznie zachęcamy do lektury poradnika, mając nadzieję, że nasze wspólne działania przelożą się na poprawę jakości życia dzieci i młodzieży transpłciowej i niebinarnej oraz ich bliskich, a w konsekwencji całej społeczności szkolnej.

## INSTYTUCJE REALIZUJĄCE PROJEKT

### Fundacja Psycho-Edukacja

Organizacja lidarska w projekcie. Jednym z podstawowych celów Fundacji Psycho-Edukacja jest szerzenie wiedzy psychologicznej i dbanie o dobrostan psychologiczny osób uczniowskich oraz osób nauczycielskich w polskich szkołach. Do powołania Fundacji skłoniło nas rozpoznanie braku podstawowej edukacji psychologicznej opartej na doświadczeniu zarówno wśród osób uczących się, jak i tych, które uczą. Misją Fundacji Psycho-Edukacja jest wspieranie dobrostanu psychicznego i wiedzy społeczności szkolnej.

### Warszawskie Centrum Innowacji Edukacyjno-Społecznych i Szkoleń (WCIES)

Organizacja partnerska w projekcie. Miejska placówka doskonalenia nauczycieli od kilkunastu lat inicjuje i wspiera innowacyjne rozwiązania edukacyjne, których celem jest podnoszenie jakości pracy dydaktycznej, wychowawczej i opiekuńczej szkół i placówek edukacyjnych. Wspiera działania adresowane do kadry pedagogicznej i pomocy psychologiczno-pedagogicznej oraz rodziców i osób sprawujących opiekę. Ich celem jest budowanie i wzmacnianie takiego środowiska edukacyjnego, w którym przestrzega się i realizuje prawa człowieka, a akceptacja dla różnych wymiarów ludzkiej tożsamości oraz troska o bezpieczeństwo psychiczne wytyczają standardy codziennej pracy dydaktycznej i wychowawczej. Udział w projekcie *Dziecko transpłciowe – efektywny system wsparcia w szkole* jest kontynuacją działań, które placówka realizowała już wcześniej, takich jak: *Uczeń transpłciowy w szkole* oraz *Szkoła bez homofobii*. Jest to również działanie, które realizuje miejską politykę na rzecz różnorodności społecznej i deklaracje zawarte w Karcie Różnorodności i Deklaracji LGBT+. Dla WCIES ważne jest, żeby kadra pedagogiczna pracująca z dziećmi i młodzieżą wiedziała, jak właściwie i profesjonalnie wspierać transpłciowe i niebinarne osoby uczące się w środowisku szkolnym i jak je włączać w życie szkolnej społeczności.

Rzecznik Praw Dziecka dba, aby interesy, potrzeby i prawa dzieci były w pełni uwzględniane przez wszystkie organy władzy publicznej, osoby fizyczne i stowarzyszenia. Ważnym ciałem doradczym działającym przy Rzeczniku jest Rada Dzieci, w której młodzi ludzie uczą się demokracji i dyskusji o wspólnych sprawach w praktyce.

Od 2017 roku urząd Rzecznika piastuje prof. Salvör Nordal – doktor filozofii, wykładowczyni na Uniwersytecie Islandzkim. W ostatnich latach w Islandii podjęto wiele istotnych działań o charakterze prawnym i społecznym mających na celu poprawę egzekwowania praw osób transpłciowych. Wśród działań bezpośrednio skierowanych do szkół warto wskazać m.in. wydanie w 2019 roku poradnika autorstwa Stephanie Brill i Rachel Pepper: *Trans barnið – Handbók fyrir fjölskyldur og fagfólk, Háskólaútgáfan* (pol.: *Poradnik dla rodzin dzieci transpłciowych i specjalistów z nimi pracujących*) oraz opracowanie szeregu materiałów o charakterze instruktażowym i wspierającym, w tym *Planu wsparcia transpłciowych osób uczących się dla szkół podstawowych* oraz tzw. list kontrolnych dla szkół podstawowych i przedszkoli. Materiały te dostępne są na stronie miasta Reykjavik.





# CZĘŚĆ 1

## KILKA FAKTÓW

### 1

## SKRÓT LGBT+, ORIENTACJA PSYCHOSEKSUALNA I TOŻSAMOŚĆ PŁCIOWA – PODSTAWOWE INFORMACJE

*Michał Pyzik*

**A**kronim LGBT+ jest skrótowcem, który w sposób parasolowy określa osoby o orientacji psychoseksualnej innej niż heteroseksualna lub o tożsamości płciowej innej niż cisplciowa. Przez tożsamość inną niż cisplciowa rozumie się taką, w której płeć oznaczona przy urodzeniu (i zaznaczona pierwotnie w akcie urodzenia) nie jest taka sama jak ta, którą ktoś odczuwa.

L → lesbijki

G → geje

B → osoby biseksualne

T → osoby transplciowe

Często można spotkać rozbudowaną wersję tego skrótowca w formie LGBTQ, LGBTQAIP, bądź taką, której używamy w tym poradniku: LGBT+. Wyjaśnienie, co oznaczają poszczególne litery stosowane w tych skrótach, znajduje się w słowniczku na końcu poradnika.

Chociaż społeczność osób LGBT+ jest bardzo różnorodna, to wspólne dla nich jest doświadczenie bycia społecznie stygmatyzowaną mniejszością. Kulturowo uwarunkowane normy społeczne mówiące, co to znaczy być mężczyzną i kobietą oraz jak powinny wyglądać relacje pomiędzy osobami różnych płci, przyczyniają się do wykluczenia osób LGBT+. Rozwój praw człowieka, demokratyzacja i ruchy emancypacyjne w państwach kultury zachodniej w XX w. sprawiły, że osoby LGBT+ w społeczeństwie zyskiwały coraz większe społeczne uznanie, przestawały być traktowane

jako przestępcy i ludzie naruszający normy. Zachowania romantyczne oraz seksualne pomiędzy osobami tej samej płci przestały być karalne, diagnozowane jako zaburzenie, a pary tej samej płci w większości państw UE cieszą się równością małżeńską i równymi prawami do życia rodzinnego. Zmiany w postrzeganiu osób transpłciowych doprowadzają do powstawania coraz lepszych systemów wsparcia (m.in. medycznego, prawnego) umożliwiających życie zgodne z odczuwaną płcią w sposób wolny od przemocy i dyskryminacji. Jednocześnie osoby LGBT+ narażone są wciąż na stereotypy i uprzedzenia, piętnujące je jako zagrożenie dla „tradycyjnych wartości” lub „naturalnych norm”. Warto podkreślić, że to, iż osoby LGBT+ coraz częściej są obecne w życiu publicznym i że głośno mówi się o potrzebie wypracowania standardów i równych praw dla tej grupy społecznej, nie jest oznaką mody czy kaprysu nowego pokolenia. Osoby LGBT+ istnieją i istniały w każdym społeczeństwie od zawsze, są koleżankami i kolegami z pracy, szkoły, przychodni czy warsztatu samochodowego. Jeździmy razem pociągami, robimy zakupy w tym samym sklepie. Różne źródła podają różne dane dotyczące liczby osób transpłciowych w społeczeństwie – trudno tutaj o wiarygodne szacunki. Jednak nie można już nie zauważać lub bagatelizować obecności osób transpłciowych i niebinarnych w szkołach, a co za tym idzie, praw człowieka osób LGBT+ w systemie edukacji formalnej.

## Orientacja psychoseksualna

Termin „orientacja seksualna” nie jest dostatecznym określeniem złożoności ludzkiej seksualności. Mówi o tym, z osobami jakiej płci dana osoba tworzy, bądź chce tworzyć relacje romantyczne, w kim się zakochuje, z kim utrzymuje kontakty seksualne. Nie jest to tylko kwestią seksualności, ale również uczuć, emocji i szeroko rozumianych relacji romantycznych. Dlatego też warto stosować przedrostek psycho, który podkreśla, że przecież nie tylko o seks chodzi w tym, z kim budujemy relacje. Kładzie on nacisk na aspekt uczuć, emocji i sfery psychicznej w więzi łączącej ludzi. Dlatego, zamiast mówić, czy pisać – orientacja seksualna, używamy w tym materiale terminu orientacja psychoseksualna.

## Tożsamość płciowa

Świat, w którym żyjemy, jest zauważalnie podzielony binarnie, czyli na dwie płcie, które przypisuje się nam przy urodzeniu (jest to tzw. płeć metrykalna, tj. oznaczona pierwotnie w dokumentach, w akcie urodzenia) na podstawie wyglądu naszych genitaliów ocenianych przy narodzinach. Gdziekolwiek nie spojrzeć, zawsze znajdziemy binarne kategorie – toalety, ubrania czy kosmetyki projektowane są dla kobiet albo

dla mężczyzn, przy czym pojęcia te są rozłączne. Jednak rzeczywistość jest taka, że odczuwanie i przeżywanie siebie jako kobiety albo mężczyzny jest jedną z wielu możliwości. Osoby niebinarne nie odnajdują się w binarnym rozumieniu płci jako dwóch przeciwstawnych i wyłączających się kategorii, nie określają siebie jako kobiety albo mężczyzny, ale np. odczuwają obie płcie lub w ogóle odnajdują siebie poza tą kategorią.



Piżł, A. (2022). *Niebinarność*. W: *Inspiracje\_na\_2023\_rok*, Divercity+.  
[https://divercityplus.com/wp-content/uploads/2022/12/Inspiracje\\_na\\_2023\\_rok.pdf](https://divercityplus.com/wp-content/uploads/2022/12/Inspiracje_na_2023_rok.pdf)

Kwestia naszej psychiki i tożsamości płciowej jest skomplikowana i ma na nią wpływ wiele czynników poza wyglądem narządów płciowych. Tożsamość płciowa to poczucie przynależności, bądź jej braku, do określonej płci. Jest to identyfikacja, odczuwanie i przeżywanie siebie jako kobiety, mężczyzny albo osoby niebinarnej. Tak właśnie powstał termin transpłciowości, czyli braku zgodności pomiędzy płcią oznaczoną przy urodzeniu a tym, kim ktoś się czuje. To poczucie rozwija się wraz z rozwojem człowieka i jest bardzo indywidualne, nie ma zatem przypisanego wieku, w którym – albo do którego – „wyjaśni się”, czy osoba jest trans – czy cisplciowa. Zatem transpłciowość to pojęcie określające wszystkie osoby, których tożsamość płciowa jest inna niż cisplciowa (czyli taka, kiedy zarówno płeć, która została przypisana przy urodzeniu, jak i ta odczuwana, są takie same). Obejmuje ono również osoby niebinarne. Więcej znaleźć można w słowniczku na końcu materiału.

Transpłciowość danej osoby związana jest z tym, jak ktoś przeżywa swoją płeć. Proces ten jest jednak bardzo indywidualny, zarówno co do przebiegu, jak i czasu trwania. Nie zawsze transpłciowość oznacza podejmowanie procedur, zabiegów czy działań dotyczących zmiany wyglądu, danych w dokumentach, czy zachowania. Dzieje się tak z różnych względów. Część osób transpłciowych i niebinarnych może podejmować działania w celu dostosowania wyglądu ich ciała lub danych zawartych w dokumentach (akt urodzenia, legitymacja szkolna) do płci, którą odczuwają. Takie procedury nazywamy tranzycją, uzgodnieniem lub korektą płci. Czasem te zmiany mogą odpowiadać stereotypowym wyobrażeniom o danej płci, ale nie muszą. Dlatego można spotkać transpłciową uczennicę z zarostem albo transpłciowego ucznia, który ma biust. To, co decyduje o tym, jaka jest płeć danej osoby, jest jej własne przeżywanie płci i jej własna identyfikacja, a nie subiektywne przeświadczenie osób postronnych o tym, jak stereotypowo wygląda, czy powinien wyglądać chłopiec, a jak dziewczynka.

Zamiast mówić lub pisać: zmiana płci, mówimy: korekta, uzgodnienie, tranzycja. Termin „zmiana” sugeruje, że dana osoba miała wcześniej inną płęć lub tożsamość i ją zmieniła oraz że tożsamość płciowa jest zależna od czyjejś woli, lub decyzji. Proces odkrywania swojej tożsamości nie jest przecież jej zmianą.

Tranzycja to dostosowanie różnych obszarów życia osób transpłciowych i niebinarnych do ich tożsamości płciowej. Można wyróżnić trzy rodzaje tranzycji: społeczną, medyczną i prawną.

**TRANZYCJA SPOŁECZNA** polega na działaniach umożliwiających codzienne funkcjonowanie społeczne zgodne z odczuwaną płcią. Dla wielu osób transpłciowych tranzycja społeczna, a wraz z nią bycie rozpoznanymi przez innych jako osoba danej płci, jest najważniejszym czynnikiem redukującym dysforię. Dysforia płciowa to cierpienie lub uporczywy dyskomfort wynikający z różnicy pomiędzy wewnętrznym poczuciem płci a tym, jak wygląda ciało lub jak czyjaś płęć jest określana przez innych. Elementami tranzycji społecznej może być: używanie imienia zgodnego z tożsamością płciową, używanie odpowiednich form rodzajowych, dostosowanie ekspresji płciowej, tj. wybieranie ubrania wskazującego na tożsamość płciową, zabiegi estetyczne dotyczące wyglądu ciała (np. makijaż, biżuteria, depilacja). Coming out, czyli poinformowanie innych o swojej transpłciowości i płci odczuwanej, dla wielu nastoletnich osób może być bardzo stresującym momentem, dlatego tak ważne jest, aby wtedy mogły otrzymać wsparcie dorosłych. Rola szkoły w procesie tranzycji jest szczególna, dlatego że tranzycja społeczna zwykle podejmowana jest jako pierwsza i młoda osoba w środowisku szkolnym, zaczyna funkcjonować zgodnie z odczuwaną przez siebie płcią. Co więcej, w szkole spędza znaczną część czasu, warto więc zadbać, aby było to miejsce bezpieczne i akceptujące, aby każda osoba mogła czuć się w nim swobodnie i nie była narażona na żadną formę przemocy. To, czy podczas tranzycji społecznej młody człowiek dostanie w szkole wsparcie, akceptację i profesjonalną wiedzę, w ogromnej mierze wpływa na jego poczucie bezpieczeństwa, ogranicza ryzyko depresji i próby samobójczej. Poprzez wsparcie szkoły w procesie tranzycji społecznej rozumiemy m.in. akceptację używanego przez osobę uczącą się imienia, zwracanie się do osoby wybranymi zaimkami, zrozumienie potrzeby zmiany sposobu ubierania się lub dokonywania modyfikacji wyglądu, niepodważanie tożsamości oraz stworzenie innych rozwiązań umożliwiających funkcjonowanie w społeczności szkolnej.

**WAŻNE:** tranzycja społeczna jest procesem bezkosztowym i odpowiadającym na najczęściej występujące przejawy dysforii. Wsparcie i uznanie tożsamości płciowej budują poczucie bezpieczeństwa i redukują ryzyko próby samobójczej.



Materiały edukacyjne dla nauczycielek i nauczycieli wypracowane w ramach projektu: *Szkoła przyjazna prawom człowieka. Jak przeciwdziałać wykluczeniu i przemocy w szkole?*

[https://um.warszawa.pl/waw/wcies/materiały-edukacyjne-sppc?fbclid=IwAR1TJ0WR9721nYWD05ouV\\_tQICoQw2jU88wF1xNMmfyxdLQBdhog03aW8h8](https://um.warszawa.pl/waw/wcies/materiały-edukacyjne-sppc?fbclid=IwAR1TJ0WR9721nYWD05ouV_tQICoQw2jU88wF1xNMmfyxdLQBdhog03aW8h8)

**TRANZYCJA MEDYCZNA** to wszelkie zabiegi medyczne ingerujące w ciało i redukujące dysfориę płciową związaną z wyglądem, nazywane w medycynie interwencjami afirmującymi płeć. Zazwyczaj obejmują one terapię hormonalną oraz zabiegi chirurgiczne. W Polsce tranzycja medyczna podejmowana jest wyłącznie w efekcie złożonego procesu związanego z wieloetapową diagnozą i badaniami, prowadzonymi przez osoby specjalistycznie wspierające osoby transpłciowe w sektorze ochrony zdrowia (najczęściej obejmuje m.in. konsultacje psychoseksuologiczne, psychiatryczne oraz endokrynologiczne).

**TRANZYCJA PRAWNA** to zmiana imienia, nazwiska (w przypadku końcówki nazwiska określającej płeć), oznaczenia płci w akcie urodzenia, dokumentach oraz związana z tym zmiana numeru PESEL. W Polsce wciąż nie ma przepisów regulujących zmianę oznaczenia płci dla osób transpłciowych i niebinarnych. Jest to długi, żmudny i nierzadko upokarzający proces, który odbywa się na drodze sądowej i wiąże się z koniecznością pozwania rodziców.

Powództwo o ustalenie realizowane jest na podstawie art. 189 kodeksu postępowania cywilnego. Postępowanie to jest dostępne również dla osób małoletnich, jednak z uwagi na to, że nie mają one pełnej zdolności do czynności prawnych, nie mogą samodzielnie wnieść pozwu do sądu. W takiej sytuacji rodzice nie mogą reprezentować osoby małoletniej, gdyż występują oni po stronie pozwanej, dlatego przed wniesieniem pozwu konieczne jest wystąpienie do sądu rodzinnego o wyznaczenie kuratora\_ki (tę rolę może pełnić wskazana osoba prawnicza) o reprezentowanie małoletniego w postępowaniu.

Warto pamiętać, że nie każda osoba transpłciowa i nie każda osoba niebinarna będzie w podobny sposób odczuwać dysfориę i myśleć o swojej tranzycji. Jest to bardzo indywidualny proces, wiele osób nie będzie się decydować na tranzycję społeczną, medyczną albo prawną. Jest to wyłącznie decyzja i wola osoby, która odczuwa niezgodność pomiędzy płcią odczuwaną a nadaną przy urodzeniu. Warto o tym pamiętać, mając na uwadze, że do rozpoczęcia tranzycji społecznej nie są potrzebne żadne działania prawne, ani związane z otrzymaniem specjalistycznej opinii czy diagnozy.

Z perspektywy szkoły niewskazane jest więc uzależnianie wsparcia w tranzycji społecznej od rozpoczęcia procedur medycznych lub prawnych. Dorośli nie powinni też zachęcać ani zniechęcać do określonych kroków w tranzycji na podstawie ich własnych wyobrażeń związanych z płcią czy ekspresją płciową osoby nastoletniej. Tylko osoba, która doświadcza niezgodności płciowej, będzie w stanie samodzielnie określić, jakich zmian potrzebuje, aby poczuć się komfortowo. Oznacza to, że jeśli określone działania szkoły sprawdziły się jako wsparcie jednej osoby transpłciowej, nie zawsze sprawdzą się one we wspieraniu innych. Każdy taki proces powinien być planowany indywidualnie i zawsze w konsultacji z osobą, której dotyczy.

**DETRANZYCJA** to pojęcie opisujące proces odwracania dokonanej tranzycji społecznej, medycznej lub prawnej. Obecny stan badań wskazuje, że około 2% osób po medycznych interwencjach afirmujących płęć decyduje się na detranzycję. Najczęściej wymienianymi powodami detranzycji są: doświadczenie braku akceptacji społecznej po tranzycji oraz niezadowolenie z jej efektów. Dlatego tak ważne jest, aby osoby mogły dokonywać odpowiedzialnej i świadomej decyzji we wspierającym klimacie społecznym i profesjonalnym, zindywidualizowanym podejściu osób zapewniających im wsparcie. W ostatnich latach powstała narracja przedstawiająca detranzycję jako zagrożenie, będące konsekwencją zwiększania dostępu do interwencji afirmujących płęć. Argumenty za takim podejściem skupiają się na tym, że młode osoby mają nieuformowaną tożsamość, są podatne na manipulację i nie mogą z całą pewnością przewidzieć konsekwencji swoich decyzji o tranzycji. Należy jednak pamiętać, że medyczne interwencje afirmujące płęć nigdy nie są pochojne. W obecnym systemie odbywają się wyłącznie w ramach współpracy pomiędzy różnymi specjalistami działającymi na rzecz zdrowia osoby w całym procesie i po wnikliwym procesie diagnostycznym. Badania dotyczące zdrowia młodzieży transpłciowej i niebinarnej oraz doświadczenie osób pracujących z tą młodzieżą jednoznacznie wskazują, że utrudnianie tranzycji prowadzi do zwiększania dysforii płciowej, a w konsekwencji do pogorszenia zdrowia psychicznego oraz zagrożenia samobójstwem. W wielu przypadkach tranzycja jest więc interwencją ratującą życie.

## 2

# KONIECZNOŚĆ TWORZENIA SZKÓŁ OTWARTYCH I BEZPIECZNYCH DLA TRANSPŁCIOWYCH I NIEBINARNYCH OSÓB UCZĄCYCH SIĘ

*Aleksandra Niedźwiedzka-Wardak*

**T**worzenie szkół otwartych i włączających dla transpłciowych i niebinarnych osób uczących się, szkół, które respektują szerokie spektrum orientacji psychoseksualnych i tożsamości płciowych, jest dzisiaj działaniem podejmowanym w wielu państwach na całym świecie. W Polsce ta kwestia stała się wyjątkowo pilna, ponieważ dzieci i młodzież transpłciowa systematycznie doświadczają przemocy i opresji w szkole oraz nie czują się w niej bezpiecznie.

Według ostatniego rankingu ILGA Europe, międzynarodowej, niezależnej organizacji, która zrzesza ponad 600 organizacji pozarządowych z ponad 54 państw Europy i Azji oraz od ponad 25 lat corocznie analizuje sytuację osób LGBT+ w poszczególnych państwach, Polska już czwarty rok z rzędu jest najbardziej homofobicznym krajem w UE<sup>3</sup>.

ILGA Europe (2023). *2023 Annual Review of the Human Rights Situation of Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex People in Europe and Central Asia*. Brussels, <https://www.ilga-europe.org/report/annual-review-2023/>



Większość (73%) osób transpłciowych uczestniczących w badaniu opisanym w raporcie pod tytułem: *Sytuacja społeczna osób LGBT+ w Polsce. Raport za lata 2019–2020, przegląd najważniejszych danych*, nie informuje nauczycielek, nauczycieli ani wykładowczyń czy wykładowców o swojej tożsamości płciowej. Natomiast 56% chętniej powie o niej innym osobom uczącym się. „Tożsamość płciową częściej ujawniano w szkołach i na uczelniach w dużych miastach [...]. Przed kadrami najczęściej swoją tożsamość ujawniały osoby niebinarne, trans kobiety mówiły o niej rzadziej niż osoby niebinarne, ale częściej niż trans mężczyźni [...]. Wśród uczących

<sup>3</sup> ILGA Europe (2023). *2023 Annual Review of the Human Rights Situation of Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex People in Europe and Central Asia*. Brussels, <https://www.ilga-europe.org/report/annual-review-2023/>.



się [osób], które ujawniły swoją tożsamość innym uczniom/studentom, aż 60% ma poczucie, że koleżanki i koledzy wspierają ich jako osobę transpłciową, a wśród osób, które ujawniły tożsamość nauczycielom, poczucie wsparcia od kadry pedagogicznej/naukowej ma 58% badanych (w porównaniu z 20% wśród wszystkich uczących się)<sup>4</sup>.



Winiewski, M., Świder, M. (2021). *Sytuacja społeczna osób LGBT w Polsce. Raport za lata 2019–2020*. Warszawa: Kampania Przeciw Homofobii, Stowarzyszenie Lambda Warszawa, ss. 328–329.  
<https://kph.org.pl/wp-content/uploads/2021/12/raport-maly-2019-2020.pdf>

Rzecznik Praw Obywatelskich odnosząc się do przemocy motywowanej, m.in. homofobią i transfobią podkreśla jej „szczególny charakter – ze względu na fakt, że jej motywem są uprzedzenia sprawcy, sprawy tego rodzaju wymagają zwiększonych wysiłków na rzecz ich wykrywania, ścigania i karania. Stanowcza reakcja państwa na przejawy tego rodzaju przemocy stanowi gwarancję realizacji międzynarodowych standardów ochrony praw i wolności osób pokrzywdzonych przestępstwami motywowanymi uprzedzeniami. Europejski Trybunał Praw Człowieka w swoim orzecznictwie wskazywał na to, że równe traktowanie przypadków przemocy motywowanej uprzedzeniami i przypadków pozbawionych takiego elementu jest równoznaczne z przyzymkaniem oczu na swoisty charakter takich czynów, które są szczególnie destrukcyjne dla praw podstawowych”.



Więcej informacji na temat przestępstw z nienawiści motywowanych homofobią lub transfobią znaleźć można:  
 Górka, P., Budziszewska, M., Knut, P., Łada, P. (2016). *Hate No More: raport o Polsce. Homofobiczne i transfobiczne przestępstwa z nienawiści a wymiar sprawiedliwości*. Warszawa: Kampania Przeciw Homofobii.

Biuletyn RPO nr 6 (2017). *Zasada Równego Traktowania. Prawo i praktyka, nr 23. Przestępstwa motywowane uprzedzeniami. Analiza i zalecenia*. Warszawa: Biuro RPO.  
<https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Przestępstwa%20motywowane%20uprzedzeniami%20ZRT%20nr%2023%202017.pdf>

<sup>4</sup> Winiewski, M., Świder, M. (2021). *Sytuacja społeczna osób LGBT w Polsce. Raport za lata 2019–2020*. Warszawa: Kampania Przeciw Homofobii, Stowarzyszenie Lambda Warszawa, ss. 328–329, [https://kph.org.pl/wp-content/uploads/2021/12/Raport\\_Duzy\\_Digital-1.pdf](https://kph.org.pl/wp-content/uploads/2021/12/Raport_Duzy_Digital-1.pdf).

Dlatego dzisiejsza polska szkoła musi wyjść naprzeciw potrzebom nie tylko transpłciowych i niebinarnych osób uczących się, ale też wszystkich młodych ludzi, którzy ze względu na swoje cechy lub przynależność do określonej grupy są szczególnie narażeni na wykluczenie w szkole – osób z niepełnosprawnością, doświadczeniem uchodźstwa, pieczy instytucjonalnej lub zastępczej, chorób przewlekłych, nietypowego wyglądu, innego niż u większości pochodzenia, religii albo bezwyznaniowości itd. Rozwiązania proponowane w tej publikacji zostały wypracowane zgodnie z podejściem *human centered design*, czyli takim, które przyjmuje, że człowiek i jego godność powinny stanowić fundament dla wszelkich decyzji i rozwiązań. Dlatego przy lekturze wszystkich rozdziałów tej publikacji, w których proponujemy rozwiązania niespecyficzne dla transpłciowych i niebinarnych osób uczących się, warto pamiętać, że będą one miały zastosowanie także dla innych osób z grup narażonych na wykluczenie. Dzięki temu publikacja będzie rzeczywistym wsparciem w budowaniu szkoły inkluzywnej dla każdej osoby.

Wysłuchanie problemów uczniów transpłciowych wpłynie pozytywnie na całą społeczność uczniowską, która często czuje, że jej potrzeby są ignorowane przez szkoły.

Natt

Dla budowania kultury włączenia nie ma dzisiaj alternatywy tak, jak nie ma jej dla systemów i wartości leżących u podstaw demokracji. Szkoła włączająca opiera się na wartościach szacunku, ludzkiej godności, bezpieczeństwa każdej osoby współtworzącej szkolną społeczność, choć proces dochodzenia do niej wymaga czasu i współdziałania. Jednak tylko takie podejście ma szansę sprawić, że będziemy społeczeństwem uważnym, wrażliwym na potrzeby drugiego człowieka – niezależnie od tego, kim i jaki jest.



Sytuacja w polskich szkołach (Źródło: Divercity+ 2020)

## BADANIE WŁASNE DOTYCZĄCE SYTUACJI TRANSPŁCIOWYCH OSÓB UCZĄCYCH SIĘ W POLSKICH SZKOŁACH PUBLICZNYCH

*Monika Stec, współpraca Aleksandra Niedźwiedzka-Wardak*

**W** badaniach opracowanych na potrzeby projektu *Dziecko transpłciowe – efektywny system wsparcia w szkole* skupiliśmy i skupiłyśmy się na identyfikacji dobrych praktyk w zakresie wsparcia transpłciowych i niebinarnych osób uczących się w polskich szkołach publicznych. W tym celu zaprojektowane i zrealizowane zostało badanie społeczne składające się z czterech etapów.

### *A. Analiza danych zastanych (desk research)*

Kwerenda ogólnodostępnych źródeł<sup>5</sup> miała na celu identyfikację rozwiązań i dobrych praktyk wspierających osoby LGBT+, zwłaszcza osoby transpłciowe i niebinarne, w szkołach w Polsce. Efektem tego etapu była lista potencjalnych, dobrych praktyk, która stanowiła punkt wyjścia do badań w szkołach.

### *B. Badanie jakościowe – studia przypadku (case studies)*

Głównym celem tego etapu było zidentyfikowanie w wybranych warszawskich szkołach publicznych dobrych praktyk, dotyczących wsparcia transpłciowych osób uczących się, które mogą być wzorem do naśladowania dla innych szkół. Weryfikowaliśmy obecność dobrych praktyk wskazanych w poprzednim etapie badania. Szukaliśmy również innych dobrych praktyk, które nie zostały uwzględnione na tej liście. Studia przypadku objęły różne etapy edukacyjne (zostały zrealizowane w jednej szkole podstawowej i jednej szkole średniej). W każdej placówce oświatowej przeprowadzono indywidualne wywiady pogłębione (z dyrekcją szkoły, psycholog szkolną lub pedagog szkolną, przedstawicielką poradni psychologiczno-pedagogicznej) lub diady (z wychowawczynią i nauczycielką lub dzieckiem transpłciowym i jego, jej rodzicem). Dzięki rozmowom udało się uchwycić perspektywę osób reprezentujących placówki edukacyjne oraz perspektywę dziecka

---

<sup>5</sup> Dokumentów, publikacji, analiz, stron www, artykułów itp., dostępnych przede wszystkim online.

transpłciowego i jego rodziny, co do pewnego stopnia pozwoliło zestawić stosowane w szkołach rozwiązania z potrzebami i oczekiwaniami uczących się osób transpłciowych i niebinarnych.

Poniżej przedstawiono wyjściową listę praktyk wspierających uczące się osoby transpłciowe i niebinarne, na której zaznaczono przykłady potwierdzone w badanych szkołach:

- **uwzględnianie w statucie szkoły oraz innych dokumentach szkolnych informacji wspierających różnorodność i zakazujących wykluczenia**<sup>6</sup>;
- dbanie o zasoby szkoły, np. specjalistyczne pozycje w bibliotece albo biblioteczka tematyczna;
- **realizacja tematycznych programów lub projektów, w których uczestniczy szkoła, niektóre klasy, grupy lub pojedyncze osoby**<sup>7</sup>;
- współpraca:
  - z organem prowadzącym szkołę,
  - z organizacjami pozarządowymi lub innymi instytucjami,
  - **z rodzicami/osobami sprawującymi opiekę/pieczę, np. warsztaty,**
  - z grupami wsparcia,
  - **z otoczeniem szkoły (np. poradnią psychologiczno-pedagogiczną**<sup>8</sup>, policją, strażą miejską, biblioteką publiczną),
  - międzyszkolna, np. wspólne działania, aktywności wsparciowe, interwencje, pomoc, działania świadomościowe, akcje informacyjne skierowane do dzieci i młodzieży z grup defaworyzowanych;
- konsultacje na życzenie w wyspecjalizowanych instytucjach lub organizacjach (np. szkoła wspiera rodzinę dziecka w skorzystaniu z konsultacji z seksuologiem);
- **szkolenia, kursy i inne formy rozwojowe dla kadry pedagogicznej;**
- szkolenia, kursy i inne formy rozwojowe dla personelu administracyjno-technicznego;

6 „Niedopuszczalna jest jakakolwiek dyskryminacja – bezpośrednia lub pośrednia – osób uczących się, osób nauczających oraz innych osób zatrudnionych w szkole, w szczególności ze względu na kolor skóry, płeć, wiek, język, narodowość, pochodzenie etniczne, orientację seksualną, tożsamość płciową, ekspresję płciową, cechy płciowe, religię, wyznanie, bezwyznaniowość, poglądy polityczne, status majątkowy, niepełnosprawność, stan zdrowia, przynależność związkową”. (Na podstawie: Fundacja GrowSpace, Facebook, wpis z dnia 14 czerwca 2023).

7 Np. organizowanie w szkole tęczowego piątku – akcji zainicjowanej przez Kampanię Przeciw Homofobii, udział osób uczących się w Rankingu Szkół Przyjaznych LGBT+ zakończony zdobyciem dyplomu „Bezpiecznej szkoły”.

8 Dobrą praktyką jest możliwość skorzystania ze wsparcia specjalistów i specjalistek z poradni psychologiczno-pedagogicznej.

- wsparcie, w tym superwizja dla kadry pedagogicznej;
- **konsultacje psychologiczne;**
- konsultacje seksuologiczne;
- inne konsultacje specjalistyczne;
- zajęcia psychoedukacyjne dla osób uczących się;
- zajęcia socjoterapeutyczne;
- **organizacja toalet (możliwość skorzystania z osobnej toalety);**
- **zasady korzystania z przebieralni i szatni (możliwość wyboru pomieszczenia jako przebieralni na lekcje wychowania fizycznego<sup>9</sup>);**
- **wypracowanie procedur związanych z naruszeniami, np. z wykluczającym traktowaniem transpłciowej osoby uczącej się w szkole;**
- **możliwość wyboru imienia i podpisu (samoidentyfikacja) oraz zaimków (eliminowanie zachowań określanych jako *deadnaming*, *misgendering*), zwracanie się do osób transpłciowych i niebinarnych zgodnie z ich preferencjami;**
- **możliwość wyboru sposobu ubierania się (luźne bluzy, szerokie spodnie itp.);**
- **akceptacja dla par jedнопłciowych podczas dyskotek, balów czy studniówek, organizacja białych lub zielonych szkół z uwzględnieniem potrzeb transpłciowych i niebinarnych osób uczących się.**

W toku badań<sup>10</sup> zaobserwowano również inne działania lub uwarunkowania, które można uznać za dobre praktyki lub za czynniki sprzyjające wsparciu uczących się osób transpłciowych:

- wartości, jakie deklaruje dyrekcja i osoby pracujące w szkole: otwartość, szacunek, akceptacja, a także ich nastawienie – przede wszystkim oparte na zaufaniu, empatii i spokojnym podejmowaniu tematu transpłciowości;
- koncepcja szkoły według rady rodziców tożsama z filozofią szkoły (brak zgody rodzica np. na udział dziecka w tęczowym piątku ma wymiar indywidualny);
- indywidualne podejście do potrzeb dzieci i młodzieży oraz skupienie się na konkretnych sytuacjach;
- wcześniejsze doświadczenia i kontakty (także prywatne) osób pracujących w szkole z uczącymi się oraz dorosłymi osobami LGBT+;
- otwarte komunikowanie, że szkoła może pomóc, a osoby w niej pracujące mogą zaoferować wsparcie;

<sup>9</sup> W badanej szkole średniej można korzystać w tym celu z szatni damskiej, szatni męskiej lub toalety dla osób z niepełnosprawnościami.

<sup>10</sup> Poniższe rozszerzenie dobrych praktyk zostało oparte nie tylko na warszawskich studiach przypadku, ale także na informacjach pozyskanych w wywiadach uzupełniających.

- monitorowanie dobrostanu osób uczących się przez wychowawców oraz wychowawczynie, co sprawia, że możliwa jest szybka reakcja na ewentualne problemy, trudności czy niepokojące sytuacje;
- dobra współpraca i komunikacja wewnątrz szkoły oraz na linii kadra szkoły – nauczyciel\_ka – młodzież transpłciowa – rodzice – mająca na względzie dobro dziecka, jednocześnie przebiegająca z zachowaniem poufności;
- wspieranie osób transpłciowych przy jednoczesnej uważności na potrzeby pozostałych osób z klasy (grupy większościowej);
- konsekwentne przejście roli i funkcji edukującej w zakresie transpłciowości i niebinarności przez przygotowane osoby dorosłe, zamiast oczekiwania, że uczące się osoby transpłciowe będą pełniły funkcję samorzeczniczą;
- umieszczenie imienia używanego przez transpłciową lub niebinarną osobę uczącą się w dzienniku elektronicznym;
- wydanie przez dyrekcję szkoły opinii (zaświadczenia) dotyczącego funkcjonowania konkretnej osoby zgodnie z tożsamością płciową (np. do wykorzystania podczas postępowania sądowego o uzgodnienie płci);
- wdrożenie do szkół edukacji antydyskryminacyjnej zwłaszcza w obszarze przeciwdziałania przemocy motywowanej uprzedzeniami, w tym transfobią;
- przygotowanie i wspieranie osoby uczącej się w coming oucie (w szkole, w domu – np. wobec rodziców), jeśli tylko jest to zgodne z jej wolą i gotowością;
- „nauczyciele\_ki, którzy i które chcą wiedzieć więcej”, czyli szukanie informacji o transpłciowości i niebinarności, udział w szkoleniach, warsztatach na ten temat przez kadrę pedagogiczną;
- polecanie książek<sup>11</sup> lub filmów<sup>12</sup>;
- korzystanie z tęczyowych symboli przez osoby pracujące w szkole, np. przypinek lub naklejek w tęczyowych kolorach.

W badanej szkole podstawowej wsparcie odbywa się w kręgu kilku najważniejszych osób – w centrum są rodzice dziecka transpłciowego, a wokół – dyrekcja, nauczyciele, nauczycielki i środowisko rówieśnicze (przede wszystkim klasa, w której

---

11 Jacoń, P. (2021). *My, trans*. Warszawa: Wydawnictwo RM; Skrzydłowska-Kalukin, K., Sokołowska, J. (2022). *Mów o mnie ono: dlaczego współczesne dzieci szukają swojej płci?* Warszawa: Wydawnictwo W.A.B.; Osińska, N. (2016). *Fanfik*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej; Owl, Fisher, F. (2022). *Przewodnik przetrwania dla transpłciowych nastolatków*. Otwock: Fraszka Edukacyjna.

12 Hall, D. (2022). *Dziwny świat* [film]. USA: Walt Disney Animation Studios; Steggalla, A. (2015). *Pożegnanie* [film]. WB/Francja: Amaro Films/British Film Institute/Connectic Studio.

uczy się ta osoba). Taki model wsparcia określamy jako „rodzicocentryczny” (to rodzice lub osoby sprawujące opiekę są w centrum wydarzeń, inicjatyw, wskazówek, rekomendacji i konsultacji), a nie „dzieckocentryczny”, kiedy to osoba ucząca się jest podmiotem konsultacji, weryfikacji i projektowania rozwiązań. Taki system jest dodatkowo warunkowany i wzmacniany przez przepisy oświatowe, wymagające np. zgody rodziców na wiele decyzji i działań dotyczących dziecka.

W badanej szkole średniej młodzież może w większym stopniu decydować o sobie, chociaż nadal pewne aspekty formalne w sytuacji osób niepełnoletnich zależą od ich rodziców. Wsparciu młodzieży transpłciowej i niebinarnej sprzyjają: wartości, na podstawie których funkcjonuje szkoła, akceptująca i otwarta postawa dyrekcji i kadry szkolnej, podmiotowe i empatyczne podejście do osób transpłciowych, przejawiające się, m.in. w respektowaniu imion i zaimków, jakich chcą one używać w szkole.

Trudno jednak mówić o wystandaryzowanej procedurze wsparcia, ponieważ w dużym stopniu jest ona zindywidualizowana i zależy od kilku czynników: potrzeb danej osoby, decyzji i nastawienia rodziców lub osób sprawujących opiekę, postawy osoby będącej wychowawcą, reakcji pozostałych osób z klasy, a także wiedzy o transpłciowości wszystkich osób uczestniczących w tej sytuacji społecznej.

### *C. Badanie jakościowe – wywiady uzupełniające*

W toku badania zdecydowano się przeprowadzić wywiady uzupełniające z młodymi osobami transpłciowymi, a także rodzinami z różnych części Polski.

### *D. Badanie jakościowe – wywiady eksperckie*

Ostatnim etapem były wywiady z ekspertami i ekspertkami: dyrektorem poradni specjalistycznej, ekspertką ds. dysforii płciowej oraz radną zajmującą się tematami związanymi z edukacją i dotyczącymi osób LGBT+.

*Jeszcze raz serdecznie dziękujemy wszystkim osobom, które wzięły udział w badaniu!*

Na koniec chciałabym odnieść się do kwestii języka, jakiego używam w raporcie końcowym z badania oraz w podsumowaniach studiów przypadku. Męskie i żeńskie końcówki stosuję elastycznie – w zależności od tego, jak osoby badane mówiły o sobie (np. „psycholog”), albo w podwójnej formie, jeśli nie dotyczą konkretnej osoby, tylko uogólnionej roli, np. „wychowawca, wychowawczyni”. Jako badaczce zależało mi na tym, żeby język opisu oddawał realia badanej szkoły – w tym język w niej

stosowany, a także podkreślał podmiotowość osób uczestniczących w badaniu<sup>13</sup>. Raport jest napisany językiem szkoły, która chce i stara się być włączająca. Jednocześnie warto pamiętać, że podmiotowe i indywidualne podejście do osób transpłciowych i niebinarnych – także w aspekcie językowym – to warunek konieczny, żeby uwzględnić ich różne potrzeby i preferencje, a w efekcie – skutecznie je wspierać<sup>14</sup>.

Szczegółowe informacje o badaniu oraz jego wyniki dostępne są w raporcie końcowym. Można go pobrać ze stron: <https://www.dzieckotranspłciowe.pl> oraz <https://fp-e.pl/publikacje>.

## WNIOSKI Z RANKINGU SZKÓŁ PRZYJAZNYCH OSOBOM LGBTQ+

*Dominik Kuc*

**M**łode osoby transpłciowe i niebinarne w polskiej szkole to część społeczności LGBTQ+. Jaka jest dzisiaj sytuacja młodzieży transpłciowej? Z jakimi wyzwaniami spotykają się osoby uczniowskie? Jak efektywnie wesprzeć dzieci i młodzież spod literki „T”?

O tym mówią wyniki Rankingu Szkół Przyjaznych LGBTQ+.

### *Kilka informacji o polskiej szkole*

Ranking Szkół Przyjaznych LGBTQ+ powstaje co roku na podstawie wyników badania zrealizowanego wśród młodzieży. Na stronie internetowej <https://lgbtplusme.com/pl> pojawia się mapa szkół wraz z ankietą do uzupełniania przez młode osoby uczące się. To ich oceny sprawiają, że szkoły umieszczane są w Rankingu. Młodzież odpowiada na pytania o widoczność osób LGBTQ+, przeciwdziałanie dyskryminacji oraz przemocy, działania szkoły w zakresie równości, tęczowe piątki, studniówki czy sytuacje osób transpłciowych. W 2023 roku w badaniu udział wzięło niemal 20 tysięcy osób uczniowskich z 2100 szkół w całej Polsce!

Wyniki nie są optymistyczne – z Rankingu wynika, że szkoła w Polsce nie zawsze jest miejscem bezpiecznym. Duża część młodzieży uczestniczącej w badaniu mówi

<sup>13</sup> Wszystkie badane osoby potwierdziły lub zaproponowały własny sposób, w jaki są opisywane i podpisane, a także autoryzowały swoje wypowiedzi użyte w raporcie.

<sup>14</sup> Np. niektóre osoby niebinarne używają wymiennie końcówek męskich i żeńskich, osoby transpłciowe często wybierają jedno albo drugie końcówki, jeszcze inne preferują trzecią formę (ono) i przypisane do niej końcówki.



wprost o tym, że nie każda osoba może się czuć bezpiecznie w swojej szkole. Na te dane nakłada się z kolei widoczność osób LGBTQ+. Większość badanych osób deklaruje, że zna osobiście osobę transpłciową. Młodzi ludzie są coraz bardziej wspierający – większość z nich deklaruje wsparcie dla społeczności LGBTQ+.



Strona projektu Szkoły Przyjazne LGBTQ+.  
<https://lgbtplusme.com/pl/ranking/pl>

Wyniki Rankingu Szkół Przyjaznych LGBTQ+ pokazują, że potrzeby osób uczniowskich LGBTQ+ brane są pod uwagę w wielu polskich szkołach, a sam temat orientacji psychoseksualnej i tożsamości płciowej przestaje być tabu. Wciąż jednak potrzebna jest większa świadomość i coraz lepsza jakość edukacji równościowej.

### *Wyzwania*

Pomimo tego, że rośnie widoczność transpłciowych i niebinarnych osób uczniowskich oraz świadomość dotycząca ich potrzeb związanych z funkcjonowaniem w szkole, w wielu szkołach wciąż dochodzi do sytuacji naruszania praw człowieka.

Najczęściej przyjmują one formę:

- wykluczenia lub dyskryminacji;
- prezentowania na lekcjach treści dyskryminujących;
- braku toalet inkluzywnych lub koedukacyjnych;
- braku akceptacji osób transpłciowych i niestosowania rozwiązań włączających podczas lekcji, w których stosowany jest podział na grupy;
- zwracania się niewłaściwymi imionami lub zaimkami.

### *Wykluczenie, dyskryminacja*

Przejawy braku akceptacji w swojej szkole dostrzega 1 na 3 osoby uczniowskie. Świadczy to również o coraz wyższym poziomie edukacji i świadomości młodych ludzi na temat zachowań, które mogą być wykluczające lub dyskryminujące.

Na podstawie dostępnych badań wiemy, że osoby transpłciowe doświadczają takich zachowań częściej niż inne osoby spod parasola osób LGBTQ+. Młode osoby transpłciowe po coming outcie często stają się rozpoznawalne w szkole, a tym

samym bardziej eksponowane i narażone na sytuację dyskryminacji lub wykluczenia. Żeby tak się nie stało, warto z wyprzedzeniem wypracować plan działania, a kiedy jest to potrzebne – skorzystać ze wsparcia wyspecjalizowanych organizacji czy instytucji.

### *Zwracanie się właściwym imieniem i używanie odpowiednich zaimków*

Sposób, w jaki zwracamy się do kogoś, pokazuje, czy tę osobę szanujemy. Bycie określanym\_ną właściwymi zaimkami oraz imionami z jednej strony jest fundamentalnym prawem każdego człowieka, więc także osób transpłciowych i niebinarnych, z drugiej, według różnych źródeł, obniża ryzyko stanów depresyjnych, stanów lękowych, a nawet ryzyko wystąpienia próby samobójczej (spadek ryzyka o 29–50%).

Strona projektu Szkoły Przyjazne LGBTQ+.  
Preferowane imię i zaimki.  
<https://lgbtplusme.com/docs/interventions/zaimki.pdf>



Coroczne raporty Trevor Project: Młode osoby transpłciowe i niebinarne, które uważały, że wszystkie lub większość osób obecnych w ich życiu respektowała zaimki, którymi się posługiwały, podejmowały próby samobójcze o połowę rzadziej niż osoby, wobec których stosowano zaimki niezgodne z ich preferencjami.

Down, E. (2020). *Largest Survey Of Transgender And Nonbinary Youth Says More Than Half Seriously Considered Suicide*, „Forbes”, z 15.07.2020 r.

<https://www.forbes.com/sites/dawnstaceyennis/2020/07/15/largest-survey-of-transgender-and-nonbinary-youth-says-more-than-half-seriously-considered-suicide/>



Imię i zaimki, jakie osoba ucząca się chce, żeby wobec niej stosować, mogą być stosowane podczas zajęć lekcyjnych, w dzienniku elektronicznym, w sytuacjach społecznych, podczas wyjazdów, wycieczek, imprez, konkursów szkolnych, pozaszkolnych itp. W żadnej z tych sytuacji nie jest wymagane zaświadczenie z poradni od psychologa czy psychiatry, ani też żadna inna dokumentacja, czy spełnienie jakichkolwiek wymogów formalnych. Wystarczy wniosek danej osoby o stosowanie wobec niej określonego imienia i zaimków. Z praktyki Rankingu Szkół Przyjaznych

LGBTQ+ wynika, że duża część wniosków o korektę imienia i zaimków spotyka się z pozytywną reakcją ze strony szkoły, zwłaszcza w przypadku tych szkół, w których już panuje otwarta i włączająca atmosfera.

### *Lekcje wychowania fizycznego oraz inne zajęcia z podziałem na grupy*

W związku z obowiązującą w szkołach tradycją binarnego podziału na grupy, wychowanie fizyczne może być jedną z trudniejszych lekcji dla transpłciowych i niebinarnych osób uczących się. Warto zaznaczyć, że ten podział jest wyłącznie elementem tradycji w polskiej szkole, nie reguluje go ani prawo, ani wewnątrzszkolne regulacje, takie jak statut szkoły. Nie ma też przepisów, które zabraniałyby zmiany grupy na zajęciach wychowania fizycznego. Należy jednak pamiętać, że taka zmiana powinna być wprowadzana w sposób uważny i przemyślany. Warto zweryfikować, według jakiego kryterium przebiega podział na grupy (w odniesieniu do wszystkich przedmiotów, na których dzieli się klasę) i czy nie będzie on wykluczający lub opresyjny w stosunku do osób transpłciowych i niebinarnych albo innych osób z grup narażonych na wykluczenie (np. osób chorujących na otyłość, z niepełnosprawnościami, niepolskiego pochodzenia narodowego lub etnicznego, religii innej niż wyznawana przez większość w kraju). W każdej sytuacji warto też uwzględnić preferencje osoby uczącej się co do grupy, w której chce uczestniczyć. Najczęściej jest to kwestia uzgodnienia między osobą uczącą się a osobą prowadzącą nauczanie danego przedmiotu lub jest to element uzgodnień z wychowawcą\_czynią. Należy również pamiętać o kontekście społecznym (klasowym, szkolnym, lokalnym) oraz o potrzebach innych osób ze szkolnej społeczności. Oczywiście przynależność do określonej grupy nie ma i nie może mieć przełożenia na ocenianie danej osoby, które powinno być zindywidualizowane i dostosowane do możliwości i starań konkretnej osoby, ale też uwzględnić kontekst, w jakim ona funkcjonuje.



Strona projektu Szkoły Przyjazne LGBTQ+.  
Osoba transpłciowa na WF-ie.  
<https://lgbtplusme.com/docs/interventions/wf.pdf>

Przestrzenią, wokół której w wielu szkołach toczy się debata związana z inkluzywnością, są toalety i szatnie. Pomocne może być założenie, że osoba korzystająca z toalety naprawdę wie, z której toalety potrzebuje skorzystać. Wszelkie trudności i niepokoje związane z toaletami inkluzywnymi szkoły, można rozwiązać, tworząc choćby jedną koedukacyjną albo po prostu pojedynczą toaletę. Będzie to również dobre rozwiązanie, które odpowie na potrzeby innych osób, które z różnych przyczyn (np. zdrowotnych, kulturowych, wiążących się z niepełnosprawnością) mogą czuć się bardziej komfortowo w pojedynczej toalecie.

Strona projektu Szkoły Przyjazne LGBTQ+.  
Oddzielna toaleta dla osoby transpłciowej.  
<https://lgbtplusme.com/docs/interventions/toaleta.pdf>





## CZĘŚĆ 2

# TRANSPŁCIOWE I NIEBINARNE OSOBY UCZĄCE SIĘ W SYSTEMIE EDUKACJI

### TRANSPŁCIOWA I NIEBINARNA OSOBA UCZĄCA SIĘ A PRAWO

*Milena Adamczewska-Stachura*

**W** kontekście sytuacji osób transpłciowych i niebinarnych w szkołach, przepisy prawa bywają używane (czy wręcz nadużywane) przez dyrektorów\_ki, nauczycieli\_ki lub inne osoby decyzyjne, jako argument uzasadniający niepodjęcie działania. Obawa, że postąpi się niezgodnie z prawem, może hamować wprowadzenie rozwiązań takich jak: zmiana imienia (także w dokumentacji szkolnej), stosowanie odpowiednich zaimków, podział na grupy lekcyjne według kryterium innego niż płeć, funkcjonowanie w zgodzie z tożsamością płciową lub ekspresją płciową. Dlatego w tej części zostaną rozwiane wszelkie wątpliwości odnośnie do tego, czy prawo zezwala na wprowadzenie takich rozwiązań.

W większości przypadków obawa wynika z niewiedzy, z braku woli wprowadzenia rzeczywistych zmian, a czasem z kierowania się wąskim, literalnym i niewzględnającym praw człowieka rozumieniem przepisów. Ten rozdział wskaże, jak tę perspektywę zmienić, i pokaże, że – niezależnie od pewnych luk prawnych – obecnie obowiązujące przepisy nie tylko pozwalają na podejmowanie działań na rzecz osób transpłciowych i niebinarnych w szkołach, ale nawet takich działań wymagają. Słowa te skierowane są do dyrektorów\_ek, nauczycieli\_ek i innych osób zaangażowanych w proces edukacyjno-wychowawczy w szkołach. Warto zapoznać się z tą perspektywą i wdrażać ją w praktyce. Bez obaw – prawo jest temu przychylnie.

## Po pierwsze prawa człowieka

Konstytucja RP i przepisy prawa międzynarodowego, w tym Europejskiej Konwencji Praw Człowieka<sup>15</sup>, gwarantują każdej osobie poszanowanie godności oraz ochronę szeregu przynależnych jej praw. W kontekście osób małoletnich, których sytuację omawia publikacja, szczególne znaczenie ma dodatkowo Konwencja o prawach dziecka<sup>16</sup>. Z kolei sytuacji w szkołach bezpośrednio dotyczy Konwencja w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty<sup>17</sup>. Wszystkie wskazane Konwencje (a także inne umowy międzynarodowe dotyczące praw człowieka) zostały przez Polskę ratyfikowane, a więc mają w porządku prawnym pierwszeństwo przed ustawami. W praktyce oznacza to po pierwsze, że interpretacja przepisów prawa oświatowego, rozporządzeń Ministra Edukacji, a tym bardziej statutów szkolnych czy założeń programów profilaktyczno-wychowawczych, musi uwzględniać prawa człowieka, jako wynikające z aktów prawnych wyższego rzędu. Po drugie, w razie luk w przepisach szczegółowych (np. braku przepisów regulujących wprost procedurę uzgodnienia płci metrykalnej albo wprost nakazujących wprowadzenie w szkole rozwiązań na rzecz osób transpłciowych i niebinarnych), to z praw człowieka wywodzić można uprawnienie do określonych działań albo działania ze strony szkoły. Więcej na temat praktycznej strony takiej – prawnoczo-wiecznej – interpretacji prawa i sytuacji w szkołach, wyjaśnione zostało w kolejnych podrozdziałach.

Nie sposób wymienić tu wszystkich praw, które mogą mieć znaczenie dla sytuacji osób transpłciowych i niebinarnych w szkołach (zwłaszcza że w kontekście różnych zdarzeń szczególnych mogą mieć znaczenie inne przepisy). W związku z tym przywołane zostaną tylko najczęściej stosowane regulacje. Należy jednak pamiętać, że ich katalog w praktyce jest znacznie szerszy. Warto natomiast podkreślić, że wszystkie osoby uczące się, niezależnie od ich wieku, tożsamości płciowej czy ekspresji płciowej, mają prawo do:

- poszanowania godności i innych dóbr osobistych (art. 30 Konstytucji RP);
- życia prywatnego, w tym w zgodzie z własną tożsamością płciową oraz ochrony tego prawa przed jakimikolwiek ingerencjami, w tym przed jego kwestionowaniem (art. 47 Konstytucji RP, art. 8 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka);

---

15 Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., Dz.U. z 1993 r., poz. 284.

16 Przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r., Dz.U. z 1991 r., nr 120 poz. 526.

17 Konwencja ONZ sporządzona w Paryżu dnia 15 grudnia 1960 r., Dz.U. z 1964 r., nr 40, poz. 268.

- niedyskryminacji ze względu na tożsamość płciową lub ekspresję płciową we wszystkich obszarach życia (art. 32 Konstytucji RP, art. 14 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka);
- wolności wyrażania poglądów i opinii, gromadzenia się i zrzeszania (art. 54, art. 57 Konstytucji RP, art. 10, art. 11 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka).

Ponadto osoby małoletnie, w związku z przepisami Konwencji o prawach dziecka oraz Konstytucji RP, mają też szczególne prawo do:

- uwzględnienia ich dobra i najlepszego interesu we wszystkich sprawach, które ich dotyczą (art. 3 Konwencji o prawach dziecka, art. 72 Konstytucji RP);
- wolności od przemocy, gnębienia i dyskryminacji (art. 9 Konwencji o prawach dziecka);
- swobodnego wyrażania poglądów we wszystkich sprawach, które ich dotyczą, swobody wypowiedzi i zrzeszania się (art. 11–14 Konwencji o prawach dziecka).

Wszystkie powyższe prawa powinny być respektowane, chronione i realizowane przez organy władzy publicznej (a więc także osoby zarządzające szkołami na poziomie placówki oraz organu prowadzącego). Oznacza to z jednej strony zobowiązanie do tzw. działań pozytywnych, zapewniających bezpieczeństwo przed naruszeniem tych praw przez inne osoby (nauczycielskie lub uczniowskie), a z drugiej, obowiązek powstrzymania się od naruszeń tych praw przez samych dyrektorów<sub>ki</sub> lub inne osoby zarządzające placówkami.

Warto też pamiętać, że większość praw człowieka nie ma charakteru absolutnego, co oznacza, że mogą być one w określonych sytuacjach ograniczone. Jednak to, kiedy, w jaki sposób i dlaczego, jest ściśle określone przez prawo (art. 31 ust. 3 Konstytucji RP oraz paragrafy drugie artykułów 8–11 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka). Po pierwsze ograniczenia te muszą wynikać z ustawy i nie mogą naruszać istoty danego prawa lub wolności. Muszą być też konieczne ze względu na ochronę jakiegoś innego prawa lub interesu ogólnego (np. bezpieczeństwa) i proporcjonalne do danego celu. Przykładowo, narzucanie osobom transpłciowym obowiązku noszenia określonego stroju bez uzasadnionej przyczyny (np. zmuszanie trans kobiety do noszenia męskiego stroju z uwagi na to, że osoba ta posiada oznaczenie płci metrykalnej „mężczyzna”) nie jest działaniem spełniającym powyższe kryteria dopuszczalności ograniczeń. Zostało więc uznane za niedopuszczalną dyskryminację ze względu na tożsamość płciową i naruszenie dóbr osobistych przez sąd<sup>18</sup>.

<sup>18</sup> Zob. wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie, sygn. akt V Ca 2686/19.



## A co na to prawo oświatowe, statuty szkolne i praktyka?

Zgodnie z ustawą z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe<sup>19</sup>, do wychowawczych zadań szkoły należy zaliczyć:

- rozwijanie wśród uczniów postaw tolerancji i otwartości światopoglądowej (art. 1),
- zapewnienie każdemu uczniowi bezpieczeństwa i optymalnych warunków do prawidłowego rozwoju (art. 44).

Przepisy te korespondują z postanowieniami ww. Konwencji w sprawie zwalczania dyskryminacji w dziedzinie oświaty, która przewiduje, że:

- celem oświaty powinien być pełen rozwój osobowości ludzkiej i ugruntowanie poszanowania praw człowieka i podstawowych swobód,
- oświata powinna sprzyjać wzajemnemu zrozumieniu, tolerancji między różnymi grupami rasowymi i wyznaniowymi (art. 5).

### *Warto pamiętać, że transpłciowa i niebinarna osoba ucząca się ma prawo do tego, żeby:*

- zawsze czuć się bezpiecznie fizycznie i psychologicznie w każdym miejscu szkoły;
- nie doświadczać żadnych form przemocy motywowanej uprzedzeniami, w tym transfobią, takich jak: dyskryminacja, wykluczenie czy mowa nienawiści;
- otrzymać profesjonalne i adekwatne wsparcie;
- informować lub nie informować innych o swojej tożsamości płciowej – zgodnie ze swoją wolą;
- używać imienia zgodnego z tożsamością płciową, podpisywać nim sprawdziany, listy obecności i inne materiały w szkole, a także oczekiwać, że tym imieniem będą się do tej osoby zwracać inne osoby ze społeczności szkolnej;
- używać form gramatycznych zgodnych z płcią odczuwaną (zaimki, formy rodzajowe) i oczekiwać, że inne osoby ze społeczności szkolnej będą się do tej osoby zwracać z wykorzystaniem tych form;
- brać udział we wszystkich lekcjach i zajęciach szkolnych na zasadzie równości z innymi osobami zarówno wewnątrz, jak i na zewnątrz szkoły (olimpiady, konkursy, wycieczki, białe i zielone szkoły), a jeśli podczas tych zajęć osoby uczestniczące dzielone są na grupy ze względu na płeć, może uczestniczyć w zajęciach z grupą, która opowiada jej tożsamości płciowej;
- korzystać z toalety i szatni odpowiedniej ze względu na tożsamość płciową (więcej informacji w dalszej części rozdziału);
- ubierać się zgodnie z tożsamością płciową (jeśli szkoła wprowadziła mundurki, należy umożliwić wybór wersji mundurka – ze spódnicą albo spodniami).

<sup>19</sup> Dz.U. z 2023 r., poz. 900 tj., dalej jako: „u.p.o” lub „Prawo oświatowe”.

Korespondują one także z art. 29 Konwencji o prawach dziecka, który wskazuje, że nauka dziecka ma być ukierunkowana na rozwijanie w dziecku:

- szacunku dla praw człowieka i podstawowych wolności,
- szacunku dla innych kultur

oraz ma na celu przygotowanie dziecka do odpowiedzialnego życia w wolnym społeczeństwie, w duchu zrozumienia, pokoju, tolerancji, równości płci oraz przyjaźni m.in. między wszystkimi narodami i grupami etnicznymi.

Jak w praktyce wygląda wypełnianie przez szkoły tych wymogów? Poza realizacją treści zawartych w podstawie programowej szkoła realizuje te zadania poprzez przyjmowane programy profilaktyczno-wychowawcze (art. 26 Prawa oświatowego), które powinny być opracowywane na podstawie wyników corocznej diagnozy w zakresie występujących w środowisku szkolnym potrzeb rozwojowych uczennic i uczniów. Szkoła może też współpracować z organizacjami społecznymi (z wyjątkiem partii i organizacji politycznych), których celem statutowym jest działalność wychowawcza albo rozszerzanie i wzbogacanie form działalności dydaktycznej, wychowawczej, opiekuńczej i innowacyjnej szkoły lub placówki (art. 86 Prawa oświatowego). Taka współpraca wymaga zgody dyrektora\_ki szkoły, wyrażonej po uprzednim zasięgnięciu opinii rady rodziców.

Powyższe przepisy, odczytywane przez pryzmat omówionych wcześniej praw człowieka, powinny stanowić podstawę do wprowadzania w szkole rozwiązań na rzecz bezpieczeństwa i równego traktowania transpłciowych i niebinarnych osób uczących się (tj. działań pozytywnych). Skoro każda osoba powinna mieć w szkole warunki do odpowiedniego rozwoju w poczuciu bezpieczeństwa, dla osób transpłciowych i niebinarnych będzie to oznaczało, np. możliwość używania wybranego imienia lub korzystania z toalety neutralnej płciowo, a najlepiej inkluzywnej – dla wszystkich. Jednocześnie takie działania będą zgodne z przywołanym wcześniej prawem do ochrony życia prywatnego w zgodzie z własną tożsamością, ochrony dóbr osobistych, czy też prawem do wolności od przemocy i dyskryminacji.

Takie pozytywne założenia – o wprowadzaniu osób uczących się w świat wartości, o szacunku dla innych i akceptacji, o wzmacnianiu poczucia tożsamości indywidualnej, a także postawie otwartości – znajdują się też najczęściej w statutach szkoły (art. 98 Prawa oświatowego). Mogą być więc w każdym wypadku argumentem za podejmowaniem przez szkołę działań na rzecz osób transpłciowych i niebinarnych. Co więcej, mogą być także argumentem za podejmowaniem działań edukacyjnych (wobec pozostałych osób uczących się) i działań szkoleniowych (wobec osób nauczycielskich oraz innych osób pracujących w szkole) – tak, aby zapewnić ochronę praw osób transpłciowych i niebinarnych przed naruszeniami

ze strony innych osób, z jednoczesnym przeciwdziałaniem dyskryminacji i przemocy motywowanej uprzedzeniami. A jeżeli statut nie zawiera takich założeń i zasad? Wówczas możemy oprzeć się bezpośrednio na przepisach prawa oświatowego, a także Konstytucji RP i międzynarodowych aktach chroniących prawa człowieka.

Z punktu widzenia prawa do ochrony życia prywatnego, praktyczne znaczenie ma nie tylko obowiązek zapewnienia osobom uczniowskim warunków funkcjonowania w szkole w zgodzie z ich tożsamością płciową lub ekspresją płciową, ale też ochrona prywatności jako takiej – w tym poprzez właściwe „zarządzanie” informacją o transpłciowości lub niebinarności konkretnej osoby. Pod względem prawnym znaczenie mają tu więc nie tylko Konstytucja RP i przepisy międzynarodowe dotyczące praw człowieka, ale też Rozporządzenie ogólne o ochronie danych osobowych (RODO<sup>20</sup>), a dokładnie jego artykuł 9, dotyczący przetwarzania szczególnych kategorii danych osobowych. Informacja o tożsamości płciowej, chociaż nie jest wprost wymieniona w ust. 1 artykułu 9, to bez wątpienia bezpośrednio wiąże się z informacją dotyczącą zdrowia i seksualności, a zatem danych szczególnie wrażliwych. Obowiązek ochrony prywatności osób transpłciowych i niebinarnych wymaga więc, aby nie udostępniać informacji o ich tożsamości płciowej bez ich wyraźnej zgody. Aby obowiązek ten pogodzić z obowiązkiem umożliwienia w szkole bezpiecznej tranzycji społecznej, wystarczy zwrócić uwagę, że umożliwienie używania osobom transpłciowym wybranego imienia i wybranych zaimków nie wymaga poinformowania całej klasy lub rodziców wszystkich dzieci o przyczynie takiego wyboru – a jedynie poinformowania wszystkich osób o tym, jak należy się do danej osoby zwracać. Innym przykładem może być odpowiednie oznakowanie, a w zasadzie właśnie brak oznakowania toalet lub szatni neutralnych płciowo – mogą to być po prostu „szatnia” lub „toaleta”, „WC”, bez precyzowania dla kogo są przeznaczone.

Omówione dotychczas przepisy dotyczyły wyłącznie działań pozytywnych, na rzecz poprawy sytuacji osób transpłciowych i niebinarnych w szkołach – pora więc zapytać, co z zakazami. W tym kontekście kluczowym tematem wydaje się **prawo do wyrażania własnych przekonań, poglądów, przeszania się i manifestowania tej przynależności** – to ono może być bowiem „zagrożone” ograniczeniami wprowadzonymi przez szkołę.

---

20 Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych), dalej jako: RODO.

Należy wrócić do prawa oświatowego, które wskazuje, że statut szkoły określa obowiązki osoby uczniowskiej z uwzględnieniem m.in. obowiązku przestrzegania zasad ubierania się uczniów na terenie szkoły lub noszenia na terenie szkoły jednolitego stroju – w przypadku, w którym szkoła takie zasady o stroju jednolitym wprowadziła (art. 99 Prawa oświatowego). Przepis ten stanowi więc bez wątpienia ograniczenie swobody osoby uczniowskiej w wyrażaniu przez ubiór swojej tożsamości, przynależności społecznej lub poglądów – co istotne, w zależności od sposobu implementacji w statucie może jednak przybrać formę spełniającą kryteria proporcjonalności ograniczeń albo znacznie je przekroczyć.

Przykładowo, publikacja *Sytuacja prawna osób niecisłpłciowych w szkołach*<sup>21</sup>, przytacza na str. 42 postanowienie statutu wskazujące, że „Ucznia obowiązuje całkowity zakaz: noszenia symboli i głoszenia haseł, przynależności lub identyfikowania się z grupami, których ideologia jest sprzeczna z nauką kościoła katolickiego”. Nie ulega wątpliwości, że taka regulacja stanowi nadmierną, nieproporcjonalną i niekoniczną ingerencję w sferę wolności i praw osób uczniowskich. Nie ma też podstawy ustawowej, gdyż ww. artykuł 99 Prawa oświatowego wyraźnie wskazuje na obowiązki dotyczące zasad ubierania się – a nie wyglądu, a tym bardziej określania swojej przynależności lub identyfikacji z grupami przez hasła czy symbole. Warto w tym kontekście przywołać, za ww. publikacją, fragment opinii prawnej na temat ingerowania szkoły w wygląd osób uczniowskich, w której przeanalizowano uzasadnienie do projektu Prawa oświatowego oraz debatę przed jego przyjęciem: „Z uzasadnienia do projektu ustawy Prawo oświatowe wynika ponadto, że ustawodawca nie tylko zrezygnował z nieostrego pojęcia *schludny*, ale także posłużył się pojęciem *ubioru* zamiast *wyglądu*, co jest sformułowaniem oczywiście węższym i z punktu widzenia literalnej wykładni art. 99 Prawa oświatowego dotyczy jedynie stroju ucznia, nie zaś pozostałych elementów wyglądu takich jak fryzura, makijaż, paznokcie, biżuteria czy inne dodatki do odzieży”<sup>22</sup>. Na te różnice pomiędzy pojęciem „ubiór” i „wygląd”, a także na granice zakazów i nakazów dotyczących wyrażania przekonań czy tożsamości poprzez wygląd zwracał również uwagę Rzecznik Praw Obywatelskich w wystąpieniu generalnym skierowanym do kuratorów\_ek oświaty<sup>23</sup>. W piśmie podkreślono, że

21 *Sytuacja prawna osób niecisłpłciowych w szkołach*, opracowanie merytoryczne J. Pieniążek, Fundacja Varia Posnania, Poznań 2023.

22 Zob. Aranowska A., Gasiński Ł. (2019). *Opinia prawna: ingerowanie szkoły w wygląd uczniów to łamanie prawa*, <https://nicdoukrycia.mystrkingly.com/blog/opinia-prawna-ingerencja-szkoly-w-wyglad-uczniow-to-lamanie-prawa-pobierz> [dostęp: 19 maja 2023 r.].

23 Wystąpienie generalne z dnia 25 stycznia 2023 r., [https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/2023-01/Do\\_kuratorow\\_oswiaty\\_uczniowie\\_wyglad\\_25.01.2023.pdf](https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/2023-01/Do_kuratorow_oswiaty_uczniowie_wyglad_25.01.2023.pdf) [dostęp: 19 maja 2023 r.].

do Rzecznika wpływa wiele skarg od osób uczniowskich, które mierzą się w szkołach z karami za nieprzestrzeganie surowych ograniczeń dotyczących wyglądu, które to zakazy w większości przypadków przekraczają granice dopuszczalności takiej ingerencji. Innymi słowy, są niezgodne z prawem.

### Co więc szkoła musi, a co szkoła może?

Omówione dotychczas przepisy prawa wyznaczają podstawy obowiązków szkoły w kontekście działań podejmowanych na rzecz transpłciowych i niebinarnych osób uczniowskich. Warto podkreślić raz jeszcze, że **Prawo oświatowe, interpretowane przez pryzmat praw człowieka, jasno zobowiązuje szkołę do zapewnienia wszystkim osobom uczniowskim bezpieczeństwa, równego traktowania, ochrony prywatności, warunków do rozwoju w zgodzie z własną tożsamością i ekspresją płciową, a także do wyrażania poglądów, w tym poprzez wygląd.** Jakikolwiek ograniczenia tych praw i wolności muszą spełniać ściśle określone warunki, w tym być konieczne, proporcjonalne i znajdować oparcie w ustawie.

W tym podrozdziale przedstawiono realizację powyższych obowiązków w praktyce. Przywołane zostały przykłady dobrych praktyk ze szczególnym podkreśleniem ich prawnej dopuszczalności (a w niektórych sytuacjach jej granic). Jednocześnie szersze omówienie innych niż prawne aspektów wdrożenia tych rozwiązań znajduje się w części 4 publikacji.

### *Używanie wybranego imienia*

Chciałbym, żeby szkoły były bardziej przyjazne dla osób trans, jeśli jest taka możliwość to zmiana imienia w dzienniku, albo imienia, którego używają nauczyciele czy zaimków. Wiem, że to dość spore oczekiwania, ale można byłoby to powoli wprowadzać.

*Verin*

Żaden przepis prawa nie zakazuje zwracać się do drugiej osoby wybranym przez nią imieniem – ani w społeczności szkolnej, ani w żadnej innej. Podobnie nie zawiera takich przepisów ustawa o zmianie imienia i nazwiska, która reguluje procedurę administracyjną zmiany imienia i nazwiska. Nie zawiera ona przepisów, które zobowiązują wszystkie osoby do jakiegoś działania lub go zakazują.

Z kolei przynajmniej kilka wskazanych wcześniej przepisów prawa, w tym zawartych w Konstytucji RP, **zobowiązuje nas wszystkich do równego traktowania innych osób, bez względu na tożsamość płciową, oraz do poszanowania godności drugiej**

osoby. Używanie wobec drugiej osoby wybranego przez nią imienia i zaimków stanowi realizację tego obowiązku. Odmowa i uparte zwracanie się do osoby zgodnie z jej danymi metrykalnymi (tzw. *deadnaming*) stanowi natomiast naruszenie tego obowiązku, a także formę przemocy. Fakt, że dotyczyłoby to osoby uczniowskiej, nie ma tu żadnego znaczenia i w żaden sposób nie wpływa na prawną ocenę takiego przemocowego zachowania.

Używanie imienia wybranego przez osobę transpłciową lub niebinarną jest kwestią niezależną od ewentualnej, administracyjnej zmiany imienia przez taką osobę (w przypadku osób transpłciowych do takiej zmiany administracyjnej może dojść niezależnie od orzeczenia o ustaleniu płci metrykalnej). Zmiana administracyjna to zmiana danych metrykalnych – danych we wszystkich dokumentach – co nie pozostawia żadnych wątpliwości, iż szkoła jest wówczas zobowiązana do odpowiedniego dostosowania danych używanych w szkole. Osoby transpłciowe często nie decydują się na taki krok, ponieważ wymaga on zgody rodziców, a także dlatego, że w większości przypadków, o ile osoba nie uzyskała (jeszcze) wyroku sądowego w kwestii ustalenia płci, imię można zmienić tylko na imię neutralne płciowo.

Przepisy, które odnoszą się bezpośrednio do kwestii posługiwania się imieniem dziecka, stanowią, że zasady zmian imion i nazwisk dzieci w dokumentach i drukach szkolnych reguluje Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 26 kwietnia 2018 r. w sprawie świadectw, dyplomów państwowych i innych druków szkolnych (Dz.U. z 2018 r., poz. 939 ze zm.). Zgodnie z § 21 pkt 2 ww. rozporządzenia nowe imię może być wpisane wyłącznie na podstawie następujących dokumentów: odpisu aktu urodzenia, odpisu aktu małżeństwa, decyzji administracyjnej o zmianie imienia lub orzeczenia sądowego. Jednak sytuacje, w których prawo wymaga używania danych metrykalnych, tj. zgodnych z danymi umieszczonymi w akcie urodzenia, to jedynie:

- sporządzanie świadectw (choć są szkoły, które sporządzają dwa dokumenty – jeden z imieniem używanym, uroczyste wręczone przy klasie, a drugi z danymi metrykalnymi dla celów urzędowych, przekazywany dyskretnie rodzicom lub osobom sprawującym opiekę);
- podpis na egzaminie ósmoklasisty lub na maturze;
- dane w legitymacji szkolnej.

Zgodnie z prawem szkoła może więc umożliwiać osobom transpłciowym i niebinarnym używanie wybranego imienia we wszystkich sytuacjach, które nie dotyczą sporządzenia dokumentów urzędowych. Zgodne z prawem jest więc:

- podpisywanie się na sprawdzianach i innych wewnątrzszkolnych pracach wybranym imieniem;

- używanie wybranego imienia w szkolnym mailu lub na platformie do edukacji zdalnej;
- zwracanie się do osoby wybranym imieniem we wszystkich sytuacjach, w tym w czasie sprawdzania obecności czy oficjalnego wyczytywania w czasie szkolnego wydarzenia.

Z powyższym wiąże się także postulat akceptacji funkcjonowania każdej osoby w określonych rolach płciowych w sposób przez nią preferowany, zgodny z jej potrzebami, a także umożliwienia każdemu wyrażania i określania swoich oczekiwań w tym zakresie.



Stanowisko Polskiego Towarzystwa Seksuologicznego w sprawie sytuacji społecznej, zdrowotnej i prawnej osób transpłciowych: „Na jakość życia osób transpłciowych silnie wpływa sposób, w jaki odnoszą się do nich inni. Ich doświadczenia w relacjach społecznych wyraźnie pokazują, jak ważne jest poszanowanie potrzeby każdego człowieka, żeby zwracano się do niego zgodnie z przeżywaną tożsamością, w tym tożsamością płciową. Dotyczy to między innymi przyjętej przez daną osobę formy imienia, form rodzajowych wypowiedzianych wobec niej zdań, a także zwracania się do niej zwrotami typowymi wobec płci, w której psychologicznie funkcjonuje”.

<https://pts-seksuologia.pl/sites/strona/83/stanowisko-pts-ws-sytuacji-spoecznej-zdrowotnej-i-prawnej-osob-transpłciowych>  
[dostęp: 25 października 2023 r.]

## Wygląd

Jedyny przepis prawa dotyczący wyglądu w szkole to omówiony w poprzednim podrozdziale art. 99 Prawa oświatowego, dotyczący wyłącznie ubioru. Postanowienia statutów szkolnych, które odnoszą się do tych kwestii, muszą być więc w każdym przypadku zgodne z warunkami ograniczeń praw i wolności – w tym konieczne (np. ze względu na bezpieczeństwo) i proporcjonalne.

Wymaganie, żeby każda osoba nosiła elementy stroju przypisane społecznie do określonej płci, jest niekoniecznym i nieproporcjonalnym ograniczeniem (zob. przywołany wcześniej wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie, sygn. akt V Ca 2686/19, uznający za dyskryminację narzucenie transpłciowej kobiecie męskiego ubioru służbowego). Kwestie makijażu, długości włosów lub innych elementów wyglądu to zagadnienia w żaden sposób nieuregulowane przez prawo, mające wymiar wyłącznie społeczno-kulturowy, a najczęściej oparty na stereotypach. Nie ma zatem żadnych ograniczeń prawnych, aby każda osoba w szkole mogła swobodnie wyrażać swoją tożsamość poprzez wygląd. Dla transpłciowych i niebinarnych osób uczących się kwestia ubioru może mieć niebywale istotne znaczenie.

Kwestie te mogą być również bardzo istotne dla innych osób w szkole – warto zweryfikować czy postanowienia statutów lub regulaminów nie wprowadzają regulacji, które mogą być odbierane jako opresyjne, np. dla osób, które mają ciała nienormatywne, które ze względów zdrowotnych potrzebują, np. bardziej zakryć ciało (osoby chorujące na alopecję, będące w leczeniu onkologicznym albo te, które ze względu na silny stres straciły włosy, mogą źle się czuć, jeśli w szkole będzie obowiązywał zakaz noszenia nakryć głowy), osoby ze zmianami skórnymi, po zabiegach chirurgicznych, z bliznami, być może będą potrzebowały nakładać makijaż, osoby o budowie ciała odbiegającej od społecznie oczekiwanej, ze stomią, znamionami, mogą czuć się źle, jeśli statut szkolny przewiduje, że na lekcjach wychowania fizycznego obowiązkowe są krótkie spodenki albo na zajęciach na basenie zakazany jest strój umożliwiający zakrycie ciała. Zatem regulacje szkolne związane z ubiorem, inkluzywne dla osób transpłciowych, z powodzeniem mogą budować kulturę szacunku i włączenia także dla innych osób współtworzących szkolną społeczność.

### *Korzystanie z szatni i toalet*

Konieczność przebierania się na zajęcia wychowania fizycznego w szatni lub korzystania z toalety przypisanej do płci niezgodnej z płcią odczuwaną może stanowić dla osoby transpłciowej ogromny stres i bardzo negatywnie wpływać na zdrowie fizyczne, psychiczne oraz funkcjonowanie w grupie. Dla osób niebinarnych podobne skutki może mieć konieczność wyboru pomiędzy pomieszczeniami podzielonymi według binarnego kryterium. Brak inkluzywnego rozwiązania tej kwestii może prowadzić do sytuacji, w której młody człowiek przez cały czas pobytu w szkole nie będzie w ogóle korzystał z toalety, co jest po prostu niebezpieczne dla zdrowia.

Prawo nie zakazuje utworzenia na terenie szkoły dodatkowej toalety lub szatni, które będą neutralne płciowo. Jednocześnie przepisy dotyczące bezpieczeństwa i higieny w szkołach<sup>24</sup> oraz warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki<sup>25</sup> regulują liczbę i wyposażenie toalet przypadające na liczbę kobiet i mężczyzn przebywających w danej placówce. W obecnym stanie prawnym nie ma więc możliwości stworzenia w szkole wyłącznie neutralnych płciowo – a jeszcze lepiej inkluzywnych – szatni i toalet, ale nie ma żadnych przeszkód, aby utworzyć

<sup>24</sup> Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 31 grudnia 2002 r. w sprawie bezpieczeństwa i higieny w publicznych i niepublicznych szkołach i placówkach, Dz.U. z 2020 r., poz., 1604.

<sup>25</sup> Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie, Dz.U. z 2022 r., poz. 1225.



je dodatkowo. Warto zaznaczyć, że nie muszą być one oznaczone jako „neutralne płciowo” albo „inkluzywne”. Można po prostu skorzystać z oznaczenia „szatnia”, „toaleta”, bez sugerowania, dla kogo konkretnie są one przeznaczone. Dobrą praktyką będzie wydzielenie pojedynczej toalety oznaczonej jako „WC”. Z takiego rozwiązania chętnie skorzystają też te osoby uczniowskie, które z różnych względów mają problemy z korzystaniem ze wspólnych toalet czy szatni. Tu zatem znów rozwiązania projektowane dla osób transpłciowych i niebinarnych będą jednocześnie wspierały budowanie szkoły przyjaznej i bezpiecznej dla osób ze szkolnej społeczności, które z różnych względów (np. fobii, ze względów zdrowotnych, związanych z wyglądem ciała) potrzebują korzystać z pojedynczych szatni lub toalet.

### *Zajęcia w grupach*

Binarny podział na grupy męskie i żeńskie na zajęciach wychowania fizycznego, wychowania do życia w rodzinie, a czasem nawet na innych zajęciach realizowanych w grupach, to wyłącznie kwestia decyzji nauczycielki lub nauczyciela, czy też ustaleń wewnątrzszkolnych, o których decyduje rada pedagogiczna. Nie jest on wymagany przepisami prawa – ani Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej dotyczące realizacji zajęć wychowania fizycznego<sup>26</sup>, ani Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej w sprawie sposobu nauczania szkolnego dotyczącego wiedzy o życiu seksualnym człowieka<sup>27</sup> takich wymogów nie wprowadzają. **Nie ma więc przeszkód prawnych, aby umożliwić osobom transpłciowym i niebinarnym uczęszczanie na zajęcia z wybranych grupami lub żeby w ogóle zrezygnować z podziału opartego na binarnym postrzeganiu płci, a wprowadzić inny, ustalony wspólnie ze społecznością szkolną.**

### **Zakaz dyskryminacji i edukacja antydyskryminacyjna**

Prawo do niedyskryminacji ze względu na tożsamość płciową lub ekspresję płciową znalazło się wśród praw wymienionych w pierwszym podrozdziale tej części publikacji, a jego przestrzeganie, ochrona i realizacja bez wątplenia znajdują się wśród

<sup>26</sup> Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 29 czerwca 2017 r. w sprawie dopuszczalnych form realizacji obowiązkowych zajęć wychowania fizycznego, Dz.U. z 2017 r., poz. 1322.

<sup>27</sup> Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 12 sierpnia 1999 r. w sprawie sposobu nauczania szkolnego oraz zakresu treści dotyczących wiedzy o życiu seksualnym człowieka, o zasadach świadomego i odpowiedzialnego rodzicielstwa, o wartości rodziny, życia w fazie prenatalnej oraz metodach i środkach świadomej prokreacji zawartych w podstawie programowej kształcenia ogólnego, Dz.U. z 2014 r., poz. 395.

omówionych już obowiązków szkoły. Warto zwrócić na nie jednak szczególną uwagę, bo przeciwdziałanie nierównemu traktowaniu, w tym wykluczeniu, a także różnym formom przemocy motywowanej uprzedzeniami postrzegane jest jako kluczowe dla poprawy sytuacji osób transpłciowych i niebinarnych w szkołach.

Jaka powinna być, a jaka jest rola systemu oświaty w zapobieganiu dyskryminacji w szkołach? Jak szkoła przygotowuje młodych ludzi do stosowania tej zasady w dorosłym życiu, kiedy to jej realizacja gwarantowana jest przepisami prawa, a jej naruszenie wiąże się z sankcjami? To zagadnienie szczegółowo omawia publikacja Rzecznika Praw Obywatelskich „Równe traktowanie w szkole – raport z badania w szkołach oraz analiza ilościowa programów profilaktyczno-wychowawczych”<sup>28</sup>, z którą warto się zapoznać.

Raport zestawia też stale rosnące poparcie dla edukacji antydyskryminacyjnej w szkołach z rzeczywistością działania szkół w ramach realizacji zasady równego traktowania. Dzisiaj ponad 70% społeczeństwa popiera realizację edukacji antydyskryminacyjnej. Kluczowe wnioski z raportu to:

- niewystarczające odniesienia do praw człowieka w programach profilaktyczno-wychowawczych;
- pomijanie problemów dotyczących dyskryminacji ze względu na tożsamość płciową, płeć i orientację psychoseksualną;
- brak konkretnych działań.

Na podstawie raportu, Rzecznik sformułował szereg rekomendacji o charakterze legislacyjnym i pozalegisłacyjnym, które są zgodne z założeniami niniejszej publikacji i jednocześnie warte zapoznania.

Biuletyn Rzecznika Praw Obywatelskich 2021, nr 3, Zasada Równego Traktowania. Prawo i praktyka nr 32, *Równe traktowanie w szkole. Raport z badania w szkołach oraz analiza ilościowa programów wychowawczo-profilaktycznych*.  
<https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/rpo-raport-rowne-traktowanie-szkola> [dostęp: 19 maja 2023 r.].



<sup>28</sup> Biuletyn Rzecznik Praw Obywatelskich 2021, nr 3, Zasada Równego Traktowania. Prawo i praktyka nr 32, <https://bip.brpo.gov.pl/pl/content/rpo-raport-rowne-traktowanie-szkola> [dostęp: 19 maja 2023 r.].



# CZĘŚĆ 3

## REALIA FUNKCJONOWANIA TRANSPŁCIOWYCH I NIEBINARNYCH OSÓB UCZĄCYCH SIĘ

*Gabriela Borecka*

Nastolatki nie wierzą w żadną zmianę. Chciałyby, choć minimum szacunku i uznania zaimków i imion. Cokolwiek ponadto to rzeczy, w które nie wierzą, że się wydarzą. Nie widzą możliwości zmiany w szkołach, bo takie jest ich doświadczenie. Jako rodzica przeraża mnie to do głębi. Widzę to samo zniechęcenie rosnące już w mojej 10-latce.

Ten system jest skostniały. Potrzebujemy głębokich zmian, a już teraz, choć jaskółek je zwiastujących. Niech te dzieciaki wchodzą w dorosłość z jakąkolwiek nadzieją. Każde z nich na to zasługuje.

*Ola*

### PODSTAWOWE INFORMACJE

Osoby wchodzące w okres dojrzewania mogą być szczególnie uwrażliwione na kwestie dotyczące ich tożsamości. Dorastanie to czas, w którym poświęcamy szczególnie dużo energii na budowanie siebie i własnej autonomii, odkrywanie i rozwijanie zainteresowań, wyrabianie własnych poglądów, tworzenie indywidualnego wizerunku, jaki chcemy prezentować wobec społeczności, w której funkcjonujemy. Czas adolescencji charakteryzuje też emocjonalne reagowanie na naruszanie „ja” i granic młodych ludzi. Dlatego tak ważne jest, aby inne osoby potrafiły uznać i zaakceptować różne przejawy budowania tej tożsamości i przyjmowania jej taką, jaka ona jest, bez jej wartościowania i oceniania. Temat tożsamości płciowej jest kwestią bezkompromisową i niepodważalną, a uznanie jej – najbardziej podstawowym prawem człowieka. Kwestionowanie jej, unieważnianie, niedocenywanie będzie więc działaniem przemocowym, mikroagresją albo mikrounieważnieniem.

Warto mieć świadomość, jakie zachowania wobec osoby transpłciowej lub niebinarnej mogą być odebrane jako przemocowe i czego należy unikać, aby choćby

nieświadomie lub nieintencjonalnie jej nie urazić, lub nie zranić. Najczęściej mikroagresje występują bowiem nieintencjonalnie, wynikają z niewiedzy, nieświadomych nastawień lub stereotypów. Mogą mieć charakter werbalny, niewerbalny, incydentalny, środowiskowy, tj. być związane z kulturą danej społeczności lub miejsca – np. (nie)inkluzywną klasą albo szkołą. Nie są celowym krzywdzeniem. Mają raczej cechy nieprzemysłanego:

- komentarza (np. „Zdecyduj się po prostu, czy jesteś chłopakiem, czy dziewczyną”);
- pytanie, które może zaboлеć (np. „A skąd wiesz, że jesteś trans?”);
- pseudo komplementu (np. „W ogóle po tobie nie widać, że jesteś trans”).

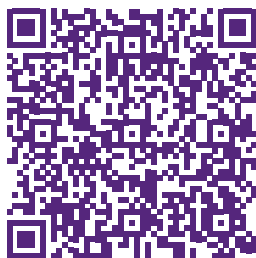
Jeśli zdarzają się okazjonalnie, tworzą kulturę braku akceptacji, dyskomfort, mogą być bolesne. Jednak, jeśli powtarzają się regularnie i mają charakter uporczywy, mogą przyjąć formę przemocy i prowadzić do wykluczenia.

Jakie sytuacje lub zachowania mogą powodować u kogoś dyskomfort, lub obniżenie nastroju, czyli pogorszenie stanu psychicznego? Jakie rozwiązania wspierają utrzymywanie optymalnego, stabilnego stanu psychicznego osoby uczniowskiej, która przechodzi przez proces tranzycji? Poniżej zamieszczono kilka kwestii, które są kluczowe dla ww. obszarów w kontekście życia szkolnego transpłciowych i niebinarnych osób uczących się.

## 1

### Dyskryminacja

Oznacza: nieuprawnione, gorsze, niesprawiedliwe traktowanie kogoś ze względu na cechę, jaką ta osoba ma, w stosunku do osób, które takiej cechy nie posiadają. Będą to np. sytuacje, kiedy niebinarna lub transpłciowa osoba ucząca się nie jedzie na zieloną szkołę, bo „z kim będzie mieszkać w pokoju” albo nie bierze udziału w lekcjach wychowania fizycznego, bo „nie ma się, gdzie przebrać”. W takim przypadku mówimy o dyskryminacji pośredniej.



Więcej na temat łańcucha dyskryminacji i koncepcji piramidy nawiąści G. Allporta można przeczytać w materiałach z projektu Warszawskiego Centrum Innowacji Edukacyjno-Społecznych i Szkoleń: *Szkoła przyjazna prawom człowieka. Jak przeciwdziałać wykluczeniu i przemocy w szkole?*

[https://um.warszawa.pl/documents/21449838/32802105/Anty dyskryminacja\\_z-04.pdf/96bbccc1-3714-ac7b-e303-6fee305ed0d4?t=1634497736878](https://um.warszawa.pl/documents/21449838/32802105/Anty dyskryminacja_z-04.pdf/96bbccc1-3714-ac7b-e303-6fee305ed0d4?t=1634497736878)

## 2

## Molestowanie i molestowanie seksualne

Molestowanie to taka forma dyskryminacji, która przejawia się w niechcianych, nieakceptowanych zachowaniach, które wynikają z faktu, że osoba uczniowska jest transpłciowa lub niebinarna, a powodują naruszenie jej praw człowieka, upokorzenie, ośmieszenie, zawstydzenie. Z kolei nieakceptowane i niechciane zachowania, które odnoszą się do płci, tożsamości płciowej oraz seksualności danej osoby, które powodują: naruszenie godności, poczucie upokorzenia, zawstydzenia, ośmieszenia, mogą stanowić molestowanie seksualne.

Molestowanie i molestowanie seksualne mogą być formą przemocy motywowanej uprzedzeniami. Warto pamiętać, że takie zachowania mogą mieć postać werbalną albo niewerbalną, mogą przejawiać się w fizycznym naruszaniu granic, np. dotyku, którego ktoś sobie nie życzy albo komentarzach czy zaczepkach związanych z seksualnością – strzelaniu z gumki od stanika, zagłądaniu w dekolt, komentowaniu wyglądu ciała. Zachowania takie rzadko będą przejawem niewinnego dowcipu albo flirtu i z całą stanowczością należy zadbać, żeby nie naruszały czyjegoś poczucia komfortu i bezpieczeństwa.

## 3

## Przemoc motywowana uprzedzeniami

Wyśmiewanie, poniżanie czy przemoc fizyczna są najbardziej jaskrawymi i widocznymi przejawami zachowań przemocowych, których młode osoby mogą doświadczać, uczestnicząc w życiu szkolnym. W przypadku młodych osób transpłciowych lub niebinarnych dużo częściej mamy do czynienia z przemocą psychiczną, np. relacyjną, która przejawia się w powtarzających się zachowaniach przyjmujących postać tzw. mikroprzekazów: umniejszania, ignorowania, celowego pomijania, niespektowania woli i praw, krzywdzących lub naruszających sferę intymną pytań, komentarzy czy aluzji, które mogą wynikać z braku wiedzy o transpłciowości.

Taki charakter ma też tzw. misgenderowanie, czyli pozornie przypadkowe, a w rzeczywistości powtarzające się, często umyślne, stosowanie zaimków i form gramatycznych niezgodnych z tożsamością płciową danej osoby oraz tzw. deadnaming, czyli używanie imienia nadanego przy urodzeniu, z którym osoba uczniowska się nie identyfikuje i nie chce go używać. Podobny charakter ma zwracanie się do niej w formie bezosobowej, jeśli ona sobie tego nie życzy.

## Stres mniejszościowy

Skutkiem przemocy motywowanej uprzedzeniami i różnych form dyskryminacji, jest doświadczanie przez osoby transpłciowe i niebinarne stresu mniejszościowego. Jest to dodatkowy, chroniczny stres, który wynika z posiadania określonej cechy (np. tożsamości płciowej lub orientacji psychoseksualnej, ale także innych, np. koloru skóry).

Cechami stresu mniejszościowego (wg I. Meyera) są:

- unikatowość – nie jest on powszechnym, lecz dodatkowym obciążeniem psychicznym odczuwanym przez osoby należące do grupy defaworyzowanej;
- chroniczność – jest efektem stałego funkcjonowania w społeczeństwie negatywnych przekonań (stereotypów) oraz postaw (uprzedzeń) wobec grup defaworyzowanych;
- uwarunkowanie społeczne – jest on związany raczej z procesami, instytucjami, strukturami społecznymi i kulturą, w których żyje konkretna osoba, a nie z indywidualnymi wydarzeniami, czynnikami biologicznymi, genetycznymi czy innymi niespołecznymi właściwościami jednostki, bądź całej grupy defaworyzowanej.

Więcej na temat stresu mniejszościowego oraz jego konsekwencji dla transpłciowych i niebinarnych osób uczących się można przeczytać w tekście Magdaleny Łabędź, który ukazał się w marcowym numerze miesięcznika „Dyrektor Szkoły” w 2022 r.



Łabędź, M. (2022). *Stres mniejszościowy osób LGBT+*, „Dyrektor Szkoły” nr 3 (2022).  
<https://www.wolterskluwer.com/pl-pl/news/dyrektor-szkoly-3-2022>

Krzywdzące pytania lub komentarze kierowane do osoby transpłciowej, lub niebinarnej nie muszą być celowe, zamierzone i wiązać się z intencją wyrządzenia jej krzywdy. Częściej będą przyjmować formę nieintencjonalnych mikroagresji czy mikrounieważnienia. Poniżej ich przykłady:

- Dlaczego jesteś transpłciowy\_a?
- Skąd wiesz, że jesteś osobą transpłciową?
- Dlaczego wcześniej mi „o tym” nie powiedziałeś\_aś?

- Dlaczego ta osoba już wie, a ja dowiaduję się dopiero teraz?
- Czy jesteś „tego” pewna, pewien?
- Może ci się to znudzić i co wtedy zrobimy?
- Transpłciowość jest teraz modna, może tobie też to przejdzie?
- Przez „to” nigdy nie będziesz szczęśliwy\_wa.
- Lepiej się dobrze zastanów, bo potem trudno to będzie odkręcić.
- Nie będzie ci łatwo.
- Nikt cię nie zrozumie.
- Czy teraz też zmieni się twoja orientacja seksualna?
- Czy to jest normalne?
- Możemy sobie „z tym” nie poradzić.
- Inni tego nie zaakceptują...
- Po co ty to sobie właściwie robisz?
- Czy chcesz „tym” zwrócić na siebie uwagę?
- Czemu ty mi to robisz?
- Jakie jest twoje prawdziwe imię?
- Jakie miałeś\_aś operacje?
- Nigdy bym nie powiedział, że jesteś trans.

Wymienione powyżej zachowania stosowane wobec młodej osoby transpłciowej mogą skutkować poważnymi konsekwencjami dla jej kondycji psychicznej. Bywa, że nie stoją za nimi intencje wyrządzenia komuś krzywdy, tylko niewiedza, ciekawość, a czasem troska lub zagubienie. Jednak dla osoby transpłciowej lub niebinarnej mogą być one niezwykle obciążające, szczególnie kiedy doświadczą ich regularnie. Dlatego należy podkreślić rolę edukowania całej społeczności szkolnej, wprowadzania tematyki różnorodności społecznej i roli mikroprzekazów w codziennej komunikacji do realizowanych w szkole zajęć. Mikroprzekazy mogą być zresztą krzywdzące także dla innych osób z grup defaworyzowanych społecznie – osób z niepełnosprawnościami, o niepolskim pochodzeniu narodowym lub etnicznym, nienormatywnym wyglądzie, specyficznych doświadczeniach życiowych (np. uchodźstwo, piecza instytucjonalna). Długotrwała dyskryminacja i doznawanie nawet subtelnego przemocy mogą skutkować wycofaniem się z życia szkolnego i zaniedbaniem obowiązków szkolnych, izolacją, obniżeniem nastroju, doświadczaniem kryzysu psychologicznego, zachowaniami autodestrukcyjnymi (takimi jak samookaleczanie, uzależnienia czy zaniechanie aktywności życiowych). W wielu przypadkach mogą one także prowadzić do stanów depresyjnych, depresji, zaburzeń lękowych i ataków paniki, a także zaburzeń osobowości spowodowanych zespołem stresu pourazowego.



## Reagowanie na sytuacje przemocy motywowanej uprzedzeniami, dyskryminacji i wykluczenia

Kadra pedagogiczna i personel administracyjno-techniczny powinny umieć trafnie zidentyfikować sytuacje przemocy i agresji motywowanej uprzedzeniami, w tym transfobią, mieć kompetencje, żeby im przeciwdziałać, a także adekwatnie reagować na ich występowanie.



Kompleksowe omówienie tematu wraz z propozycją tzw. Metody Wspólnej Sprawy zostało przedstawione w Zeszytach nr 3 i 5 wypracowanych przez Warszawskie Centrum Innowacji Edukacyjno-Społecznych i Szkoleń w ramach projektu *Szkola Przyjazna Prawom Człowieka. Jak przeciwdziałać wykluczeniu i przemocy w szkole?*  
[https://um.warszawa.pl/waw/wcies/materiały-edukacyjne-sppc?fbclid=IwAR0PQlx\\_qwefCQd4J78NrYBfZTKWnNso4tGxsQ6WkvO8UWU21t1wyV8zwFc](https://um.warszawa.pl/waw/wcies/materiały-edukacyjne-sppc?fbclid=IwAR0PQlx_qwefCQd4J78NrYBfZTKWnNso4tGxsQ6WkvO8UWU21t1wyV8zwFc)

W tym materiale, poza metodami reagowania humanistycznego (na poziomie relacji i postaw) rozwiązaniami edukacyjnymi, omówione zostały też metody reagowania legalistycznego, formalnego, z uwzględnieniem mechanizmów wewnątrz – i pozaszkolnych.

Ochrona przed dyskryminacją i przemocą motywowaną uprzedzeniami jest w Polsce niepełna. Ustawa o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania<sup>29</sup> (w skrócie ustawa o równym traktowaniu) co prawda zakazuje dyskryminacji ze względu na płeć (a więc także, zgodnie z orzecznictwem, także na tożsamość płciową), ale wyłącznie w obszarze zatrudnienia, dostępu do usług oferowanych publicznie i zabezpieczenia społecznego. W obszarze oświaty i szkolnictwa wyższego, do których odnosi się art. 7 ustawy o równym traktowaniu, dyskryminacja jest zakazana tylko ze względu na rasę, pochodzenie etniczne lub narodowość.

Prawo oświatowe nie przewiduje obecnie obowiązku ujęcia w treści statutu szkoły procedur antydyskryminacyjnych, określających w szczególności przesłanki i tryb wnoszenia skarg na nierówne traktowanie oraz sankcje za naruszenie nierównego traktowania. Konieczność zmian w tym zakresie to jedna z rekomendacji Rzecznika Praw Obywatelskich w cytowanej wyżej ustawie o równym traktowaniu w szkole (podobnie jak nowelizacja ustawy o równym traktowaniu).

Osoby transpłciowe i niebinarne doświadczające dyskryminacji lub innego naruszenia dóbr osobistych w szkole mogą jednak skorzystać ze środków ochrony prawnej przewidzianych w kodeksie cywilnym, a więc przede wszystkim z przepisów

<sup>29</sup> Ustawa z dnia 3 grudnia 2010 r., Dz.U. z 2020 r., poz. 2156.

dotyczących ochrony dóbr osobistych. Co do zasady powództwo mogą wytoczyć osoby pełnoletnie, ale osoby młodsze mogą to zrobić poprzez działających w ich imieniu opiekunów prawnych (najczęściej rodziców lub opiekunów prawnych), ewentualnie przez kuratora wyznaczonego przez sąd (może być nim adwokat\_ka lub radca\_czyni prawny\_a). Chociaż takie działania oznaczają często konieczność długiego i potencjalnie kosztownego procesu sądowego, mogą być skuteczne. Przykładem jest sprawa wygrana przez ucznia szkoły ponadpodstawowej, który był szykanowany przez swoich rówieśników w związku z jego orientacją homoseksualną. Sąd Apelacyjny w Warszawie stwierdził naruszenie dóbr osobistych (integralności cielesnej, godności i czci) poprzez zaniechania organu założycielskiego szkoły i zobowiązał go do złożenia oświadczenia – przeprosin<sup>30</sup>. Wynika z tego, że brak adekwatnej reakcji szkoły na zachowania przemocowe uczennic i uczniów, motywowane uprzedzeniami i naruszające dobra osobiste powoda, były podstawą do uznania odpowiedzialności szkoły i nakazania działań naprawczych. Szkoła jest bowiem zobowiązana do skutecznego przeciwdziałania przemocy i skutecznej ochrony dóbr osobistych.

Zachęcamy do tego, żeby każdą sytuację związaną z naruszeniem godności, praw człowieka, zwłaszcza poczucia bezpieczeństwa zgłaszać odpowiedniej, wskazanej w szkole osobie. W takich sytuacjach możliwe są do wdrożenia różne rozwiązania, np. Metoda Wspólnej Sprawy. Jednak aby wdrożyć skuteczne działania, szkoła musi mieć informację na temat potrzeby wsparcia, a także zasoby, z których może

*Jak radzić sobie z bullyingiem i dyskryminacją w szkole? Vademecum dla uczennic i uczniów.* Warszawa: Warszawskie Centrum Innowacji Edukacyjno-Społecznych i Szkoleń i Urząd m.st. Warszawy, Biuro Edukacji.  
[https://um.warszawa.pl/documents/21449838/32802105/Anty dyskryminacja\\_z\\_DZIECI\\_online.pdf/eb0d304b-b4cc-3bff-a5d0-958a3ce13a22?t=1634497736851](https://um.warszawa.pl/documents/21449838/32802105/Anty dyskryminacja_z_DZIECI_online.pdf/eb0d304b-b4cc-3bff-a5d0-958a3ce13a22?t=1634497736851)



Podsiadło-Dacewicz, I. (red.); (2019). *Jak radzić sobie z przemocą i dyskryminacją w szkole? Zeszyt 1.* Warszawa: Warszawskie Centrum Innowacji Edukacyjno-Społecznych i Szkoleń i Urząd m.st. Warszawy, Biuro Edukacji.  
[https://um.warszawa.pl/documents/21449838/32802105/Anty dyskryminacja\\_z-01.pdf/0e1e9587-271b-f182-cde4-e14d4298bfde?t=1634497736917](https://um.warszawa.pl/documents/21449838/32802105/Anty dyskryminacja_z-01.pdf/0e1e9587-271b-f182-cde4-e14d4298bfde?t=1634497736917)



<sup>30</sup> Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 17 listopada 2017 r., sygn. akt IACa 1372/16.

skorzystać. Więcej na temat metod przeciwdziałania dyskryminacji i przemocy motywowanej uprzedzeniami w szkole znaleźć można w zeszytach wypracowanych przez Warszawskie Centrum Innowacji Edukacyjno-Społecznych i Szkoleń w ramach projektu: *Szkoła przyjazna prawom człowieka. Jak przeciwdziałać wykluczeniu i przemocy w szkole?*

Naruszenia ze strony szkoły (w tym odmowę podejmowania działań na rzecz osób transpłciowych i niebinarnych) warto zgłaszać w każdej sytuacji. Organem do tego powołanym w Warszawie jest warszawski Rzecznik Praw Uczniowskich. Na poziomie ogólnopolskim właściwym organem jest Rzecznik Praw Obywatelskich. Wniosek do Rzecznika może też złożyć osoba małoletnia – jest on bezpłatny i w pełni odformalizowany. Wniosek można wysłać mailem, pocztą tradycyjną lub przez formularz dostępny na stronie internetowej<sup>31</sup>. W razie wątpliwości można też zadzwonić do Rzecznika na infolinię pod numerem 800 676 676. Rozmowy są bezpłatne ze wszystkich telefonów stacjonarnych i komórkowych na terenie całego kraju. Pracownicy infolinii to zazwyczaj dobrze przygotowane i życzliwe osoby z Biura Rzecznika Praw Obywatelskich.

## 5

### Podwyższone ryzyko próby samobójczej

*dr Marlena Stradomska*

Wspieranie osób transpłciowych i niebinarnych w sytuacji ryzyka próby samobójczej jest istotnym zagadnieniem, które wymaga wiedzy i umiejętności ze strony szkoły, rodziców, poradni psychologiczno-pedagogicznych oraz opieki medycznej. Poniżej przedstawione zostaną informacje, które szkoła powinna posiadać w celu identyfikacji i adekwatnej reakcji w sytuacji ryzyka próby samobójczej osoby uczącej się – nie tylko transpłciowej i niebinarnej, ale każdej osoby w szkole. Warto zwrócić uwagę, że poniższe informacje mają charakter uniwersalny. Szczelny, jasny, dostosowany do realiów szkoły system prewencji i reagowania w sytuacji próby samobójczej albo samobójstwa jest dzisiaj koniecznością w każdej szkole.

Samobójstwo jest aktem autodestrukcyjnym dokonany, próba samobójcza jest działaniem podjętym z zamiarem zakończenia swojego życia. Myśli samobójcze ujmują chęć zabicia siebie. Rzeczywiste plany realizacji pragnień samobójczych, połączone z myślami samobójczymi zwiększają ryzyko dokonania samobójstwa.

---

<sup>31</sup> Szczegóły dotyczące składania wniosków do RPO oraz formularz dostępne są na stronie: <https://bip.brpo.gov.pl/wniosek/index.php?lang=pl> [dostęp: 22 maja 2023 r.].

Zachowaniami parasuicydalnymi można natomiast nazwać zachowania samouszkodzające, ale bez intencji odebrania sobie życia, które nie kończą się śmiercią. Do takich należą między innymi nacinanie czy nakłuwanie skóry w różnych miejscach ciała ostrymi przedmiotami, poparzenia wodą, parą, chemikaliami, wrywanie włosów, rzęs, brwi, zadawanie sobie ciosów czy uderzanie ciałem o przedmioty, drapanie, gryzienie i inne.

### *Ryzyko samobójcze*

Problemy, które mogą stać się podstawą do myśli lub decyzji o próbie samobójczej albo dokonania zachowań samouszkodzających, różnią się ze względu na grupę wiekową osób, których zagadnienie dotyczy. U młodych osób często można dostrzec myślenie tunelowe, które sprawia, że dany problem z ich perspektywy jest nie do rozwiązania. Do czynników ryzyka można zaliczyć kategorie demograficzne (wiek, płeć, miejsce zamieszkania), społeczne (sytuacja rodzinna, sytuacja szkolna, trudna sytuacja materialna), psychologiczne (cechy osobowościowe, wydarzenia traumatyczne, problem z przystosowaniem się do reszty społeczeństwa, brak umiejętności życiowych, uzależnienia behawioralne) oraz czynniki chorobowe – zarówno psychiczne, jak i somatyczne.

Czynnikami, które wskazują na możliwość dokonania samobójstwa przez osobę w okresie dorastania, mogą być:

- trudne przeżycia z wcześniejszych okresów, do których zalicza się trauma z powodu przemocy w rodzinie, molestowania seksualnego, śmierci bliskiej osoby, a także zaniedbywania przez rodzinę lub nadmierne oczekiwania z jej strony;
- niska samoocena, która wiąże się z poczuciem osamotnienia, pustki czy braku nadziei, że będzie lepiej;
- zachowania agresywne, takie jak bójki, grożenie, nękanie innych osób (takie sytuacje dotyczą najczęściej osób, które same były lub są ofiarami przemocy);
- trudności związane z wyrażaniem siebie oraz komunikacją swoich stanów;
- sztywne wzorce myślenia, przykładowo myśli o beznadziejności swojej sytuacji;
- nadużywanie alkoholu lub innych substancji psychoaktywnych;
- kryzys w rodzinie, np. rozwód, uzależnienia, trudne sytuacje;
- dysfunkcyjne środowisko rodzinne i sąsiedzkie;
- trudności szkolne.

Osoby z niską samooceną często izolują się od innych ludzi lub są odrzucane przez grupę rówieśniczą. Powoduje to u nich krytycyzm wobec siebie samego

i innych, a także poczucie bycia niepotrzebnym. Czynnikiem, które predysponują do ryzyka samobójczego w wieku dorastania, są również wcześniejsze próby samobójcze. Należy pamiętać, że osoba transpłciowa lub niebinarna w wieku młodzieńczym znacznie częściej doświadcza kryzysów samobójczych niż heteroseksualne, cispłciowe osoby.

Na ukryte tendencje samobójcze mogą wskazywać lekkomyślne, ryzykowne zachowania, nadużywanie alkoholu lub środków odurzających. Pojawia się izolacja od innych, osoby czują się niepotrzebne, wykazują nadmierny krytycyzm wobec siebie i innych. Osoby w okresie adolescencji, które rozważają samobójstwo, często rozpoczynają rozmowy na temat śmierci, a także fascynują się osobami, które dokonały samobójstwa. Zdarza się czasem, że osoby te rozdają swoje ulubione przedmioty i tracą zainteresowanie rzeczami czy aktywnościami, które kiedyś dawały im radość. W rozmowach mogą pojawić się aluzje do samobójstwa, np. „już niedługo z tym wszystkim skończę”. Osoby często mówią, że są ciężarem dla innych i wspominają o swojej bezwartościowości. Poszukują informacji o sposobach odbierania sobie życia, mogą też gromadzić potrzebne do tego przedmioty. Pojawić się mogą także zaburzenia snu oraz problemy z higieną, brak dbałości o siebie i swój wygląd.

Warto zaznaczyć, że lista tych zagadnień nie jest kompletna. Sytuacja każdego człowieka może być inna i należy ją rozpatrywać w sposób indywidualny.

### *Specyficzna sytuacja młodych osób transpłciowych i niebinarnych*

Transpłciowe i niebinarne osoby są dwukrotnie bardziej narażone na kryzys samobójczy niż osoby homoseksualne lub biseksualne. Dlatego każde dziecko i młoda osoba transpłciowa i niebinarna powinna być monitorowana pod kątem jej dobrostanu psychofizycznego.

Z badań Hass<sup>32</sup> i współpracowników przeprowadzonych w Stanach Zjednoczonych w 2011 r. wynika, że wśród osób transpłciowych nawet jedna trzecia respondentów i respondentek w ciągu całego życia miała za sobą co najmniej jedną próbę samobójczą. Próby samobójcze zdarzają się częściej u młodzieży niż w starszych grupach osób transpłciowych. Jako główny stresor młodzież transpłciowa najczęściej wymieniała odrzucenie przez rodziców. Przez nietolerancję społeczną osoby transpłciowe doświadczają ogromnego stresu. Wiele rodzin neguje doświadczanie dysforii, przez co też krewni wyśmiewają osoby transpłciowe.

---

<sup>32</sup> Hass, A., Rodgers, K., & Zongrone, A. (2011). *Violence against transgender youth: A national study*. „Journal of LGBT Youth”, 8(2), ss. 119–136.

Badania przeprowadzone przez Human Rights Campaigne<sup>33</sup> w środowisku młodych osób transpłciowych pokazują, że 72% rodzin negatywnie komentuje osoby LGBT+. Wśród osób transpłciowych 69% było wyśmiewanych, słyszało komentarze na swój temat lub stawało się obiektem żartów, a 42% badanych osób doświadczyło zagrożenia fizycznego na tle swojej orientacji psychoseksualnej bądź tożsamości płciowej. Jedynie 16% badanych określiło, że czuje się bezpiecznie w szkole. W przebadanej próbie 51% osób przyznawało, że nie korzysta z dostępnych w szkole toalet, które są zgodne z ich tożsamością płciową.

Więcej o zachowaniach samobójczych osób transpłciowych i niebinarnych oraz o roli nauczycielek i nauczycieli we wsparciu uczennic i uczniów w stanie ryzyka suicydalnego przeczytać można w: B. Hołyst, (2021). *Zapobieganie samobójstwom. Motywacja zachowań samobójczych*. Tom 1. Difin.

### *Reakcja szkoły wobec kryzysu samobójczego oraz ryzyka próby samobójczej*

Szkoła jest jednym z miejsc, w których osoby transpłciowe doświadczają przemocy fizycznej i psychicznej, a także spotykają się wykluczeniem i dyskryminacją nie tylko ze strony rówieśniczek i rówieśników, ale również nauczycielek i nauczycieli. Szkoła staje się też miejscem nie tylko przenoszenia tego typu zachowań z innych środowisk, ale również miejscem, w którym powstają.

Transpłciowe i niebinarne osoby uczące się mogą w związku z tym doświadczać rozmaitych zdarzeń i sytuacji kryzysowych. O wystąpieniu kryzysu można mówić z dużą pewnością, gdy spełnione są następujące kryteria<sup>34</sup>:

- obecność wydarzenia krytycznego lub przewlekłego stresu;
- spostrzeganie przez osobę sytuacji jako zagrożenia lub utraty;
- doświadczanie silnych, trudnych emocji (lęk, strach, bezsilność, niepewność co do bliższej i dalszej przyszłości);
- naruszenie zwykłego rozkładu dnia, zwyczajów, typowych aktywności i zachowań;
- poczucie utraty kontroli nad własnym życiem;
- poczucie braku wyjścia z sytuacji czy rozwiązania problemu;

<sup>33</sup> Human Rights Campaigne (2018). *The State of Trans Youth in America*. Washington, DC: Human Rights Campaign.

<sup>34</sup> Badura-Madej, W. (1999). *Wybrane zagadnienia interwencji kryzysowej. Poradnik dla pracowników socjalnych*. Kraków: Biblioteka Pracownika Socjalnego.

- stan silnego napięcia emocjonalnego trwający ponad dwa tygodnie;
- konieczność wprowadzenia zmian w dotychczasowym sposobie funkcjonowania.

To nie samo zdarzenie krytyczne uruchamia kryzys psychologiczny, ale przekonanie osoby, jak dalece jest w stanie sobie poradzić z danym zdarzeniem. Wszystkie wymienione kryteria są często obecne na różnych etapach życia i funkcjonowania dziecka, młodej osoby transpłciowej lub niebinarnej. W takiej sytuacji zachowanie osób uczestniczących w sytuacji kryzysowej oraz świadków często ulega dezorganizacji.



Wartościowe poradniki i inspiracje dotyczące takich rozwiązań w szkole można znaleźć w:

Substance Abuse and Mental Health Services Administration (2012). *Preventing Suicide: A Toolkit for High Schools*. Rockville: Center for Mental Health Services, Substance Abuse and Mental Health Services Administration.  
[https://store.samhsa.gov/sites/default/files/SAMHSA\\_Digital\\_Download/sma12-4669.pdf](https://store.samhsa.gov/sites/default/files/SAMHSA_Digital_Download/sma12-4669.pdf)



World Health Organization (2018). *Preventing suicide: a community engagement toolkit*. Geneva: World Health Organization.  
<https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/272860/9789241513791-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y>



Zapobieganie samobójstwom, <https://brpd.gov.pl/2013/11/05/zapobieganie-samobojstwom--poradnik-dla-nauczycieli-i-innych-pracownikow-szkoly/> [dostęp: 27 października 2023]  
 Światowa Organizacja Zdrowia, Biuro Rzecznika Praw Dziecka, Ministerstwo Edukacji Narodowej, Polskie Towarzystwo Suycydologiczne (2007). *Poradnik dla nauczycieli i innych pracowników szkoły. Zapobieganie samobójstwom*. Warszawa: Rzecznik Praw Dziecka.



WHO, PTS (2003). *Zapobieganie samobójstwom. Poradnik dla nauczycieli i innych pracowników szkoły*. Genewa/Warszawa.  
[https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/66801/WHO\\_MNH\\_MBD\\_00.3\\_pol.pdf;jsessionid=E25A6D1C765028137C2F02486DF73C96?sequence=4](https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/66801/WHO_MNH_MBD_00.3_pol.pdf;jsessionid=E25A6D1C765028137C2F02486DF73C96?sequence=4)  
 Światowa Organizacja Zdrowia, Polskie Towarzystwo Suycydologiczne (2002). *Poradnik dla nauczycieli i innych pracowników szkoły. Zapobieganie samobójstwom*. Warszawa: Zakład Wydawniczo Produkcyjny Folia.

Aby zapobiegać ww. sytuacjom i adekwatnie na nie reagować, można podjąć szereg działań. Bardzo ważne jest, aby wprowadzić do szkół kompleksową edukację antydyskryminacyjną. Oprócz tego warto zapewnić osobom pracującym w szkole, niezależnie od pełnionej funkcji i stanowiska, możliwość szkoleń na temat rozumienia płci. Warto, aby szkoła wprowadziła zajęcia na temat stereotypów płciowych – znajomość danych zagadnień zwiększa umiejętność posługiwania się właściwym językiem w stosunku do osób transpłciowych i niebinarnych. Należy regularnie sprawdzać, czy osoby transpłciowe znajdujące się w szkole czują się dobrze i bezpiecznie. Warto, aby osoby zatrudnione w szkole pracowały nad budowaniem poczucia wspólnoty wśród osób uczniowskich oraz całej społeczności szkolnej.

Co może zrobić szkoła, żeby zmniejszyć ryzyko zachowań samobójczych u transpłciowych i niebinarnych osób uczących się?

Każda szkoła musi mieć wypracowane, wdrożone i regularnie weryfikowane procedury dotyczące sytuacji samobójstwa oparte o elementy: prewencji, interwencji i wsparcia, które są bezwzględnie stosowane.

W ramach prewencji zachowań samobójczych warto rozważyć: działania uświadamiające, wzmacniające poczucie własnej wartości i poczucie wpływu, a także wypracowanie i wdrożenie systemu przeciwdziałania i reagowania na agresję i przemoc rówieśniczą, ze szczególnym uwzględnieniem przemocy motywowanej uprzedzeniami. Osoby pracujące w szkole, zarówno zatrudnione na etatach pedagogicznych, jak i personel administracyjno-techniczny powinny być systematycznie szkolone w zakresie rozpoznawania znaków i sygnałów wskazujących na ryzyko próby samobójczej każdej osoby uczącej się, reagowania na ich występowanie i udzielania wsparcia oraz pomocy, ze szczególnym uwzględnieniem zasad komunikowania się z osobą w ryzyku próby samobójczej.

Wszelkie działania szkoły powinny uznawać tożsamość płciową osoby uczącej się, która powinna otrzymywać wsparcie w zakresie funkcjonowania zgodnego z jej tożsamością płciową. Transpłciowość i niebinarność osób uczących się nie mogą być w szkole tematem tabu. Milczenie na ten temat nie spowoduje, że przestanie on istnieć. Zatem szkoła powinna jasno informować, jakiego wsparcia mogą oczekiwać transpłciowe i niebinarne osoby uczące się i informować o swojej otwartości na różne tożsamości płciowe, zarówno wśród osób uczących się, kadry pedagogicznej i personelu administracyjno-technicznego, jak i innych osób ze szkolnej społeczności.

Wsparcie transpłciowych i niebinarnych osób uczących się i ograniczanie ryzyka zachowań samobójczych polega też na konsekwentnym ograniczaniu stresu mniejszościowego, którego doświadczają. Stres mniejszościowy jest dodatkowym, chronicznym stresem, którego doświadczają osoby należące do jakiejś grupy mniejszościowej zagrożonej wykluczeniem, który wiąże się właśnie z przynależnością do



tej grupy. Osoba transpłciowa (albo np. niebiała, osoba niepolskiego pochodzenia) może w danej chwili nie doświadczać dyskryminacji czy wykluczenia, ale już tyle razy spotkała ją krzywda, przykrość, że żyje ona w ciągłym napięciu, spodziewa się, że taka sytuacja w każdej chwili może się powtórzyć. Tego rodzaju napięcie, niepokój powodują dodatkowy stres (zarówno u dziecka, jak i u osoby dorosłej).

W każdej sytuacji szkoła powinna kierować się zasadą dobra dziecka, tzn. zapewnienia mu bezpieczeństwa psychologicznego oraz wsparcia bezpiecznej osoby dorosłej tu i teraz. Oznacza to również dobrą i adekwatną współpracę z osobami bliskimi, bez względu na to, czy są współpracujące, czy też nie akceptują sytuacji.

W każdej szkole powinna być osoba przygotowana z obszaru wsparcia oraz reagowania w ramach interwencji w sytuacji rozpoznania ryzyka samobójstwa. Osoba taka powinna funkcjonować jako część systemu na poziomie organu prowadzącego szkołę i mieć specyficzną wiedzę, umiejętności oraz kompetencje w zakresie interwencji kryzysowej lub wiedzieć, kiedy skorzystać z systemu interwencyjnego zapewnianego przez organ prowadzący.

Bezwzględnie należy pamiętać, że w sytuacji samobójstwa interwencja kryzysowa i wsparcie psychologiczne powinny objąć osoby bliskie dziecku, koleżanki i kolegów, kadre pedagogiczną oraz personel administracyjno-techniczny. Dotyczy to również wdrożenia systemowych rozwiązań, mających ograniczyć ryzyko samobójstwa rozszerzonego.

# CZĘŚĆ 4

## BUDOWANIE W SZKOLE KULTURY WŁĄCZANIA TRANSPŁCIOWYCH I NIEBINARNYCH OSÓB UCZĄCYCH SIĘ

### 1

#### EDUKACJA WŁĄCZAJĄCA A SZKOŁA WŁĄCZAJĄCA

*Michał Pyzik*

**W** literaturze spotyka się wiele definicji edukacji włączającej, najczęściej jednak przywoływane są te zaproponowane przez UNESCO oraz European Agency for Special Needs and Inclusive Education (EASNIE, Europejską Agencję do spraw Specjalnych Potrzeb i Edukacji Włączającej), co zaprezentowano poniżej.

Edukacja włączająca polega na podejmowaniu działań systemowych na poziomie poszczególnej grupy/klasy, poziomie nauczania, a także szkoły (najlepiej w ramach spójnej polityki oświatowej), które będą rozwijały wiedzę o różnorodności społecznej, umiejętności i postawy osób uczących się, a także sprzyjały jej wzmocnieniu i rozwijaniu.

To rozwiązania i inicjatywy, które ukazują różnorodność osób na poziomie klasy, szkoły, społeczności lokalnej, kraju, jako ważny zasób i bogactwo każdej społeczności. To także takie podejście (na poziomie zadaniowym i relacyjnym) do każdej osoby uczniowskiej, żeby bez względu na cechy różnicujące, np. tożsamość płciowa, kultura, język, religia, bezwyznaniowość, niepełnosprawności, neuroatypowość, status ekonomiczny i inne, osoba ta czuła się traktowana z szacunkiem. Miała poczucie, że przynależy do szkolnej społeczności, miała wpływ na to, jaka ta społeczność jest i jakie relacje wewnątrz niej obowiązują. Nie tylko była kształtowana przez szkołę i grupę rówieśniczą, ale także miała możliwość jej kształtowania, odnajdywała się i czuła bezpiecznie w tej dwustronnej relacji.

Ważne jest przy tym, żeby pamiętać, że edukacja będzie inkluzywna wtedy, gdy tymi mechanizmami obejmie wszystkie osoby uczące się, niezależnie od ich cech. Jeśli wpadniemy w pułapkę budowania szkoły włączającej dla jednej i wybranej grupy, pomijając włączanie pozostałych, w efekcie zbudujemy system faworyzowania,

dyskryminacji i opresji, w którym ktoś będzie decydował, które cechy zasługują na uznanie, a które można pominąć.

Proces projektowania i wdrażania edukacji włączającej może opierać się na trzech filarach:

- poczuciu bezpieczeństwa – zarówno fizycznego, jak i psychicznego – rozwijanego i wzmacnianego w sytuacjach, w których dana osoba nie czuje się oceniana, wartościowana;
- relacjach opartych na poczuciu wspólnych wartości, reguł i zasad;
- poczuciu wpływu na charakter grupy (klasy, szkoły) i procesy w niej zachodzące.

W edukacji włączającej nie ma przestrzeni na dyskryminację, wykluczanie, mowę nienawiści ani w zakresie organizacji, ani realizowanych treści, panujących zasad, czy rozwijanych relacji.

Współczesna wiedza oparta o wieloletnie badania nie pozostawia wątpliwości, że budowanie szkoły włączającej, respektującej indywidualność i otwartej na różnorodność członkiń i członków społeczności szkolnej przynosi wymierne korzyści w krótkiej i dłuższej perspektywie nie tylko osobom uczącym się, ale i kadrze pedagogicznej.

Wśród podstawowych korzyści, które przynosi szkoła inkluzywna, warto wskazać:

- wsparcie wszystkich osób uczniowskich w osiągnięciu pełnego potencjału;
- tworzenie kultury akceptacji i zrozumienia;
- budowanie dobrych relacji;
- wzrost poczucia własnej wartości i pewności siebie wśród osób uczących się;
- rozwijanie kompetencji społecznych wśród osób uczących się;
- lepsze wyniki w nauce;
- ograniczenie przemocy motywowanej uprzedzeniami w szkole.

## 2

### ROLA SZKOŁY WE WSPIERANIU TRANSPŁCIOWYCH I NIEBINARNYCH OSÓB UCZĄCYCH SIĘ

#### A

#### Szkoła jako miejsce tranzycji

Osoby transpłciowe mogą przechodzić tranzycję (społeczną, medyczną lub prawną) w bardzo różnym wieku, także będąc osobami nastoletnimi, czyli podczas edukacji w szkole. Warto wiedzieć, z czym może się wiązać tranzycja oraz w jaki sposób można profesjonalnie i adekwatnie wesprzeć osobę przechodzącą przez ten proces.

*Z czym może wiązać się proces tranzycji?  
Co powinna wiedzieć nauczycielka, nauczyciel  
i osoba zarządzająca szkołą?*

Przed wszystkim należy zauważyć, że tranzycja to proces, który jest starannie przemyślany i w który zaangażowane są osoby specjalizujące się we wspieraniu osób transpłciowych. Decyzja o tranzycji nie jest podejmowana pochopnie. Na wielu etapach jest konsultowana ze specjalistami, żeby była zgodna z najlepszym interesem i dobrem osoby, której dotyczy – nie tylko teraz, ale i w przyszłości. Niezależnie od tego, czy mamy na myśli tranzycję społeczną, prawną czy medyczną, proces ten zazwyczaj poważnie zmienia jakość życia. Niektóre etapy tego procesu są w całości odwracalne, inne nie. Dlatego też tranzycja wymaga wsparcia od osób z zewnątrz. Poniższe informacje mogą ułatwić zrozumienie sytuacji osoby uczniowskiej, która jest w procesie tranzycji.

1. Zmiana imienia (imienia i nazwiska). W Polsce zmiana imienia jest możliwa przed 18. rokiem życia, choć w sytuacji osoby niepełnoletniej wymagana jest zgoda obojga rodziców. Dlatego część osób transpłciowych formalnie zmienia imię po osiągnięciu pełnoletności, nawet jeśli zdecydowanie wcześniej zaczyna nieformalnie używać imienia zgodnego ze swoją tożsamością. Jest to rozwiązanie, które ma bezpośredni wpływ na funkcjonowanie dziecka w szkole, na jego poczucie bezpieczeństwa i które zmniejsza ryzyko zachorowania na depresję.
2. Ustalenie płci metrykalnej w postępowaniu sądowym. Nie ma dolnej granicy wieku dziecka, która wyznacza, od kiedy takie postępowanie sądowe można przeprowadzić. Osobę małoletnią musi w takim postępowaniu reprezentować kurator\_ka (rodzice nie mogą tego robić, ponieważ są w tej sprawie pozwani). Możliwa jest zatem sytuacja, w której osoba ucząca się w danej szkole od pewnego momentu będzie miała zmienione imię i nazwisko.
3. Zabiegi afirmujące płęć lub przyjmowanie hormonów, które w ramach medycznej tranzycji pozwalają osobom na pozbycie się dysforycznych nieprzyjemności, bądź zbliżenie do stereotypowego społecznie wyobrażenia wyglądu płci. Może to być zarówno mastektomia, jak i korzystanie z hormonów, które będą wpływać na wygląd ciała czy głos. Osoby mogą również korzystać z tzw. blokerów, czyli hormonów hamujących dojrzewanie płciowe. To, co jednak najważniejsze i co warto wyraźnie podkreślić – zabiegi medyczne, bądź decyzję o podjęciu przyjmowania hormonów podejmuje wyłącznie osoba zainteresowana, będąca pod stałą opieką medyczną, tylko gdy taka jest jej wola. Bycie osobą transpłciową lub niebinarną nie wymaga żadnych

działań podejmowanych ze swoim ciałem, tak samo, jak tranzycja nie musi być binarna. Warto jednak mieć na uwadze, że niektóre osoby będą się decydowały na takie kroki. Badania pokazują, że odsetek osób, które rezygnują, żałują lub nie kontynuują w dalszym okresie życia owych działań, jest znikomy. W niektórych przypadkach jest to również sposób na zmniejszenie ilości aktów suicydalnych, samookaleczania, czy depresji.

Więcej wniosków o poprawie dobrostanu psychicznego oraz statystyk można odnaleźć w badaniach, raportach i metaanalizach medycznych wskazanych poniżej:



Van der Loos, M.A.T.C., et al. (2022). *Continuation of gender-affirming hormones in transgender people starting puberty suppression in adolescence: a cohort study in the Netherlands*. „The Lancet Child & Adolescent Health”, 6(12), ss. 869–875. [https://www.thelancet.com/journals/lanchi/article/PIIS2352-4642\(22\)00254-1/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lanchi/article/PIIS2352-4642(22)00254-1/fulltext)



Murad, M.H., et al. (2010). *Hormonal therapy and sex reassignment: A systematic review and meta-analysis of quality of life and psychosocial outcomes*. „Clinical endocrinology”, 72(2), ss. 214–231. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/19473181>



Kuper, L.E., et al. (2020). *Body dissatisfaction and mental health outcomes of youth on gender-affirming hormone therapy*. „Pediatrics”, 145(4). <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32220906>



Carel, J.C., et al. (2009). *Consensus statement on the use of gonadotropin-releasing hormone analogs in children*. „Pediatrics”, 123(4), ss. 752–762. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/19332438>



Achille, C., et. al. (2020). *Longitudinal impact of gender-affirming endocrine intervention on the mental health and well-being of transgender youths: preliminary results*. „International Journal of Pediatric Endocrinology”, 2020(1), ss. 1–5.  
<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/32368216>



De Vries, A.L., et. al. (2014). *Young adult psychological outcome after puberty suppression and gender reassignment*. „Pediatrics”, 134(4), ss. 696–704.  
<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/25201798>



Turban, J. L., et. al. (2020). *Pubertal suppression for transgender youth and risk of suicidal ideation*. „Pediatrics”, 145(2).  
<https://publications.aap.org/pediatrics/article/145/2/e20191725/68259/Pubertal-Suppression-for-Transgender-Youth-and?autologincheck=redirected>

### *Jak szkoła może wesprzeć osobę, która jest w procesie tranzycji społecznej?*

Działania wymienione powyżej wymagają wsparcia i zaangażowania rodziców w proces tranzycji dziecka. Nie wszystkie młode osoby transpłciowe mogą liczyć na takie wsparcie w domu. Dlatego niezwykle ważna jest uważność kadry pedagogicznej i dostrzeżenie potrzeb tych osób uczących się, które mogą liczyć wyłącznie na wsparcie w szkole, która może podjąć szereg działań ułatwiających transpłciowym i niebinarnym osobom uczącym się przejście tranzycji społecznej w szkole, a także trwale budować kulturę włączenia osób transpłciowych, niebinarnych oraz różnorodnych ze względu na inne cechy (np. niepełnosprawność, chorobę przewlekłą, pochodzenie narodowe, etniczne, nienormatywny wygląd ciała, neuroatypowość, wyznawaną religię itd.).

*Jak szkoła może wesprzeć osobę, która jest  
w procesie tranzycji medycznej?*

Zalecenia w tej kwestii nie odbiegają od standardowych działań, jakie dotyczą osób uczących się, które mają jakiegokolwiek zalecenia medyczne. Osoby transpłciowe wymagają uważności w takim samym stopniu jak osoby cisplciowe, które przyjmują leki, np. w związku z chorobą przewlekłą czy innymi dolegliwościami.

*Jak szkoła może wesprzeć osobę, która jest  
w procesie tranzycji prawnej?*

Może zdarzyć się, że osoba ucząca się będzie potrzebować zaświadczenia ze szkoły, że jest w trakcie tranzycji społecznej, tj., że w szkole używa określonego imienia, zaimków, nauczycielki, nauczyciele oraz osoby z grupy rówieśniczej zwracają się do niej w określony sposób (warto pamiętać, że szkoła to jest forum, na którym osoba ucząca się funkcjonuje społecznie, podobnie jak np. w mediach społecznościowych, w których można zgodnie z preferencjami wybierać zaimki, których się używa). Takie zaświadczenie wydane przez szkołę jest elementem potwierdzającym tranzycję społeczną, co jest szczególnie ważne w procesie zmiany imienia, nazwiska lub zmiany oznaczenia płci w dokumentach. Nie ma wzoru takich zaświadczeń. Warto, żeby każdorazowo ich treść była uzgadniana z dzieckiem oraz rodzicami lub opiekunami prawnymi. Wydanie przez szkołę takich zaświadczeń jest doskonałym przykładem tego, jak szkoła może aktywnie wesprzeć transpłciową osobę uczącą się w jej codziennych wyzwaniach.

## B

### Szkoła jako instytucja sojusznicza

*Michał Pyzik i Gabriela Borecka*

W psychologii istnieje pojęcie „efektu widza”. Dotyczy ono sytuacji, w której zachodzi zjawisko rozproszenia odpowiedzialności: im więcej jest biernych obserwatorów danej sytuacji, tym mniejsza szansa na udzielenie realnej pomocy, ponieważ osoby będące świadkami zdarzenia, obserwując siebie nawzajem, dochodzą do wniosku, że z pewnością ktoś już odpowiednio zareagował albo zareaguje. Może to prowadzić do sytuacji, w której osoba potrzebująca pomocy nie otrzymuje wsparcia. Dlatego tak ważne jest budowanie proaktywnej postawy, wzmacnianie i rozwijanie uważności na sytuację drugiego człowieka oraz poczucia osobistej odpowiedzialności. Wszystkie te elementy zawierają się w dwóch ważnych postawach: aktywistycznej i sojuszniczej.



Więcej informacji na temat bycia świadkiem zachowań negatywnych, efektu rozproszonej odpowiedzialności w Zeszycie 1: *Jak radzić sobie z przemocą i dyskryminacją w szkole? Inspirator dla nauczycielek i nauczycieli*, stworzonym w ramach projektu *Szkoła przyjazna prawom człowieka. Jak przeciwdziałać wykluczeniu i przemocy w szkole?* realizowany przez Warszawskie Centrum Innowacji Edukacyjno-Społecznych i Szkoleń. [https://um.warszawa.pl/documents/21449838/32802105/Antydykryminacja\\_z-01.pdf/0e1e9587-271b-f182-cde4-e14d4298bfde?t=1634497736917](https://um.warszawa.pl/documents/21449838/32802105/Antydykryminacja_z-01.pdf/0e1e9587-271b-f182-cde4-e14d4298bfde?t=1634497736917)

Przez sojusznictwo rozumiemy podejmowanie świadomych i celowych działań, które mają chronić lub wspierać osoby, które ze względu na jakąś swoją cechę narażone są na doświadczenie wykluczenia lub przemocy. Dobre sojusznictwo charakteryzuje szczerść, bezinteresowność, a przede wszystkim respektowanie granic i potrzeb osób, na których rzecz projektujemy i prowadzimy działania sojusznicze. Jest to też niekończący się proces, który wymaga ciągłego uczenia się, otwierania na inne perspektywy, słuchania oraz autorefleksji.

Osoba sojusznicza:

- może pytać, czy ktoś potrzebuje wsparcia:
  - Hej, widzę, że siedzisz sama na przerwie – potrzebujesz czegoś? Mogę Ci potowarzyszyć? Chcesz porozmawiać?
- podąża za wyborami osoby, którą wspiera:
  - Dzięki, że powiedziałaś mi o tym, co Cię gnębi, bardzo to doceniam. Zrozumiałem, że nie chcesz, żebym zgłosił tę sytuację, więc zachowam ją dla siebie. Pamiętaj, że gdyby cokolwiek się działo, zawsze możesz do mnie przyjść.
- daje jasne sygnały, że sama nie akceptuje żadnych przejawów wykluczenia ani dyskryminacji:
  - Usłyszałam, jak nazwaliście kolegę zniewieściałym pajacem. Jest mi przykro, zależy mi na tym, żeby każda osoba w tej szkole mogła się czuć bezpiecznie. Chcę Was prosić, żebyście nie używali takiego języka ani w stosunku do kolegi, ani żadnej innej osoby. Dzięki temu nasza szkoła będzie miejscem, w którym wszystkie osoby, łącznie z Wami, będą mogły budować dobre relacje. Dacie radę?
- reaguje w sytuacji naruszenia zasady równego traktowania, poczucia bezpieczeństwa, agresji:
  - Stop! Wyzwiska i obrażanie nie są i nie będą akceptowane w tej szkole.
- inicjuje działania systemowe chroniące lub wzmacniające osoby, które należą do grupy narażonej na wykluczenie – tęczowe piątki, gromadzenie literatury do szkolnej biblioteki, pokazy filmów, spotkania z osobą, która działa w organizacji pozarządowej, z Rzecznikiem Praw Uczniowskich itp.



Bez względu na to, jaką funkcję pełnisz w szkole, czy jesteś zatrudniony\_a na etacie pedagogicznym, czy administracyjno-technicznym, czy pełnisz funkcję kierowniczą, czy wspomagającą, może się tak zdarzyć, że to właśnie Tobie zaufa młoda osoba i właśnie Ciebie wybierze, żeby porozmawiać o swojej transpłciowości lub niebinarności. Warto być na to przygotowanym\_ną.

W zasadzie każda tranzycja i każde sojusznictwo rozpoczyna się od właściwej rozmowy.

## C

### O co warto zadbać podczas rozmowy z transpłciową lub niebinarną osobą uczącą się w kontekście prawidłowego funkcjonowania w życiu szkolnym

**DOBROWOLNOŚĆ** – to młoda osoba decyduje, czy i kiedy chce porozmawiać na swój temat. Nie należy nakłaniać jej do rozmowy, zachowując jednocześnie otwartą postawę i wysyłając komunikat „jestem dla Ciebie, jeśli będziesz chciał\_a porozmawiać”, przyjmując bezpieczną dla dziecka postawę akceptacji i otwartości na rozmowę.

**ODPOWIEDNIE MIEJSCE I CZAS** – warto stworzyć odpowiednie warunki do tej rozmowy, jeśli osoba uczniowska o nią poprosi. Ważne, aby nikt wtedy nie przeszkadzał i aby rozmowa nie odbywała się w pośpiechu. Lepiej, żeby taka rozmowa nie odbywała się w przerwie między lekcjami, ale w dogodnym dla wszystkich osób czasie, kiedy nie musicie się spieszyć. Jeśli dziecko rozpocznie rozmowę podczas przerwy, warto wzmocnić tę decyzję i ustalić dogodny czas na rozmowę np.: „Bardzo doceniam to, że chcesz porozmawiać. To, o czym mówisz, jest bardzo ważne i zależy mi, aby Cię wysłuchać. Dlatego chciałabym/ chciałbym zaproponować dogodny dla nas czas i miejsce, aby porozmawiać spokojnie”.

**AKCEPTACJA I SZACUNEK** – w czasie rozmowy należy uważnie słuchać, nie przerywać, zadawać pytania otwarte, obserwować reakcje osoby uczniowskiej i zwracać uwagę na komunikaty pozawerbalne. Jeśli trudno zrozumieć co osoba uczniowska ma na myśli, to należy dopytać (np.: „Czy dobrze rozumiem, że...?”) z zachowaniem godności i z szacunkiem wobec osoby i podjętego tematu. Jeśli pojęcia jakimi osoba uczniowska się posługuje są nieznanym, należy się upewnić, co do ich znaczenia. Po prostu poprosić o wyjaśnienie tych słów.

**EMPATIA** – najważniejsze jest dobro młodej osoby i zadbanie o jej poczucie bezpieczeństwa w kontekście procesu tranzycji społecznej. Należy uważnie słuchać, co jest dla niej ważne, jakie ma potrzeby i oczekiwania wobec szkoły, czego nie chce, na co się nie godzi, gdzie są jej granice.

**PRZESTRZEŃ** – to osoba uczniowska decyduje, ile chce powiedzieć podczas jednej rozmowy. Jeśli próbuje ją zakończyć, nie należy wywierać presji kolejnymi pytaniami i starać się, jak najwięcej się dowiedzieć. Należy zakończyć rozmowę, jednocześnie przyjmując akceptującą i otwartą postawę z komunikatem: „Jestem dla Ciebie, jeśli będziesz chciał\_a wrócić do tej rozmowy” lub „Czy chcesz się ze mną umówić na jakiś inny termin, aby kontynuować naszą rozmowę?”

**NOTATKI** – podczas rozmowy może pojawić się wiele ważnych terminów lub zagadnień, które być może usłyszymy po raz pierwszy. Warto w trakcie lub po rozmowie robić sobie notatki, aby później móc dowiedzieć się więcej o danym zagadnieniu, np. czytając ten poradnik lub poszukując publikacji na dany temat. Ważne, aby poinformować osobę uczniowską o zamiarze wykonania takich notatek, wytłumaczyć, do czego są nam one potrzebne, przekazać informacje, że są one wyłącznie do naszego wglądu w celu lepszego zrozumienia tematu i nie będą udostępnione żadnej innej osobie.

**POUFNOŚĆ** – jeśli osoba uczniowska zdecydowała się, żeby powiedzieć o swojej transpłciowości lub niebinarności, to jest to wyraz dużego zaufania i poczucia bezpieczeństwa. Warto to docenić i poinformować, że żadne kroki nie zostaną podjęte, bez wyraźnej zgody i bez wiedzy tej osoby oraz że wszystkie kolejne działania będą z nią konsultowane.

**AUTENTYCZNOŚĆ** – ważne, aby w rozmowie z osobą uczniowską czuć się swobodnie i w zgodzie ze sobą. Jeśli czegoś nie wiemy, nie rozumiemy – powiedzmy o tym lub zapytajmy, jeśli się martwimy – powiedzmy o tym, jeśli mamy obowiązek poinformować kogoś lub skonsultować – uprzedźmy o tym.

## D

### Działania budujące kulturę włączającą

Warto pamiętać, że budowanie kultury włączenia jest procesem, w który powinny być zaangażowane wszystkie osoby tworzące społeczność szkolną. Proces ten przebiega różnie w różnych placówkach, jednak najczęściej wymaga pogłębienia świadomości,

wpracowania wzorców zachowań i praktyk postępowania, dlatego też do jego realizacji potrzebny jest: czas, uważność i konsekwentne działanie.

Wskazówki do pracy z osobami transpłciowymi i różnorodnymi płciowo wypracowane w ramach projektu realizowanego przez Stowarzyszenie na rzecz osób LGBT „Tolerado”.  
<https://tolerado.org/wp-content/uploads/2022/01/Mrowisko-wskazowki-do-pracy-gotowe.pdf>



**ZAAKCEPTUJ** – osobą transpłciową lub niebinarną może się okazać osoba, którą się zna od wczesnego dzieciństwa. Jeśli poinformuje Cię o swojej transpłciowości lub niebinarności, Twoją rolą jest przyjąć i uszanować ten fakt. Można rozpocząć od pytania: „Jak mam się do Ciebie zwracać?”. To pytanie najczęściej pomaga w kontynuowaniu rozmowy. Należy unikać kwestionowania dokumentów medycznych czy zaleceń psychologa\_żki, dostarczanych przez rodziców dzieci transpłciowych. Przeżywanie transpłciowości i niebinarności jest indywidualną kwestią. Pomimo wcześniejszego doświadczenia we wspieraniu osób uczniowskich w tranzycji społecznej, należy przyjąć, że każda osoba realizuje się w tym procesie inaczej. Dlatego najważniejszymi dla wytycznymi są preferencje dziecka oraz zalecenia i diagnozy specjalistów\_ek lub lekarzy\_ek.

**ZDOBYWAJ WIEDZĘ** – na końcu tego poradnika znajduje się zestawienie materiałów, filmów, publikacji, które są godne polecenia – niech staną się inspiracją i źródłem wiedzy.



Pod tym linkiem znajduje się kompendium podstawowych informacji na temat transpłciowości oraz języka, jakim warto o niej mówić: Heban, M. (2022). *Wszystko, co chcielibyście wiedzieć o transpłciowości, ale baliście się zapytać [Q&A]*, NOIZZ [dostęp: 9 czerwiec 2022 r].  
<https://noizz.pl/lgbt/wszystko-co-chcecie-wiedziec-o-transpłciowosci-ale-boicie-sie-zapytac/fn9kefw>.

**DAJ POCZUCIE BEZPIECZEŃSTWA** – transpłciowa lub niebinarna osoba ucząca się nie musi i nie powinna być nakłaniana do aktywizmu w związku z jej tożsamością płciową. Wobec instytucji szkoły osoba uczniowska jest dzieckiem,

któremu szkoła powinna zapewnić dobrostan psychofizyczny i poczucie bezpieczeństwa. Dlatego do zadań kadry pedagogicznej i personelu administracyjno-technicznego należy edukacja wszystkich członków społeczności szkolnej w zakresie różnorodności uczennic i uczniów oraz dobrych praktyk wdrażanych przez szkołę. Bardzo ważne jest, aby dziecko nie czuło się odpowiedzialne za edukowanie swojego otoczenia tylko ze względu na to, że ma określoną cechę lub jest w jakimś procesie, który jest mniej powszechny niż w przypadku większości osób w wieku nastoletnim. Jeśli dziecko wykazuje taką chęć lub potrzebę, to zgodnie z jego wolą można włączyć je na zasadzie np. konsultacji, obserwując jednocześnie z uwagą zachowanie dziecka i to, jak ono odnajduje się w tej sytuacji w środowisku szkolnym. Jeśli dziecko zasygnalizuje, że działania takie (np. nieustanne odpowiadanie na pytania związane z transpłciowością) sprawiają mu dyskomfort lub są dla niego męczące, powinno się natychmiast zareagować i znaleźć rozwiązanie, które zdejmie z dziecka konieczność podejmowania takiej aktywności.

**DAJ POCZUCIE WYTCHENIENIA** – osoba w procesie tranzykcji może być narażona na dodatkową ekspozycję wśród osób rówieśniczych i nauczycielskich. Nierzadko towarzyszy temu stres mniejszościowy. To pochłania mnóstwo energii. Takie obciążenie dotyczy nie tylko transpłciowych i niebinarnych osób uczących się, ale i każdej innej osoby, która im w tym procesie towarzyszy. Dlatego do zadań szkoły i kadry pedagogicznej należy zapewnienie wsparcia także w tym obszarze, np. poprzez sięgnięcie po pomoc profesjonalistów\_ek zajmujących się tematyką tożsamości płciowej i zarządzania różnorodnością oraz budowaniem kultury włączania. Dla dziecka proces tranzykcji społecznej w szkole to ważne, długotrwałe i wymagające przedsięwzięcie. A przecież zadaniem osoby uczącej się jest zdobywanie wiedzy oraz nawiązywanie i budowanie relacji społecznych. Odpowiedzialnością szkoły jest zapewnienie odpowiednich do tego warunków.

**NORMALIZUJ TRANSPŁCIOWOŚĆ I NIEBINARNOŚĆ** – na wiele różnych sposobów można dawać sygnał, że różnorodność jest OK, że transpłciowość i niebinarność są OK, że inne wymiary różnorodności też są OK, a każda osoba jest w szkole mile widziana taka, jaka jest. Trzeba pamiętać, że osoby uczniowskiesą bardzo różne, mają różne doświadczenia, dotyczą ich różne wymiary różnorodności, podobnie jak i ich bliskich. Rozpoczynając nowy rok szkolny można przedstawić się, poinformować, jakich zaimków można używać i warto powiedzieć o sobie kilka słów, które pozwolą przybliżyć innym swoją osobę. To pozwoli rozpocząć otwarte rozmowy o różnorodności. Np.: „Dzień dobry, nazywam się Anna

Kowalska, używam zaimków ona/jej. W tym roku będę Waszą wychowawczynią. Poza tym jestem też mamą bliźniąt, wolontariuszką w schronisku, mam pięcioro rodzeństwa, a moja babcia pochodzi z Ukrainy”.

**BUDUJ SYNERGIĘ** – poczucie bezpieczeństwa osób transpłciowych i niebinarnych budowane jest nie tylko w szkole, ale też w domu. Idealnie byłoby nawiązać porozumienie między szkołą a rodzicami czy opiekunami prawnymi młodej osoby, współpracować i wymieniać się informacjami na temat jej stanu psychofizycznego.

Rodzic lub osoba sprawująca opiekę może być w tej synergii sojusznikiem\_czką w zadbaniu o młodego człowieka. Uwzględnienie jego perspektywy jest niezwykle ważne dla wypracowania wspólnej drogi, współpracy i synergii działania.

**ZACHOWAJ POUFNOŚĆ** – należy pamiętać, że każda osoba ma prawo do (nie) dokonania coming outu, zrobienia tego na własnych zasadach i wobec osób, którym ufa. Ujawnianie, rozpowszechnianie informacji o transpłciowości lub niebinarności osoby uczniowskiej jest przekazaniem jej danych wrażliwych. Jeśli dzieje się to bez wyraźnego upoważnienia ze strony tej osoby, może być naruszeniem przepisów RODO, naruszeniem dóbr osobistych, prawa do prywatności, a także naruszeniem norm etycznych, które może mieć niezwykle poważne konsekwencje dla zdrowia, a nawet życia młodego człowieka. Należy pamiętać, że wyjątkiem od zasady poufności są sytuacje, w których zagrożone jest zdrowie lub życie jakiegokolwiek osoby.

**BĄDŹ OSOBĄ SOJUSZNICZĄ** – normalizowanie transpłciowości i niebinarności to pierwszy krok do budowania szkoły inkluzywnej i bezpiecznej dla transpłciowych i niebinarnych osób uczących się. Działania w tym obszarze warto sformalizować, np. wdrażając edukację antydyskryminacyjną do działań szkoły, np. w ramach programów profilaktyczno-wychowawczych, a także zadbać, żeby statut szkolny zawierał bezpośrednie odniesienia do różnorodności społeczności szkolnej i odwołania do zasady równego traktowania i budowania kultury włączenia.



Oficjalna strona projektu Szkoły Przyjazne LGBTQ+.  
<https://lgbtplusme.com/pl/school>

## Rozwiązania i praktyki, które może wdrożyć szkoła, żeby zapewnić bezpieczeństwo i włączenie transpłciowym i niebinarnym osobom uczącym się

Osobom trans trudno jest uwierzyć w jakiegokolwiek zmiany w ich szkołach. Każdy możliwy gest w stronę polepszenia ich sytuacji byłby ogromną pomocą, a wiele z nich nie jest drogich ani trudnych do zorganizowania.

Natt

### 1

#### *Systemowe działania projektowane dla osób transpłciowych i niebinarnych zwykle wspierają również osoby należące do innych grup narażonych na wykluczenie*

Nawet najlepsze pomysły i rekomendacje nie pomogą, jeśli nie zostaną prawidłowo wdrożone. Zasada ta dotyczy również wszelkich podejmowanych w szkole działań, które adresowane są do osób narażonych na wykluczenie, dyskryminację i przemoc motywowaną uprzedzeniami. Tu obowiązuje zasada, że jeśli określone działanie zostanie wdrożone nieprawidłowo, znacząco rośnie ryzyko, że nie tylko nie pomożemy, ale po prostu zaszkodzimy osobie, która w zamysle miała z takich rozwiązań skorzystać. Dotyczy to nie tylko transpłciowych i niebinarnych osób uczących się, ale również innych osób nienormatywnych, np. neuroatypowych (będących w spektrum autyzmu, mających ADHD), chorujących na choroby przewlekłe, mających nienormalne ciała, osób o niepolskim pochodzeniu narodowym lub etnicznym, z doświadczeniem uchodźstwa.

Dlatego zanim przystąpi się do wdrażania jakichkolwiek działań z tego obszaru należy sprawdzić:

Czy prawidłowo została zdiagnozowana potrzeba, na którą takie działanie ma odpowiedzieć? Skąd wiadomo, o tej potrzebie? Jak została zdiagnozowana? Czy została potwierdzona u osoby/osób, której/których dotyczy?

Do kogo to działanie jest skierowane? Kto na nim skorzysta? W jaki sposób? Kto jeszcze? A kto nie i dlaczego?

Skąd wiadomo, że to działanie jest optymalne i właśnie ono, a nie inne powinno zostać zrealizowane?

Kto i w jaki sposób je zaprojektował? Czy w prace były włączone osoby z różnych struktur w szkole?

W jaki sposób zaprojektowane działanie jest powiązane z misją i wartościami szkoły?  
Skąd o tym wiadomo?

Jakie pozytywne zmiany przyniesie wdrożenie tego działania?  
Po czym to można poznać? Kto i w jaki sposób to sprawdzi? Jak to zostanie zakomunikowane?

Jakie jest ryzyko związane z wdrożeniem tego działania?  
Skąd o tym wiadomo? Kto i w jaki sposób odpowie na to zagrożenie?

Kto jest osobą odpowiedzialną za realizację działania?  
Dlaczego akurat ta osoba? Kto ją będzie wspierał? Z kim może ona to działanie konsultować? A może poza szkołą są osoby, które da się zaangażować w takie działanie?

Projektowanie działań odpowiadających na różnorodność osób budujących tkanę szkoły powinno spełniać kilka podstawowych warunków:

- działania muszą być dokładnie zdefiniowane, możliwe do zmierzenia, realne do osiągnięcia i zaprojektowane w czasie maksymalnie dwóch lat;
- działania powinny być projektowane, wdrażane i monitorowane partycypacyjnie, tj. przez zespół osób reprezentujących różne struktury szkoły i uwzględniać zdanie osób, których dotyczą;
- działania powinny być okresowo ewaluowane – warto regularnie sprawdzać, co działa, a co się nie sprawdza i dlaczego.

Powyżej zaproponowana lista kontrolna ma na celu wsparcie w odpowiednim planowaniu i przygotowaniu właściwego wdrożenia działań inkluzywnych wobec osób z grup defaworyzowanych w szkole.

Jeśli nie ma się pewności co do któregokolwiek z powyższych punktów, należy skonsultować swój pomysł z wyspecjalizowanymi organizacjami lub instytucjami. Na końcu tego poradnika znajduje się lista organizacji i instytucji, które mogą służyć ekspercką wiedzą i doświadczeniem.

## 2

*Wszelkie działania, mające budować, wzmacniać i rozwijać inkluzywność, powinny mieć wsparcie kadry pedagogicznej*

Ważne jest, żeby wartość akceptacji różnorodności była wspólna dla osób pracujących w szkole, podobnie rozumiana, żeby była tematem regularnych rozmów i obszarem rozwoju kompetencji np. w formie szkoleniowych rad pedagogicznych.

W związku z tym, że nie jest to temat łatwy, dotyczy światopoglądu, a także indywidualnych wartości, a w przestrzeni publicznej pojawia się wiele (często skrajnych) opinii i informacji na temat różnych grup narażonych na wykluczenie, bywa, że budzi on emocje i kontrowersje również wewnątrz szkolnej społeczności, czy samej kadry pedagogicznej. Dlatego dobrze jest móc o tych różnicach porozmawiać i wypracować zgodne, spójne i konsekwentne podejście do tematyki różnorodności – nie tylko wśród kadry pedagogicznej i zarządzającej szkołą, ale także personelu administracyjno-technicznego i osób zatrudnionych na etatach niepedagogicznych. Rzecz w tym, żeby podejście do różnorodności rzeczywiście odzwierciedlało wartości szacunku i godności, które powinny leżeć u podstaw działania każdej szkoły. Warto pamiętać, że takie działania realizowane są po to, żeby zapobiegać krzywdzie dziecka, a to wymaga systemowych rozwiązań i wspólnych działań osób dorosłych.

Takie rozmowy nie zawsze są łatwe – czasami wymagają eksperckiego wsparcia z zewnątrz np. w zakresie dostarczenia profesjonalnej wiedzy, wsparcia przy zaprojektowaniu czy wyborze optymalnych rozwiązań, zapewnienia współpracy między szkołą a poradnią psychologiczno-pedagogiczną oraz rodzicami, znalezienia wspólnych rozwiązań najlepszych dla dziecka w sytuacji różnicy zdań. Pomocne mogą być w tym organizacje eksperckie, których listę podana jest na końcu publikacji.

### 3

#### *Wszelkie działania dotyczące różnorodności społecznej powinny być właściwie komunikowane*

Przygotowując się do rozmowy na temat potrzeb transpłciowych i niebinarnych osób uczących się, a także osób o innych cechach, które należą do grup mniejszościowych, np. pod względem religii, koloru skóry, pochodzenia, stanu zdrowia itp., warto wypróbować budowanie argumentacji na trzech poziomach:

- humanistycznym – odwołując się do zasad równości i sprawiedliwości społecznej, potrzeb rozwojowych, zasad bezpieczeństwa emocjonalnego osób uczących się;
- organizacyjnym – odwołując się do korzyści, jakie wynikają dla całej społeczności szkolnej z różnorodności społecznej osób uczących się;
- legalistycznym – przywołując normy prawne dotyczące praw dziecka, zasad równego traktowania, niedyskryminacji, odpowiedzialności za bezpieczeństwo oraz przeciwdziałanie przemocy (również motywowanej uprzedzeniami, w tym transfobią).



## *Przykłady rozwiązań budujących kulturę włączenia w szkole*

Wyniki badań potwierdzają, że zachowania afirmujące płeć, np. te opisane poniżej, znacząco ograniczają ryzyko próby samobójczej u osób transpłciowych i pozwalają budować wrażliwość i uważność na potrzeby drugiego człowieka (również w grupie dominującej).

### IMIĘ I NAZWISKO

Zwyczajowo przyjęło się w szkole, żeby prace, klasówki czy sprawdziany podpisywać imieniem i nazwiskiem, ale jest to zwyczaj, który nie znajduje potwierdzenia w przepisach prawnych. Podpis to językowy znak graficzny wykonany własnoręcznie, dający możliwość identyfikacji osoby, która się nim posługuje. Dopóki podpis pozwala w sposób bezsprzeczny zidentyfikować autora lub autorkę pracy – pełni swoją rolę. Nie ma wytycznych, czy należy w podpisie umieszczać oba imiona (jeśli je mamy), czy jedno, czy też samo nazwisko. Nie ma również odrębnych wytycznych, przepisów dotyczących podpisów używanych w szkole. Dotyczy to również podpisów nauczycieli\_lek przy stopniach wystawionych na klasówkach czy sprawdzianach (jeśli w ogóle przyjęty jest zwyczaj podpisywania ocen). Zazwyczaj jest to parafka, która nie budzi wątpliwości co do osoby, która ją wystawiła. Analogiczne rozwiązania dotyczą identyfikatorów szkolnych. Ich funkcją i celem wydania jest zidentyfikowanie osoby, która posługuje się tym identyfikatorem. Warto zwrócić tu uwagę na kwestię zdjęcia. Jeśli transpłciowa osoba ucząca się jest w trakcie tranzycji społecznej lub medycznej, zmienia się jej wygląd i ekspresja płciowa. Jeśli zdjęcie w identyfikatorze jest konieczne, warto zadbać, żeby było jak najbardziej komfortowe dla osoby, którą taki dokument ma identyfikować. Należy wziąć pod uwagę, że może to pociągać konieczność kilkukrotnej wymiany takiego zdjęcia.

### UBIÓR, WYGLĄD I EKSPRESJA PŁCIOWA

Warto pozwolić dziecku na ekspresję płciową (wyrażanie siebie poprzez wygląd i ubiór) zgodną z jego tożsamością płciową. Możliwość ubierania się zgodnie z tożsamością płciową wpływa na obniżenie dysforii płciowej, a czasem również podnosi euforię płciową, czyli radość z przeżywania swojej płci. Osoby transpłciowe mogą używać bindera (inaczej: spłaszczaka), który, noszony zgodnie z zaleceniami producenta, jest bezpiecznym elementem garderoby i służy maskowaniu piersi. Ważne, żeby osoba transpłciowa mogła brać udział w wydarzeniach szkolnych w stroju zgodnym z jej tożsamością płciową. Zmuszanie jakiegokolwiek osoby do zachowań niezgodnych z jej tożsamością płciową jest naruszeniem jej poczucia

godności oraz może mieć ogromny wpływ na poczucie wartości tej osoby i jej poczucie bezpieczeństwa.

Dlatego niezwykle ważne są wewnątrzszkolne regulacje dotyczące ubioru. Będą one miały znaczenie dla osób uczniowskich nie tylko ze względu na ich ekspresję płciową, ale również religię (niektóre uczennice wyznania muzułmańskiego potrzebują zakryć kostki, noszą hidżab), różnorodne ciała (o budowie niemieszczącej się w społecznych oczekiwaniach lub z widocznymi znamionami czy bliznami będą preferowały długie rękawy i luźny krój), indywidualne doświadczenia (np. niektóre dzieci z doświadczeniem uchodźstwa mają włosy siwego koloru i część z nich czuje się bardziej komfortowo, jeśli mogą nosić nakrycie głowy), chorobę przewlekłą (np. osoby chorujące na łysienie plackowate mogą preferować noszenie nakrycia głowy), zwykłą, indywidualną preferencją dotyczącą stroju (np. dziewczynki, które nie lubią i nie akceptują sukienek bądź spódnic w swojej garderobie). Prace nad takimi regulacjami powinny przebiegać możliwie partycypacyjnie i uwzględniać przekrojową reprezentację szkolnej społeczności.

### TOALETY

Kwestia korzystania z przestrzeni, w której pojawia się element nagości i intymności jest z jednej strony kwestią bardzo indywidualną i wrażliwą, z drugiej wiąże się z podstawowymi prawami człowieka. Nikt nie może zabronić komuś korzystania z takich przestrzeni zgodnie z tożsamością płciową tej osoby, bo takie działanie będzie po prostu przemocowe. Z drugiej strony, należy zabezpieczyć potrzeby wszystkich osób ze szkolnej społeczności. Te delikatne kwestie wymagają uważnego podejścia i gotowości do szukania kompromisowych rozwiązań.

Praktyki, z którymi można się spotkać w różnych szkołach, są zróżnicowane. W części szkół osoba uczniowska może korzystać z toalety zgodnie ze swoim poczuciem płci. Są takie placówki, w których preferuje się wyjścia do toalety podczas lekcji. W innych szkołach osoby uczące się mogą używać toalet przeznaczonych dla kadry pedagogicznej. W jeszcze innych obserwujemy powstawanie toalet koedukacyjnych, które mogą mieć też formułę toalet pojedynczych z oznaczeniem „WC”. Warto zrezygnować z wyróżniających nazw np. toaleta inkluzywna, toaleta włączająca, toaleta gender neutral. Osoby uczniowskie podkreślają, że w takiej sytuacji korzystanie z toalety może wiązać się z ekspozycją na komentarze i zaczepki. Taka toaleta w krótkim czasie może zyskać nieformalną nazwę, co w praktyce znacznie utrudni korzystanie z niej. Dlatego projekt pojedynczej albo koedukacyjnej toalety powinien być dobrze przygotowany, zaplanowany i właściwie zakomunikowany, żeby mógł zyskać przychylność nie tylko osób uczniowskich, ale także rodziców czy personelu administracyjno-technicznego.

## SZATNIE, PRZEBIERALNIE

W tej kwestii szkoły przyjmują rozwiązania analogiczne do rozwiązań związanych z korzystaniem z toalet (jeśli chodzi o przebieranie się w budynku szkoły). Zdarza się, że transpłciowa lub niebinarna osoba ucząca się przebiera się na zajęcia wychowania fizycznego w gabinecie pedagoga, lub pedagożki szkolnej, korzysta z toalety dla kadry pedagogicznej albo z pustej sali lekcyjnej. Są szkoły, w których dopuszcza się kilkuminutowe spóźnienie tej osoby wynikające z potrzeby przebrania się w pomieszczeniu, w którym nie są obecne inne osoby. Niestety bywa również tak, że ze względu na swoją transpłciowość czy niebinarność i mogące się z nią wiązać wyzwania logistyczne, osoba uczniowska woli nie brać udziału w zajęciach wychowania fizycznego. Każdą taką sytuację warto przeanalizować indywidualnie. Można także rozważyć zindywidualizowanie zajęć z wychowania fizycznego.

Jeśli chodzi o turnieje sportowe, wyjazdy na zajęcia międzyszkolne albo na basen, to wymagają one zwiększonej uważności i logistyki po stronie osób je organizujących. Na niektórych basenach jest możliwość korzystania z szatni, w których są zamknięte kabiny albo z szatni rodzinnych. Organizatorzy zawodów sportowych mogą uwzględnić potrzebę toalety lub szatni jednoosobowej.

## ZIELONE I BIAŁE SZKOŁY

Wyjazdy transpłciowych i niebinarnych osób uczących się na białe i zielone szkoły bywają wyzwaniem przede wszystkim ze względu na obawy rodziców dotyczące nocowania w jednym pokoju osób trans – i cispłciowych. Pomysłów rozwiązania tej kwestii nie brakuje, jednak znacząca większość z tych, które wykraczają poza korzystanie przez osoby transpłciowe z pokoiów jednoosobowych, sprowadza się do konsensusu, który należy w tej kwestii wypracować z rodzicami przy uwzględnieniu woli i preferencji osób uczniowskich.

## PODZIAŁ NA GRUPY NP. PODCZAS ZAJĘĆ WDŹ I INNYCH

W tym przypadku zasada jest prosta: transpłciowa lub niebinarna osoba uczniowska może uczestniczyć w zajęciach razem z grupą, którą preferuje, pod warunkiem, że będzie się czuć komfortowo z takim rozwiązaniem. Jeśli pozostałe osoby z grupy większościowej czują dyskomfort związany z taką sytuacją, warto przepracować ten temat na godzinie wychowawczej. Jeśli będzie potrzebne wsparcie zewnętrzne, można rozważyć zwrócenie się do poradni psychologiczno-pedagogicznej albo eksperckich organizacji zewnętrznych. Może się też okazać, że podział na grupy według binarnego kryterium płci jest reliktem, a dzisiejsza szkolna rzeczywistość wymaga

zmiany dotychczasowego systemu, żeby mogły uczestniczyć w nich osoby wszystkich płci. Realizując takie zajęcia, warto zadbać, aby osoby wszystkich płci uczestniczące w zajęciach miały taką samą wiedzę i żeby nie różniła się ona w zależności od tego, z którą grupą ktoś uczęszczał na zajęcia.

## UROCZYSTOŚCI I IMPREZY SZKOLNE

Jeśli uroczystość szkolna wiąże się z określonym strojem, warto wcześniej sprawdzić z osobą uczniowską, czy i w jakim zakresie taki strój jest dla niej akceptowalny i – ewentualnie – jakie będą potrzebne modyfikacje.

Jeśli w uroczystości uczestniczą również osoby towarzyszące, podejście włączające zakłada, że tożsamość płciowa osoby towarzyszącej może być dowolna, a uroczystość jest organizowana zgodnie z zasadą: „będzie miło, jeśli przyjdiesz – możesz przyjść z kim chcesz”.

## WYDARZENIA ZEWNĘTRZNE, ORGANIZOWANE POZA SZKOŁĄ

Do takich należą np. konkursy, zawody, olimpiady, wymiany. Zwykle wiążą się z koniecznością zidentyfikowania osoby uczniowskiej. Jeśli w tym celu tworzona jest lista, którą zarządza albo podpisuje osoba z kadry pedagogicznej, nie ma powodu, aby dane na niej umieszczone nie były zgodne z tożsamością płciową osoby uczniowskiej. Jeśli osoby uczestniczące w danym wydarzeniu noszą identyfikatory, może być na nich umieszczone imię zgodne z tożsamością płciową osoby uczniowskiej. Jeśli konieczne jest zidentyfikowanie osoby, np. przy wykorzystaniu legitymacji szkolnej, muszą się na niej znaleźć dane metrykalne. Wtedy ważne jest, żeby proces identyfikacji przebiegał w sposób, który nie zrani osoby uczniowskiej.

Ważne jest, aby podczas wyjazdów kadra pedagogiczna dysponowała listą z metrykalnymi danymi transpłciowej osoby uczącej się, które będą umieszczone w dokumentacji wyjazdu, np. na wypadek konieczności skorzystania z ubezpieczenia NNW.

W sytuacji, kiedy podczas wydarzenia osoby uczniowskie są wywoływane albo wyczytywane, bezwzględnie powinno się używać imienia zgodnego z tożsamością płciową takich osób, a także zaimków, które preferują. Być może rozwiązaniem okaże się wdrożenie praktyki, zgodnie z którą lista osób uczestniczących w wydarzeniach poza i międzyszkolnych, poza: lp., imieniem, nazwiskiem, szkołą, klasą, będzie miała dodatkową kolumnę: imię i zaimki, których używa. Taka informacja będzie wtedy dotyczyła wszystkich osób uczniowskich. Jest to przykład normalizacji transpłciowości.

**DOSTĘP DO WIEDZY** (np. biblioteka) powinna być zaopatrzona w różnorodną literaturę nt. transpłciowości i niebinarności, odpowiednią do wieku osób uczących się w szkole.

### TABLEAU

Warto zadbać o to, żeby zdjęcia osób umieszczanych w tableau odpowiadały preferencjom osób, które przedstawiają. Wiele osób transpłciowych i niebinarnych niechętnie wraca do zdjęć z okresu szkolnego, szczególnie jeżeli przedstawiają je sprzed tranzycji. W każdym przypadku dobrze jest zadbać, aby zdjęcia podpisane były zgodnie z imieniem używanym przez osobę, którą przedstawiają.

## 3

### JĘZYK INKLUZYWNY

*Ane Piżł*

Komunikacja inkluzywna, nazywana też równościową lub włączającą, często kojarzy się ze zbiorem zasad, które warto stosować, rozmawiając z osobą narażoną na stygmatyzację. W rzeczywistości jednak język inkluzywny ma znacznie większą sprawczość i używając go na co dzień (niezależnie, czy w grupie jest osoba transpłciowa, czy nie), można pozytywnie wpłynąć na poczucie bezpieczeństwa i wzajemne zaufanie w grupie. Język inkluzywny wyraża szacunek dla wszystkich, niezależnie od ich płci, pochodzenia, wyglądu, wieku, wyznania, koloru skóry, sprawności lub zdrowia psychicznego. Mówiąc inkluzywnie, wysyła się jednoznaczny sygnał otwartości na różnorodność i wpływa się na kształtowanie postaw akceptacji i szacunku.

Osoby transpłciowe nie mają szczególnych potrzeb w zakresie komunikacji. Każda osoba – niezależnie, czy jest osobą trans – czy cispłciową, chce, żeby zwracać się do niej imieniem, z którym się utożsamia i gramatycznymi formami rodzajowymi, z którymi się identyfikuje. Warto zauważyć, że ta potrzeba jest nawet silniejsza w grupie osób, które nie są transpłciowe i identyfikują się z płcią przypisaną im przy urodzeniu. Gdyby ktoś w szkole zaczął zwracać się do cismężczyzny – nauczyciela lub ucznia – w formach żeńskich, z pewnością wzbudziłoby to zdziwienie, sprzeciw, złość. Osoby cisplciowe są zazwyczaj bardziej przywiązane do swojej płci i mniej elastyczne pod tym względem niż osoby transpłciowe, w tym niebinarne i queerowe. Wszyscy jednak niezależnie od sposobu przeżywania swojej płci, mamy równe prawo do szacunku, dlatego elementarną zasadą komunikacji jest zwracanie się do ludzi zgodnie z ich tożsamością, w tym tożsamością płciową.

## Podstawowe zasady języka inkluzywnego, uwzględniające obszar transpłciowości

**DEMEDIKALIZACJA** – jeszcze do niedawna nieidentyfikowanie się z płcią przypisaną przy urodzeniu było traktowane jako zaburzenie i podlegało diagnostyce psychiatrycznej. Wcześniej, w medyczną kategorię próbowano zamknąć homoseksualność. W świetle aktualnej wiedzy ani różnorodne orientacje psychoseksualne, ani transpłciowość nie są zaburzeniami, nie wymagają diagnozy ani interwencji medycznych (interwencje afirmujące są włączane, jeżeli osoba ich potrzebuje). Ta zmiana znalazła również odbicie w języku – zamiast używać dawnego medycznego określenia „transseksualizm”, mówimy dziś o transpłciowości.

**OSOBA ZAMIAST ETYKIETKI** – elementarna zasada w komunikacji destygmatyzującej rekomendowana jest w publikacjach, którym patronuje Rada Języka Polskiego<sup>35</sup>. Punktem wyjścia dla tej zasady jest zauważenie, że doświadczenie transpłciowości jest tylko jednym z wielu doświadczeń i cech konkretnego człowieka. Ze względu na tę złożoność i różnorodność unikamy przyklejania etykiетки „transseksualista” (tak samo, jak innych stygmatyzujących etykiettek: „schizofrenik”, „homoseksualista”, „inwalida”, „nosiciel HIV”). Lepiej powiedzieć, że ktoś jest osobą transpłciową, transpłciowym uczniem, osobą niebinarną (i analogicznie wg tej zasady: osobą z diagnozą schizofrenii, osobą homoseksualną, osobą z niepełnosprawnością, osobą żyjącą z HIV).

**UNIKANIE STEREOTYPÓW** – codzienny język odsłania wiele stereotypów dotyczących płci i binarnych ról genderowych. Utrwalają one obraz świata, w którym kobiety mają być młode, piękne i słabe („słaba płeć”, „płeć piękna”), a mężczyźni mają wykazywać się męstwem i podejmować „męskie decyzje”. Szczelny, binarny system przyczynia się nie tylko do enbyfobii (czyli negowania identyfikacji niebinarnej), ale też do transfobii, homofobii i bifobii<sup>36</sup>. Dlatego, aby przeciwdziałać dyskryminacji, warto zrezygnować z powiedzeń i określeń, które utrwalają kulturowe normy genderowe. Innymi przykładami sformułowań, których unikamy w języku inkluzywnym, są: przeciwna płeć, druga płeć.

---

35 *Poradnik: Jak mówić i pisać o grupach narażonych na dyskryminację. Etyka języka i odpowiedzialna komunikacja*, <https://etykajęzyka.pl> oraz kampania *Wrażliwi na słowa – wrażliwi na ludzi*, strona Rady Języka Polskiego: <https://rjp.pan.pl/?view=article&id=1904:kampania-wrażliwi-na-słowa-wrażliwi-na-ludzi&catid=122>.

36 Więcej: Ziemińska, R. (2021). *Niebinarne i wielowarstwowe pojęcie płci*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

Wiele sformułowań dotyczących transpłciowości wynika również z niezrozumienia lub stereotypowego postrzegania pojęcia płci. Na przykład mówienie, że osoba transpłciowa „zmienia płeć” wynika z faktu, że wiele osób wciąż postrzega płeć jako cechę zależną od biologicznych cech ciała, m.in. genitaliów lub piersi. Tymczasem płeć to wielowarstwowy koncept i większość ludzi ma najczęściej względnie stałą i niezmienną tożsamość płciową przez całe życie, nie zmieniają zatem swojej płci (psychicznej), nawet jeśli zmieniają swoje ciało. Jeśli osoba transpłciowa zdecyduje się na zmiany chirurgiczne lub hormonalne, to najcelniej byłoby opisać je jako „tranzyję medyczną” lub „medyczne zabiegi afirmujące płeć”, a nie jako „zmiianę płci”. Z braku zrozumienia pojęcia transpłciowości wynika również określenie, że ktoś „urodził się w złym ciele”. Transpłciowość jest rozbieżnością między cechami płciowymi a płcią psychiczną, ale wcale nie musi oznaczać braku akceptacji swojego ciała. Nie powoduje również przymusu wprowadzania zmian. Wiemy, że istnieje wiele warstw płci i u części osób nie tworzą one spójnego, binarnego układu. Na przykład osoby interpłciowe mogą mieć zróżnicowane cechy płciowe w obrębie budowy narządów płciowych lub innych cech płciowych, a osoby transpłciowe niekoniecznie muszą przeżywać dyskomfort w związku z tym, jak ich narządy płciowe wyglądają lub funkcjonują. Istnieje społeczna presja, żeby dążyć do „spójności” (np. „Skoro używasz męskiego imienia, to powinieneś chcieć mieć cechy wyglądu typowego mężczyzny”). To, co arbitralnie ocenia się jako spójne, może nie mieć nic wspólnego z potrzebami konkretnej osoby. Taka presja i oczekiwania są nieuzasadnione i nie warto ich utrzymywać w codziennym języku. Dlatego, w przypadku transpłciowości, zamiast mówić, że ktoś „urodził się w złym ciele”, lepiej powiedzieć po prostu, że ktoś jest transpłciowy lub że przy urodzeniu miał oznaczoną płeć męską, lub żeńską.

Na wielu stronach internetowych można znaleźć słownik poprawnej terminologii, dotyczącej transpłciowości i niebinarności<sup>37</sup>. Używanie poprawnych określeń jest ważne, bo wyraża szacunek i pozwala odejść od stereotypów. Nauczenie się tych określeń i poprawne ich stosowanie wymaga nie tylko wiedzy, ale także praktyki i dostosowania do preferencji konkretnej osoby. Jest to proces, który z pewnością będzie obfitował w potknięcia i pomyłki – ważne jest, aby po użyciu niewłaściwego sformułowania zatrzymać się, przeprosić za pomyłkę i użyć poprawnego terminu. Warto również zakomunikować osobom uczniowskim swoją otwartość i gotowość do nauki, prosząc o skorygowanie, jeśli się pomylimy.

---

<sup>37</sup> Kostrzewa, Y. i in. (2021). *Jak pisać i mówić o osobach LGBT+*. Poradnik. Warszawa: Wydawnictwo Newsroom, <https://jakmowicolgbt.pl/wp-content/uploads/2021/10/Jak-mowic-i-pisac-o-osobach-darmowy-poradnik-wyd-2.pdf> oraz Sadowska D. (2022). *TRANSformacja. Dobre praktyki włączające w miejscu pracy*. Warszawa: Divercity+, <https://www.poradnik-transformacja.org>.



Warto się zapoznać:

Prochowicz, J. (2022). *Jak mówić, żeby nie krzywdzić? O języku włączającym* [nagranie webinarium].

<https://aktywniobywatele.org.pl/szkolenia-webinaria/jak-mowic-zeby-nie-krzywdzic-o-jezyku-wlaczajacym-nagranie-webinarium/>.



*Poradnik: Jak mówić i pisać o grupach narażonych na dyskryminację. Etyka języka i odpowiedzialna komunikacja.*

<https://etykajęzyka.pl/>



*Kompendium wiedzy o języku niebinarnym, neutralnym płciowo i inkluzywnym.*

<https://zaimki.pl>

**PYTANIE O ZAIMKI** – zawsze dobre otwarcie. Zapytanie uczniów i uczennic, jak chcą, żeby się do nich zwracać, jest czytelnym sygnałem szacunku dla ich tożsamości, a także sympatii i troski o to, aby wszystkie osoby czuły się w szkole komfortowo. W języku polskim samo pytanie o zaimki nie wyczerpuje jednak tematu, bo rodzaj dotyczy zarówno form czasowników, rzeczowników, jak i przymiotników. Dla przykładu osoba, która używa zaimków neutralnych ono/jego może mówić o sobie „byłom” albo „byłam” i może określać się np. jako uczeń, uczennica, osoba uczniowska lub też w neutratywach jako uczenie, lub uczniu. Samo zadeklarowanie zaimków nie odpowiada zatem na pytanie o preferowane formy. Gdy jednak zapraszamy osoby do przedstawienia się tak, jak chcą, jednoznacznie otwieramy przestrzeń, w której wszystkie osoby mogą też opowiedzieć więcej o formach językowych, z którymi się identyfikują. W zdecydowanej większości osoby transpłciowe, w tym niebinarne, używają zaimków ona/jej lub on/jego<sup>38</sup> lub też używają tych zaimków naprzemiennie, a najczęstsze formy rodzajowe czasowników to te

<sup>38</sup> *Niebinarny Spis Powszechny 2023*, dostępny na stronie: <https://zaimki.pl/blog/spis-2023>.



obecne dotąd w języku polskim (np. „byłam” lub „byłem”). Bardzo istotną pomocą językową przy mniej oczywistych formach (m.in. neutralnych i dukatywach) jest strona [www.zaimki.pl](http://www.zaimki.pl), redagowana przez Radę Języka Neutralnego<sup>39</sup>. Warto pamiętać, że nawet jeśli jakaś forma gramatyczna brzmi obco, to wcale nie oznacza, że jest ona niepoprawna. Dla przykładu Rada Języka Polskiego publikuje na swojej stronie internetowej opinię o formach neutralnych „byłom”, „widziałom”, „robiłom” i stwierdza, że „nigdzie nie występuje zastrzeżenie, że nie tworzy się form 1. i 2. osoby rodzaju nijakiego (neutralnego) w czasie przeszłym”. Tak więc z punktu widzenia gramatycznego formy te są poprawne i zgodne z systemem językowym<sup>40</sup>. Niektóre z nich mogą się wydać obce, trudne, niezrozumiałe, a ich zapamiętanie może być wyzwaniem. Warto wypróbować rozwiązanie polegające na otwartym komunikowaniu gotowości do zapamiętania zaimków osób uczniowskich i zostawieniu przestrzeni dla pomyłek i popełniania błędów, np.: „Postaram się zapamiętać zaimki, natomiast będę wdzięczna za Waszą pomoc i korygowanie mnie, gdyby pojawiły się jakieś trudności”.

**PRZESZŁOŚĆ** – gdy jest mowa o osobie transpłciowej, należy używać tych samych zaimków, form gramatycznych i imienia, niezależnie czy mówi się o teraźniejszości, czy o przeszłości. Rozmawiając z transpłciowym chłopcem, można powiedzieć np.: „gdzie się urodziłeś?”, „czy chodziłeś do przedszkola” itp. Nie należy używać zwrotu „gdy byłeś dziewczynką” – zamiast tego lepiej powiedzieć: „w czasie, gdy funkcjonowałaś jako dziewczynka” (oczywiście, tylko jeśli dodanie tego uzupełnienia jest absolutnie konieczne). Być może lepiej będzie dodać: „gdy miałeś 5 lat”.

**OSOBATYWY** – najprostszym sposobem wyrażenia szacunku dla różnorodności płci w grupie/klasie/szkole jest używanie różnorodnych form – m.in. feminatywów i osobatywów (zamiast ciągle i jedynie maskulinywów). Osobatywy to dobrze znana i utrwalona w języku konstrukcja: osoba + przymiotnik lub imiesłów, jak np. osoba towarzysząca czy osoby pracujące w szkole. Zamiast mówić cały czas i niezmiennie o uczniach lub o uczniach i uczennicach, warto czasem adresować wypowiedzi do wszystkich osób uczących się w szkole, do osób zaangażowanych w projekt albo do osób pracujących nad zadaniem. W ten sposób uwzględniamy w komunikacji wszystkie osoby, niezależnie od ich płci. Takie rozwiązanie sugerują m.in. rekomendacje

<sup>39</sup> *Kompendium wiedzy o języku niebinarnym, neutralnym płciowo i inkluzywnym*, <https://zaimki.pl>.

<sup>40</sup> *Byłom, byłoś*, strona Rady Języka Polskiego: [https://rjp.pan.pl/index.php?option=com\\_content&view=article&id=317:byom-byo&catid=44&Itemid=208](https://rjp.pan.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=317:byom-byo&catid=44&Itemid=208).

inkluzywnej komunikacji Sekretariatu Generalnego Rady Unii Europejskiej z 2018 roku<sup>41</sup>. Osobatywów w liczbie pojedynczej można też używać względem osób niebinarnych, żeby wyrazić szacunek dla ich tożsamości – np. jeżeli Tome jest osobą niebinarną albo nie ma pewności co do tożsamości płciowej Tome, zamiast mówić, że Tome jest przewodniczącym klasy, można powiedzieć, że jest osobą przewodniczącą, osobą uczniowską.

**SPLITTING** – gdy zwrot jest do grupy osób, warto uwzględnić w zapisie wariantowość płci. Zamiast pisać zawsze w rodzaju męskim („jeżeli wysłałeś zadanie konkursowe, sprawdź, czy wygrałeś”), można używać zapisu bardziej inkluzywnego: „jeżeli wysłałeś\_ąs zadanie konkursowe, sprawdź, czy wygrałeś\_łaś”. Podkreślnik „\_” zamiast ukośnika „/” jest formą zapisu, który uwzględnia osoby niebinarne i daje przestrzeń dla osób, które używają innych form („wysłałoś”, „wygrałoś”). Taki splitting pojawia się coraz częściej przede wszystkim w mediach społecznościowych, ale również w oficjalnych poradnikach języka inkluzywnego. Innowacyjną i najprostszą formą splittingu jest stosowanie znaku graficznego (np. „x” lub „\_”) w miejsce litery, która tworzy rodzaj: „jeżeli wysłałxś zadanie konkursowe, sprawdź, czy wygrałxś”. Taki zapis jest jednoznacznym sygnałem akceptacji wszystkich osób, niezależnie od ich tożsamości płciowej i używanych zaimków.

**ODEJŚCIE OD ARGUMENTU WIĄŻĄCEGO SIĘ Z WIEKIEM** – w inkluzywności szanuje się doświadczenie innych osób niezależnie od ich wieku. Posługiwanie się w dyskusji argumentem „mówisz tak, bo jesteś młody” (podobnie jak argumentem dotyczącym płci, np. „nie rozumiesz, bo nie jesteś kobietą”), nie daje dużej szansy na zbudowanie dobrej komunikacji. W przypadku transpłciowości argumentacja odwołująca się do autorytetu wynikającego z wieku rozmówcy\_czyni nie sprawdza się tym bardziej, że młode osoby w Polsce mają często o wiele większą wiedzę i szersze rozumienie płci niż wcześniejsze pokolenia.

**NIE WARTO CHODZIĆ NA SKRÓTY** – gdy mowa o osobie transpłciowej, nie powinno się określać jej skrótem LGBT+. Jedna osoba nie jest LGBT+. Akronim LGBT+ określa grupę bardzo różnorodnych osób, o których łącznie mówi się niemal wyłącznie w kontekstach antydyskryminacyjnych.

---

<sup>41</sup> *Inkluzywna komunikacja w Sekretariacie Generalnym Rady*. Sekretariat Generalny Rady UE, styczeń 2018, [https://www.consilium.europa.eu/media/35436/pl\\_brochure-inclusive-communication-in-the-gsc.pdf](https://www.consilium.europa.eu/media/35436/pl_brochure-inclusive-communication-in-the-gsc.pdf).

Gdy poruszony jest temat osób transpłciowych, należy mówić o transpłciowości i niebinarności, a nie o LGBT+. Podobnie, gdy mowa jest o sytuacji lesbijek, gejów i osób biseksualnych lepiej używać określeń, które w ten właśnie sposób precyzują, o kim mówimy. Używanie skrótu LGBT+ jako synonimu osób transpłciowych oraz homoseksualnych wyklucza potrzeby innych osób, które na równi tworzą grupę ludzi LGBT+, a zazwyczaj są mniej zauważane, m.in. osób aseksualnych, interpłciowych, biseksualnych i queerowych. Co więcej, regularne używanie skrótów, zamiast „osób”, ułatwia dehumanizację i dyskryminację. Używanie pełnych określeń wyraża też po prostu większy szacunek, dlatego lepiej powiedzieć transpłciowa kobieta niż „trans kobieta”.

Język inkluzywny, tak samo, jak każdy język, cały czas się zmienia. Dlatego, żeby być na bieżąco i używać aktualnych określeń, warto regularnie poszerzać wiedzę, czytać poradniki i brać udział w szkoleniach. Inkluzywna komunikacja przekłada się na atmosferę i kulturę szacunku dla różnorodności w szkole, ale też ma moc edukacyjną – wpływa na postawy, reakcje i poszerza horyzonty. Dlatego szczególnie ważne jest, żeby języka inkluzywnego – zgodnie ze stanowiskiem Polskiego Towarzystwa Seksuologicznego – używały „grupy zawodowe, które kształtują język debaty publicznej, jak dziennikarze, prawnicy czy politycy”<sup>42</sup>, ale również wszystkie osoby zajmujące się pomaganiem, wspieraniem młodzieży i edukacją.

---

<sup>42</sup> *Stanowisko PTS ws. sytuacji społecznej, zdrowotnej i prawnej osób transpłciowych*, strona Polskiego Towarzystwa Seksuologicznego: <https://pts-seksuologia.pl/sites/strona/83/stanowisko-pts-ws-sytuacji-spoecznej-zdrowotnej-i-prawnej-osob-transpłciowych>.

## CZĘŚĆ 5

# SYSTEM WSPARCIA

**W** Polsce nie ma ogólnopolskiego, spójnego wsparcia dla transpłciowych i niebinarnych osób uczących się oraz ich bliskich, które byłoby umiejscowione w systemie edukacji. Istnieją natomiast wartościowe miejsca wsparcia niesystemowego, w które zaangażowane są grupy rodziców dzieci transpłciowych czy organizacje pozarządowe. Efektywne wsparcie rozwija się również na poziomie samorządowym, a także pojedynczych społeczności szkolnych. Jest to niezwykle cenne i potrzebne nie tylko z perspektywy samych osób uczących się i ich rodziców lub opiekunów prawnych, ale także osób zarządzających szkołami i kadry pedagogicznej. Osoby te poruszają się często w gąszczu informacji – nierzadko sprzecznych lub niepełnych – i bazują na szczątkowych doświadczeniach w tym trudnym i niezwykle wrażliwym temacie.

Dlatego na system wsparcia transpłciowych i niebinarnych osób uczących się warto patrzeć jako na efektywną współpracę osoby uczniowskiej, jej rodziców lub opiekunów prawnych, szkoły oraz poradni psychologiczno-pedagogicznej, przy okresowym wsparciu osób eksperckich spoza tej struktury.

### 1

## RODZICE I OPIEKUNOWIE PRAWNI JAKO FILAR WSPARCIA TRANSPŁCIOWEJ LUB NIEBINARNEJ OSOBY UCZĄCEJ SIĘ

*Dorota Piotrowska*

Bardzo ważne jest, aby do sytuacji rodzica, którego dziecko znajduje się w procesie tranzykcji, podchodzić w sposób empatyczny. Proces tranzykcji młodej osoby to ważne wydarzenie dla rodziny i społeczności, w której funkcjonuje. Warto patrzeć na tę kwestię z szerszej perspektywy, bo pozwala to doprecyzować wspierającą rolę i granice działania szkoły jako ważnego miejsca i forum w procesie tranzykcji. Zarówno rodzice,

jak i dziecko napotykają w tym procesie różne wyzwania, które mogą generować trudności i sytuacje kryzysowe dla każdej osoby funkcjonującej w rodzinie. Rodziców często dotyka kryzys psychiczny; wtedy kluczowe jest szukanie wewnętrznych oraz zewnętrznych zasobów i wsparcia, przede wszystkim w środowisku lokalnym i najbliższym otoczeniu rodziny. Wspierająca i sojusznicza postawa kadry pedagogicznej i osób zarządzających szkołą wobec procesu tranzycji osoby uczniowskiej może więc znacząco wzmocnić system rodzinny. Z kolei brak współpracy może pogłębiać kryzys, powodować napięcie i w konsekwencji pogorszyć stan psychiczny dziecka i jego najbliższych. Warto przy tym zweryfikować, czy rodzeństwo transpłciowej lub niebinarnej osoby uczącej się potrzebuje wsparcia, czy nie doświadcza wykluczenia, izolacji, przemocy ze strony osób rówieśniczych.

Budowanie współpracy z rodzicami lub opiekunami prawnymi transpłciowej lub niebinarnej osoby uczącej się, która jest nowa w szkole i która dołącza do szkolnej społeczności, już używając imienia i zaimków zgodnych z tożsamością płciową, a być może ma już orzeczenie sądu o zmianie oznaczenia płci, będzie się znacznie różnić od współpracy z rodzicami czy opiekunami prawnymi osoby, która od dawna uczęszcza do szkoły i jej coming out dla nauczycielek i nauczycieli oraz kolegów i koleżanek z klasy będzie wyrazisty, zaskakujący, co z pewnością będzie miało określone konsekwencje.

Bardzo ważne jest, żeby w miarę możliwości wypracować z rodzicami lub prawnymi opiekunami rozwiązania, które uwzględniają preferencje dziecka. Kiedy tylko jest to możliwe, powinno być ono pytane o zdanie. Należy pamiętać, że jeśli osoba uczniowska nie wyraziła zgody na to, żeby informować rodziców lub prawnych opiekunów o jej transpłciowości lub niebinarności, nie wolno tego zrobić. **Nie wolno upubliczniać ani przekazywać informacji o czyjejś orientacji psychoseksualnej lub tożsamości płciowej bez wiedzy, woli i wyraźnej zgody tej osoby.** Wszelkie informacje uzyskane od transpłciowej lub niebinarnej osoby uczącej się, z wyjątkiem sytuacji, kiedy zagrożone jest jej zdrowie lub życie należy zachować dla własnej informacji<sup>43</sup>.

Dlatego pierwszym krokiem do dialogu z rodzicami albo opiekunami prawnymi jest dobra rozmowa z samą osobą uczniowską i rozpoznanie, na jakim etapie jest, czy rodzice/opiekunowie wiedzą o transpłciowości, czy są akceptujący, a jeśli nie – to jakich reakcji dziecko się spodziewa, czego się obawia, a czego potrzebuje. W zależności od wyników takiej rozmowy kolejnym krokiem może być umówienie spotkania, w którym będzie uczestniczyć wychowawca\_czyni, pedagog\_żka albo psycholog\_żka szkolna, dyrekcja, a także transpłciowa lub niebinarna osoba ucząca się, jeśli wyrazi taką gotowość. Ważne, aby czas i warunki rozmowy były komfortowe dla

---

<sup>43</sup> W sytuacji, kiedy nieupublicznianie takich informacji utrudnia podjęcie niezbędnych doszosań, należy o tym niezwłocznie poinformować.

wszystkich osób uczestniczących w spotkaniu. To rozmowa, którą młody człowiek i jego rodzice prawdopodobnie zapamiętają do końca życia – ważne, żeby poświęcić im czas, uważność i zaangażowanie.

Celem takiego spotkania jest zapewnienie bezpieczeństwa fizycznego i psychicznego osobie uczniowskiej i uruchomienie procedur i mechanizmów wewnątrzszkolnych, które zapewnią jej funkcjonowanie zgodne z tożsamością płciową.

Ramowy zakres kwestii, które warto uzgodnić podczas takiego spotkania:

- używanie wybranego imienia, niezależnie od formalnej zmiany imienia w ramach procedury administracyjnej USC albo wyroku sądowego;
- zamiana lub dopisanie imienia w dzienniku elektronicznym, lub tradycyjnym oraz w notesach nauczycielskich (to ważne z uwagi na możliwość pomyłki nauczycielek i nauczycieli przy wyczytywaniu listy obecności czy odpytywaniu);
- używanie właściwych zaimków, zgodnych z odczuwaną płcią;
- umożliwienie podpisywania się na sprawdzianach i pracach wybranym imieniem (na dokumentach, na których jest to możliwe);
- umożliwienie ekspresji płciowej zgodnej z odczuwaną płcią: ubioru, fryzury, makijażu, dodatków i innych cech wyglądu;
- umożliwienie korzystania z toalet zgodnie z płcią odczuwaną (lub na uzgodnionych warunkach: toaleta koedukacyjna, inkluzywna, toaleta dla kadry pedagogicznej, korzystanie z toalety w czasie lekcji itd.);
- korzystanie z szatni zgodnie z odczuwaną płcią (jeżeli osoba tak preferuje);
- udział w zajęciach wychowania fizycznego zgodnie z odczuwaną płcią lub zgodnie z wolą osoby uczniowskiej;
- udział w zajęciach z podziałem na grupy (np. informatyka, WDŻ, języki obce itp.) zgodnie z płcią odczuwaną;
- używanie identyfikatora szkolnego (powinien zawierać aktualne zdjęcie osoby uczniowskiej), ustalenie możliwości wpisania wybranego imienia;
- wniosek o zmianę klasy, jeżeli osoba uczniowska chciałaby mieć „nowy początek” i nie chce mówić o swojej tożsamości płciowej przy koleżankach i kolegach z dotychczasowej klasy;
- pomoc wychowawcy\_czyni w coming oucie lub przedstawienie osoby uczniowskiej nowymi danymi w klasie – w zależności od woli, gotowości i potrzeb osoby uczniowskiej;
- poinformowanie – oczywiście za zgodą osoby uczącej się – kadry pedagogicznej, a także pedagoga\_żki i psychologa\_żki szkolnej oraz personelu administracyjno-technicznego o transpłciowości młodego człowieka i zobowiązanie do respektowania wszystkich uzgodnień z tym związanych;

- sugestia organizacji spotkania-warsztatu z wybranymi osobami ze społeczności szkolnej, np. osobami uczniowskimi, ich rodzicami oraz kadrą pedagogiczną w celach edukacyjnych w ramach godziny wychowawczej, lekcji WDŻ czy szkoleniowej rady pedagogicznej o tym, czym jest transpłciowość i niebinarność, co oznacza dla społeczności szkolnej i z jakimi potrzebami młodego człowieka się wiąże. O pomoc w zorganizowaniu takiej prezentacji można zwrócić się do profesjonalistów\_ek z organizacji pozarządowych lub instytucji naukowych zajmujących się tematyką orientacji psychoseksualnej i tożsamości płciowej.

Może zdarzyć się tak, że osoba uczniowska na część zadanych jej pytań nie odpowie albo nie będzie chciała odpowiedzieć, będzie potrzebowała się zastanowić nad odpowiedziami na niektóre z nich i przemyśleć je w bezpiecznych dla siebie warunkach.

Może też zdarzyć się, że zabraknie czasu lub rozmowa w pewnym momencie stanie się za trudna, aby ją kontynuować. W takiej sytuacji można się umówić na kolejny termin.

Może być również tak, że rodzic lub opiekun prawny nie będą w stanie odpowiedzieć na pytania związane z transpłciowością, lub niebinarnością jego dziecka. Rodzic nie musi być ekspertem z obszaru tożsamości płciowych.

Niezależnie od tego, rozmowy z rodzicami lub opiekunami prawnymi (oraz osobą uczniowską) mogą odbywać się co jakiś czas, żeby aktualizować informacje i podkreślać responsywność szkoły w stosunku do potrzeb. Warto zaplanować przestrzeń na takie cykliczne spotkania przynajmniej na początku tranzykcji osoby uczniowskiej.

Rodzinie wspierającej dziecko warto przekazać informacje o źródłach i miejscach, w których może znaleźć pomoc, takich jak np. grupy wsparcia. Badania wykazały, że akceptacja rodziny dla osób transpłciowych i niebinarnych sprzyja wyższemu samoopraceniu, uzyskaniu wsparcia społecznego i wpływa na lepszy ogólny stan zdrowia.

Akceptacja transpłciowości lub niebinarności dziecka przejawia się m.in. w przestrzeganiu wymienionych niżej zasad.

1. Pozytywne wypowiedzianie się o dziecku – do niego oraz przy innych.
2. Przyjęcie aktywnej postawy przeciwdziałającej dyskryminacji i różnym formom wykluczenia lub przemocy motywowanej uprzedzeniami.
3. Wygłaszanie pozytywnych komentarzy na temat różnorodności płci.
4. Współpraca ze szkołami i innymi instytucjami, przyczyniająca się do tego, żeby miejsca te były bezpieczniejsze.

5. Twórczenie społeczności wspierających się osób różnej płci.
6. Wspieranie tożsamości i ekspresji płciowej dziecka.
7. Współpraca z organizacjami zajmującymi się zagadnieniami dotyczącymi płci, aby zyskiwać wiedzę i stale się rozwijać.
8. Wiara, że dziecko transpłciowe/niebinarne może mieć pozytywną przyszłość.

## 2

### WSPARCIE W SYTUACJI BRAKU AKCEPTACJI W RODZINIE LUB WŚRÓD BLISKICH

*Dorota Piotrowska*

Transpłciowe i niebinarne osoby uczące się są coraz bardziej zauważalne w środowisku szkolnym. Kadra pedagogiczna poszukuje (i poszukiwać powinna) wielokierunkowego wsparcia każdej osoby transpłciowej i niebinarnej, a także każdej innej osoby ze szkolnej społeczności. Do zapewnienia dobrze funkcjonującego systemu wsparcia nieodzowna jest dobra, uważna i szczerza współpraca między szkołą a rodzicami lub opiekunami prawnymi dziecka. Bywa jednak, że transpłciowa lub niebinarna osoba ucząca się nie może liczyć na wsparcie ze strony rodziców ani innych bliskich osób. Więcej na temat rozwiązań, które szkoła może podjąć w sytuacji, gdy trzeba współpracować z rodzicami, którzy nie wspierają dziecka, znajduje się w publikacji Warszawskiego Centrum Innowacji Edukacyjno-Społecznych i Szkoleń.



Podsiadło-Dacewicz, I. (red.); (2020). *Współpraca z rodzicami. Inspirator dla nauczycielek i nauczycieli. Część II. Szkoła przyjazna prawom człowieka. Jak przeciwdziałać wykluczeniu i przemocy w szkole? Zeszyt 7*. Warszawa: Warszawskie Centrum Innowacji Edukacyjno-Społecznych i Szkoleń i Urząd m.st. Warszawy, Biuro Edukacji.  
[https://um.warszawa.pl/documents/21449838/32802105/Anty dyskryminacja\\_z-07.pdf/fc199ee6-c711-f2dd-7819-a2b9bd613cb3?t=1634497736825](https://um.warszawa.pl/documents/21449838/32802105/Anty dyskryminacja_z-07.pdf/fc199ee6-c711-f2dd-7819-a2b9bd613cb3?t=1634497736825)

Zdarza się, że szkoła i rodzice inaczej rozumieją dobro dziecka. Ważne, aby w tak wymagającej sytuacji, jaką jest transpłciowość i niebinarność osoby uczącej się, rodzice i szkoła mieli tak samo rozumiany cel współpracy i podejmowali spójne działania, które służą do jego osiągnięcia. To ważne przede wszystkim dla dziecka, które ma wtedy zapewnione poczucie bezpieczeństwa. Takie założenie może przyświecać dorosłym w poszukiwaniu drogi do porozumienia. Jeśli nie jest możliwe takie porozumienie – warto skorzystać ze wsparcia w postaci mediatora lub mediatorki.



Współpraca rodziców bądź prawnych opiekunów dziecka ze szkołą powinna dotyczyć całościowego funkcjonowania w szkole. Newralgicznymi sytuacjami, w których potrzebna jest jednomyslność, a przynajmniej kompromis, są:

- imię i zaimki używane przez dziecko;
- ubiór/wygląd;
- uczestniczenie w oficjalnych uroczystościach i zewnętrznych wydarzeniach;
- korzystanie z przebieralni/szatni i toalety;
- wyjazdy na zieloną/białą szkołę wiążące się z nocowaniem;
- dane stosowane w oficjalnych dokumentach.

Art. 30a ustawy Prawo oświatowe stanowi:

1. Inne formy wychowania przedszkolnego, szkoły, placówki, organy prowadzące szkoły lub placówki, organy sprawujące nadzór pedagogiczny oraz inne podmioty realizujące zadania i obowiązki określone w ustawie przetwarzają dane osobowe w zakresie niezbędnym dla realizacji zadań i obowiązków wynikających z tych przepisów.
2. Nauczyciele oraz inne osoby pełniące funkcje lub wykonujące pracę w podmiotach, o których mowa w ust. 1, są obowiązani do zachowania w poufności informacji uzyskanych w związku z pełnioną funkcją lub wykonywaną pracą, dotyczących zdrowia, potrzeb rozwojowych i edukacyjnych, możliwości psychofizycznych, seksualności, orientacji seksualnej, pochodzenia rasowego lub etnicznego, poglądów politycznych, przekonań religijnych lub światopoglądowych uczniów.
3. Przepisu ust. 2 nie stosuje się:
  - 1) w przypadku zagrożenia zdrowia ucznia;
  - 2) jeżeli uczeń, a w przypadku ucznia niepełnoletniego jego rodzic, wyrazi zgodę na ujawnienie określonych informacji.

W przypadku, gdy przewidują to przepisy szczególne. Poniżej znajdują się propozycje struktury rozmowy z rodzicami lub opiekunami osoby uczniowskiej. Rozmowa taka może pomóc w budowaniu spójnego podejścia do zapewnienia wsparcia młodemu człowiekowi w szkole.

## Na początek – szukanie porozumienia

1. Należy ustalić cel rozmowy z rodzicem albo opiekunem prawnym. Jakie kwestie są obecnie najważniejsze, które są pilne, a które mogą poczekać? Wskazane jest, aby ustalić hierarchię poszczególnych tematów, w tym celu należy uzyskać akceptację osoby uczniowskiej, której sprawa dotyczy.
2. Warto określić, które działania stanowią absolutne minimum i są konieczne do podjęcia przez rodzica, a które byłyby idealne (ale nie są obecnie niezbędne). Nawet jeśli rodzic neguje transpłciowość lub niebinarność swojego dziecka, to warto

go zachęcić do przyjrzenia się potrzebom dziecka (takim jak np. potrzeba używania innego imienia albo zaimków). Być może rodzic nieuznający transpłciowości zgodzi się na wsparcie psychologiczne lub pomoc specjalisty w obszarze zdrowia psychicznego.

3. Zastosowanie techniki aktywnego słuchania. Zaognianie sytuacji ani usztywnianie się w obszarze stref wpływów czy władzy nie będzie służyć dziecku. Każdy krok warto podsumować stwierdzeniem: „Rozumiem, że uzgodniliśmy”, „Chciałabym potwierdzić, że umówiliśmy się...”
4. Wypracowanie kontraktu. Umówienie się na określone działania, ustalenie z rodzicem terminu ich realizacji. Z takiej rozmowy warto sporządzić notatkę służbową i na koniec poprosić o podpisanie jej przez wszystkie osoby uczestniczące w spotkaniu.
5. Korzystając z narzędzi aktywnego słuchania i z zasad komunikacji empatycznej, należy poinformować rodzica lub prawnego opiekuna osoby uczniowskiej, jakie działania będą podjęte przez szkołę w sytuacji niewywiązania się z wypracowanego porozumienia.

Strategie i narzędzia dotyczące budowania komunikacji z rodzicami znajdują się w Zeszytcie nr 7 *Współpraca z rodzicami...*, opracowanym przez Warszawskie Centrum Innowacji Edukacyjno-Społecznych i Szkoleń w ramach programu *Szkoła przyjazna prawom człowieka*.

Podsiadło-Dacewicz, I. (red.); (2020). *Współpraca z rodzicami. Inspirator dla nauczycielek i nauczycieli. Część II. Szkoła przyjazna prawom człowieka. Jak przeciwdziałać wykluczeniu i przemocy w szkole? Zeszyt 7*. Warszawa: Warszawskie Centrum Innowacji Edukacyjno-Społecznych i Szkoleń i Urząd m.st. Warszawy, Biuro Edukacji.  
[https://um.warszawa.pl/documents/21449838/32802105/Antydiskryminacja\\_z-07.pdf/fc199ee6-c711-f2dd-7819-a2b9bd613cb3?t=1634497736825](https://um.warszawa.pl/documents/21449838/32802105/Antydiskryminacja_z-07.pdf/fc199ee6-c711-f2dd-7819-a2b9bd613cb3?t=1634497736825)



## Co służy dobrej rozmowie?

### A

#### *Odwoływanie się do potrzeb osoby uczniowskiej*

Nawet gdy rodzic mówi: „Moje dziecko chce tylko zwrócić na siebie uwagę!”, można podkreślić, że rolą szkoły jest podążanie za potrzebami dziecka. Czasem brak wsparcia rodziców nie wynika z ich transfobicznych przekonań lub braku akceptacji dziecka, lecz z braku wiedzy na temat transpłciowości lub strachu związanego z nieznanym zjawiskiem.

Jeśli rodzice osoby uczniowskiej mają przekonanie, że transpłciowość nie istnieje, można zaproponować działania takie, jak używanie imienia i zaimków wskazanych przez dziecko i podkreślenie, że nie są one równoznaczne z uznaniem istnienia bądź nieistnienia jego transpłciowości. Rolą szkoły nie jest ani wyrokowanie, ani diagnozowanie osoby uczniowskiej, a wyłącznie zapewnienie jej najlepszych i najbezpieczniejszych warunków do nauki z uwzględnieniem jej indywidualnych potrzeb. Warto o tym pamiętać, jeśli zostanie zadane pytanie: „No niech Pani sama powie, czy on wygląda na dziewczynę?” albo „A co Pani myśli – czy to nie jest zwykła fanaberia?”.

Respektowanie imienia i zaimków, których używa dziecko, wynika ze zobowiązania szkoły do stworzenia mu optymalnych warunków do nauki i zapewnienia bezpieczeństwa psychologicznego oraz zadbania, żeby nie działa mu się krzywda. Z kolei nierespektowanie wyborów osoby uczniowskiej w tym zakresie wiąże się z zagrożeniem pogorszenia stanu psychicznego i ryzykiem depresji.

## B

### *Potwierdzenie niezagrożonej roli rodzica*

Rodzice mają prawo wychowywać dziecko zgodnie ze swoimi przekonaniem i wiarą, co znajduje wyraz w regulacji konstytucyjnej:

Rodzice mają prawo do wychowania dzieci zgodnie z własnymi przekonaniem. Wychowanie to powinno uwzględniać stopień dojrzałości dziecka, a także wolność jego sumienia i wyznania oraz jego przekonania.

Powyższe prawo rodziców nie ma jednak charakteru absolutnego, co oznacza, że w określonych sytuacjach może, a nawet musi być ograniczane ze względu na ochronę praw innych osób – w tym przypadku praw dziecka. W praktyce oznacza to więc, że rodzice wychowują dziecko w zgodzie z własnymi przekonaniem, ale przy uwzględnieniu prawa dziecka do bycia wysłuchanym, do swobodnego wyrażania siebie i do życia w zgodzie ze swoją tożsamością. W przypadku, w którym prawa dziecka są naruszane, szkoła ma prawo i obowiązek interweniować.

## C

### *Empatyczna komunikacja przy asertywnym stawianiu granic*

Nadrzędnym celem jest zapewnienie bezpieczeństwa dziecku. W związku z tym nie na wszystkie propozycje czy oczekiwania jego rodzica albo prawnego opiekuna należy wyrazić zgodę. Ważne jest, aby w takiej sytuacji wyjaśniać swoje intencje, zapewniać o gotowości do współpracy, żeby zostawiać przestrzeń dla dialogu. Być może z czasem

osoba, z którą się rozmawia, zmieni swoje nastawienie i będzie potrzebowała wsparcia? Należy poprowadzić rozmowę w taki sposób, żeby była taką rozmową zainteresowana.

W sytuacji, gdy istnieją podstawy do przypuszczenia, że w rodzinie dziecka dzieje się coś złego, można złożyć do sądu rodzinnego tzw. wniosek o wgląd w sytuację dziecka.

Art. 572 § 1 ustawy z 17 listopada 1964 r. Kodeksu postępowania cywilnego: „Każdy, komu znane jest zdarzenie uzasadniające wszczęcie postępowania z urzędu, obowiązany jest zawiadomić o nim sąd opiekuńczy (rodzinny)”. Zgodnie z prawem szczególnie obowiązek reagowania na takie zdarzenia ciąży m.in. na pracownikach placówek oświatowych.

Wniosek o wgląd w sytuację dziecka jest pismem procesowym, dlatego musi odpowiadać pewnym wymogom formalnym. Pismo nie podlega żadnej opłacie sądowej i powinno zostać skierowane do wydziału rodzinnego sądu rejonowego właściwego ze względu na miejsce zamieszkania dziecka. We wniosku należy określić:

- datę i miejsce sporządzenia pisma;
- dane adresowe właściwego sądu;
- dane wnioskodawcy (jednak we wniosku można zastrzec, że z uwagi na określone okoliczności wnosi się o niedostępność tych danych osobom wskazanym we wniosku jako rodzice lub prawni opiekunowie dziecka);
- dane dziecka wraz z datą jego urodzenia oraz dane jego rodziców lub prawnych opiekunów;
- żądanie wglądu w sytuację małoletniego i wydania odpowiednich zarządzeń opiekuńczych przez sąd;
- dokładne uzasadnienie, dlaczego podejrzewa się, że dobro dziecka zostało naruszone lub jest zagrożone;
- podpis wnioskodawcy.

Warto pamiętać, że złożony wniosek nie naraża osoby składającej wniosek na żadne konsekwencje – jeśli sąd uzna go za zasadny, może przesłuchać rodziców, przydzielić rodzinie wsparcie w postaci kuratora sądowego lub podjąć inne działania. Jeśli uzna, że dziecko jest bezpieczne, po prostu nie podejmuje takich kroków.

### 3

## PORADNIE PSYCHOLOGICZNO-PEDAGOGICZNE

Poradnia psychologiczno-pedagogiczna realizuje swoje zadania w zakresie wsparcia dziecka lub młodzieży, rodziców i opiekunów prawnych oraz kadry pedagogicznej m.in. w realizacji zadań wychowawczych. Choć poradnia nie bierze czynnego

udziału w procesie diagnostyki dysforii płciowej, może wspierać zarówno szkołę, jak i rodziców lub prawnych opiekunów w tworzeniu efektywnego systemu wsparcia.

Publiczna poradnia psychologiczno-pedagogiczna może na wniosek rodzica albo pełnoletniej osoby uczniowskiej:

- wydawać opinie dotyczące kształcenia i wychowania transpłciowej lub niebinarnej osoby uczącej się;
- udzielać bezpośredniej pomocy osobom uczniowskim oraz ich rodzicom lub opiekunom prawnym;
- realizować zadania profilaktyczne oraz wspierające wychowawczą i edukacyjną funkcję szkoły, w tym wspierać kadre pedagogiczną w rozwiązywaniu problemów dydaktyczno-wychowawczych;
- wspomagać szkoły.



Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 1 lutego 2013 r. w sprawie szczegółowych zasad działania publicznych poradni psychologiczno-pedagogicznych, w tym publicznych poradni specjalistycznych, Dz.U. 2013 poz. 199.  
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu20130000199>



Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 25 sierpnia 2017 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie szczegółowych zasad działania publicznych poradni psychologiczno-pedagogicznych, w tym publicznych poradni specjalistycznych, Dz.U. 2017 poz. 1647.  
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20170001647>

### Wydawanie opinii dotyczących kształcenia i wychowania transpłciowej lub niebinarnej osoby uczącej się

Może to być opinia o indywidualnych potrzebach, a także opinia sporządzana dla lekarza diagnozującego np. depresję albo opinia o doświadczaniu stresu mniejszościowego z uwagi na zachowanie grupy rówieśniczej.

Poradnia może również sporządzić dla szkoły opinię na podstawie dokumentacji medycznej lub psychologicznej wraz z zaleceniami wprowadzenia określonych

rozwiązań, działań czy zachowań mających stanowić wsparcie dla kadry pedagogicznej w planowaniu adekwatnego procesu wychowawczego i kształcenia transpłciowej lub niebinarnej osoby uczącej się.

Mogą one dotyczyć np. takich kwestii jak:

- traktowanie dziecka zgodnie z płcią odczuwaną,
- stosowanie odpowiedniej formy gramatycznej (rodzaju) w komunikacji z osobą uczącą się,
- zwracanie się do osoby uczniowskiej imieniem preferowanym,
- umożliwienie korzystania z określonej toalety zgodnie z tożsamością płciową osoby uczącej się,
- umożliwienie uczestniczenia w odpowiednich grupach przy podziale zajęć na grupy według kryterium płci.

Uzasadnieniem dla tych zaleceń jest zapewnienie transpłciowej lub niebinarnej osobie uczącej się bezpiecznego funkcjonowania w środowisku szkolnym, bez konieczności informowania innych osób o jej transpłciowości lub niebinarności.

### Udzielanie pomocy bezpośrednio osobom uczniowskim oraz ich rodzicom lub opiekunom prawnym

Polega ono m.in. na prowadzeniu terapii dzieci i młodzieży oraz ich rodzin, a także wsparciu w sytuacji kryzysowej. Zadaniem poradni jest również wspieranie rodziców w rozpoznawaniu potrzeb rozwojowych dzieci i młodzieży oraz rozwiązywaniu problemów wychowawczych. Mogą być więc bieżącym wsparciem szkoły w pracy z rodzinami, w których jest młoda osoba transpłciowa lub niebinarna, w identyfikowaniu i projektowaniu adekwatnej odpowiedzi na potrzeby młodego człowieka. Kiedy rodzic lub opiekun prawny poszukuje informacji, wsparcia albo ma trudności w wypracowaniu rozwiązań wspólnych ze szkołą, wsparcie poradni może być bardzo cenne.

Dzieci, młodzież, kadra pedagogiczna i rodzice mogą również uzyskać wsparcie psychologiczno-pedagogiczne, dzwoniąc na bezpłatną, całodobową infolinię 800 080 222.

Jeśli rodzina nie akceptuje tożsamości płciowej dziecka, warto – we współpracy ze szkołą – zaproponować osobie uczniowskiej pomoc w rozmowach z rodziną lub udzielić wsparcia, które umożliwi jej bezpieczne funkcjonowanie.

## Realizowanie zadań profilaktycznych oraz wspierających wychowawczą i edukacyjną funkcję szkoły, w tym wspieranie kadry pedagogicznej w rozwiązywaniu problemów dydaktyczno-wychowawczych

Działania te mogą polegać m.in. na wspieraniu kadry pedagogicznej w udzielaniu pomocy psychologiczno-pedagogicznej, takiej jak np. prowadzenie superwizji określonego postępowania, konsultacje na temat wyboru adekwatnych rozwiązań, identyfikowanie i rozwiązywanie problemów dydaktycznych i wychowawczych. Należą do nich m.in. rozwiązania w zakresie prewencji dyskryminacji, wykluczenia oraz przemocy motywowanej uprzedzeniami, wsparcie transpłciowej lub niebinarnej osoby uczącej się w coming outcie, zaplanowanie i przeprowadzenie procesu komunikacji o zmianie imienia i używanych zaimkach, realizacja spotkań z rodzicami i innymi osobami ze szkolnej społeczności, które potrzebują poszerzyć swoją wiedzę i świadomość specyfiki funkcjonowania oraz potrzeb wynikających z transpłciowości lub niebinarności.

### 4

## WARSZAWSKI RZECZNIK PRAW UCZNIOWSKICH

*Damian Jaworek*

Warszawski Rzecznik Praw Uczniowskich dąży do tego, żeby każda szkoła stała się miejscem bezpiecznym, otwartym i wolnym od przemocy. Miejscem, z którego nikt nie jest wykluczony ze względu na jakiegokolwiek cechy czy trudności, miejscem, w którym każda osoba traktowana jest podmiotowo i z poszanowaniem godności. Dlatego rolą Rzecznika jest dbanie o prawa i dobrostan wszystkich osób uczniowskich w warszawskich szkołach, szczególnie osób wykluczanych i dyskryminowanych. Do tych należą osoby transpłciowe i niebinarne.

Rzecznik w swoich działaniach kieruje się wartościami i prawami zawartymi m.in. w Konstytucji RP, ustawach dotyczących systemu oświaty, Konwencji o prawach dziecka. Mówią one wprost o równym traktowaniu, sprawiedliwości społecznej, wolności od dyskryminacji, poszanowaniu godności i dóbr osobistych oraz ochronie życia i zdrowia. Dają też narzędzia do skutecznego zabiegania o prawa osób transpłciowych i niebinarnych w szkołach.

## Jakimi sprawami osób transpłciowych i niebinarnych zajmuje się Rzecznik?

Rzecznik zajmuje się wszelkimi przejawami dyskryminacji i łamania praw uczniowskich w szkole. W przypadku osób transpłciowych i niebinarnych mogą to być takie sytuacje jak: przemoc i wykluczenie w szkole, problemy ze zdrowiem psychicznym i brakiem odpowiedniej opieki psychologiczno-pedagogicznej w szkole, utrudniony dostęp do korzystania z toalety zgodnej z tożsamością płciową, brak możliwości swobodnego używania imienia lub zaimków zgodnych z preferencjami osoby uczniowskiej.

## Kto może się zgłaszać do Warszawskiego Rzecznika?

Do Rzecznika mogą zgłaszać się **WSZYSTKIE OSOBY** (bez względu na miejsce zamieszkania), którym leży na sercu dobrostan osób uczniowskich, w tym osób transpłciowych i niebinarnych. W szczególności Rzecznik zaprasza do kontaktu i współdziałania:

- osoby uczniowskie, które doświadczają dyskryminacji i łamania ich praw i które nie mogą odnaleźć się w rzeczywistości szkolnej;
- rodziców i osoby sprawujące opiekę, które chcą pomóc dziecku w szkole i potrzebują wsparcia w tym zakresie;
- przedstawiciele\_ki dyrekcji i grona pedagogicznego, szukających wskazówek, jak dbać o dobrostan ich podopiecznych i jak zabezpieczyć ich prawa;
- wszystkie osoby, które potrzebują wsparcia w rozwiązywaniu napięć szkolnych, szukają porady merytorycznej lub mają pomysł na działania włączające osoby dyskryminowane do społeczności szkolnej albo chcą się podzielić dobrymi praktykami w ich szkołach.

Wszystkie te osoby mogą kontaktować się z Rzecznikiem mailowo ([rzecznikrpu@eduwarszawa.pl](mailto:rzecznikrpu@eduwarszawa.pl)), za pośrednictwem Facebooka i Instagrama, telefonicznie pod numerem 22 443 35 54. Mogą też spotkać się z Rzecznikiem (bezpośrednio lub online) podczas dyżurów, które odbywają się w wybrany dzień tygodnia w Warszawskim Centrum





Innowacji Edukacyjno-Społecznych i Szkoleń, ul. Stara 4 (wejście C). Podczas takich spotkań Rzecznik może lepiej zrozumieć sytuację poszczególnych osób, rozpoznać ich potrzeby i podjąć adekwatne działania – np. przekazać wiedzę o prawach osób transpłciowych lub pokierować do innych osób, lub instytucji, które będą mogły udzielić wsparcia specjalistycznego.

## Interwencje w przypadku naruszeń praw osób uczniowskich

W kompetencjach Rzecznika leży rozpatrywanie każdej zgłoszonej sprawy, w tym dotyczącej osób transpłciowych i niebinarnych, i podejmowanie interwencji zawsze, kiedy jest podejrzenie łamania praw. W praktyce przy wsparciu specjalistów\_ek z Biura Edukacji i WCIES wnikliwie bada poszczególne zgłoszenia, w razie potrzeby korzysta ze wsparcia interwentów\_ek, mediatorów\_ek lub prawników\_czek. Weryfikuje też statut danej szkoły m.in. pod kątem prawa do równego traktowania i przeciwdziałania dyskryminacji. Po otrzymaniu zgłoszenia zazwyczaj kontaktuje się dyrekcją danej placówki, aby usłyszeć i zrozumieć jej perspektywę i uzyskać bardziej kompletny obraz sytuacji. Dzięki temu Rzecznik tworzy platformę do dialogu, wymiany praktyk i poszukiwania rozwiązań.

Podstawowym zadaniem Rzecznika jest informowanie osób uczniowskich, w tym osób identyfikujących się z grupą LGBT+, o przysługujących im prawach, a także możliwościach korzystania z nich i ich egzekwowania.

Zgodnie z Zarządzeniem Prezydenta m.st. Warszawy rola Rzecznika polega też na rekomendowaniu ścieżek postępowania w przypadkach naruszania praw uczniowskich oraz przejawów dyskryminacji, w tym inicjowanie opracowań analiz prawnych. Rzecznik proponuje osobom uczniowskim oraz ich rodzicom różne ścieżki działania, które pomogą im poczuć się bezpiecznie i zadbać o ich prawa. Od szkół może oczekiwać stworzenia planu działań naprawczych, poprawiających sytuację osób LGBT+. Może też proponować różne działania wspierające funkcjonowanie osób o różnej tożsamości płciowej. Należą do nich np.:

- zajęcia psychologiczno-pedagogiczne w klasie;
- regularne rozmowy na godzinach wychowawczych;
- eksperckie szkolenia dla kadry nauczycielskiej oferowane przez WCIES;
- mediacje prowadzone przez wyspecjalizowane osoby;
- poradnictwo prawne.

Jedna ze spraw, która trafiła do Rzecznika, dotyczyła dyskryminacji transpłciowego licealisty. Część nauczycieli i rodziców nie chciała się zgodzić na to, żeby podczas szkolnej wycieczki uczeń ten nocował w jednym miejscu ze swoimi kolegami z klasy

(którzy go wspierali). Nauczycielka, która zwróciła się z prośbą o pomoc w rozwiązaniu tego problemu, otrzymała informacje o prawach jej ucznia oraz możliwościach działania w szkole przeciwdziałających dyskryminacji. Została też pokierowana do osoby oferującej specjalistyczne wsparcie na rzecz osób transpłciowych i niebinarnych. Pomoc, jaką otrzymała, ostatecznie zapobiegła wykluczeniu ucznia z wycieczki szkolnej.

Rzecznik indywidualnie podchodzi do każdej sprawy, a forma wsparcia i zakres jego zaangażowania są dobierane adekwatnie do zgłaszanych potrzeb. Dostarcza wiedzy i narzędzi, które osoby uczniowskie, rodzice i organy szkolne mogą wykorzystać we wzajemnych kontaktach, odpowiadając na konkretne potrzeby.

## Działania edukacyjne i systemowe

Poza interwencjami Rzecznik prowadzi również działania edukacyjne i promocyjne, które polegają na upowszechnianiu i uświadamianiu istoty praw uczniowskich, w tym praw osób transpłciowych i niebinarnych. Współpracuje ze szkołami i placówkami oświatowymi oraz samorządami uczniowskimi i radami rodziców przy opracowywaniu w statutach szkolnych postanowień chroniących prawa uczniowskie, w tym prawa osób LGBT+. Realizuje program edukacyjny Warszawska Akademia Praw Uczniowskich przy wsparciu prawniczek, prawników i mediatorów\_ek. W ramach programu przedstawiciele i przedstawicielki szkół zdobywają wiedzę o prawach uczniowskich i ich praktycznym zastosowaniu. Mogą poprawiać statuty szkoły, wychodząc od podstawowego założenia o podmiotowości i godności osób uczniowskich. Szkoły otrzymują również wsparcie doradcze przy dalszych pracach nad statutami.

Zapisane prawa to nie wszystko. Potrzebna jest zmiana myślenia i zmiana podejścia do młodych ludzi. Dlatego do wspólnego namysłu nad statutami i prawami uczniowskimi Rzecznik zaprasza wszystkie organy szkoły, zwłaszcza samorząd uczniowski. Większa aktywność samorządów uczniowskich i dialog oraz współpraca będą wsparciem we wprowadzeniu lepszych relacji w szkołach, a w konsekwencji zwiększą one dobrostan społeczności, w tym dobrostan osób transpłciowych i niebinarnych.

Rzecznik jest również zaangażowany w działania, które służą wspieraniu młodzieży szkolnej, w tym należącej do grupy LGBT+, doświadczającej dyskryminacji i kryzysów psychicznych, a także przeciwdziałaniu tym zagrożeniom. Zadaniem Rzecznika jest prowadzenie działań w porozumieniu ze szkolnymi rzecznikami, opiekunami samorządu uczniowskiego lub innymi dorosłymi, którzy mają być dla młodych ludzi wsparciem „pierwszego kontaktu”.

Warszawski Rzecznik Praw Uczniowskich zaprasza wszystkie szkoły i osoby uczniowskie do współdziałania przeciwko dyskryminacji osób transpłciowych i niebinarnych w szkołach i wspierania wszystkich osób, które potrzebują pomocy.

## 5 ZESPÓŁ INTERWENTEK I INTERWENTÓW KRYZYSOWYCH PRZY BIURZE EDUKACJI M.ST. WARSZAWY

*Izabela Podsiadło-Dacewicz*

Zespół ds. interwencji kryzysowej został powołany zarządzeniem Prezydenta m.st. Warszawy i funkcjonuje przy Biurze Edukacji m.st. Warszawy od 2009 roku. W skład zespołu wchodzi kilkanaście osób z przygotowaniem psychologicznym, pedagogicznym, terapeutycznym, psychotraumatologicznym, interwencyjnym i mediacyjnym, z umiejętnościami profesjonalnego pomagania, wspierania, towarzyszenia. Stale rozwijają swoje kompetencje i superwizują swoją pracę.

Podstawowym zadaniem zespołu jest wspieranie osób z warszawskich szkół i placówek w sytuacjach kryzysowych, które charakteryzują się dezorganizacją zachowania i uczuć oraz przeżywaniem bardzo silnych, przykrych emocji, między innymi strachu, lęku, bezsilności, wściekłości, głębokiego smutku czy rozpacz. Ważnym elementem reakcji kryzysowej jest przeżywanie poczucia utraty kontroli nad własnym życiem. Dla osób transpłciowych lub niebinarnych mogą to być m.in. zdarzenia takie, jak brak społecznej akceptacji ich tożsamości płciowej, wykluczenie, przemoc, poczucie osamotnienia, lęk przed odrzuceniem oraz brak poczucia bezpieczeństwa fizycznego i psychicznego.

Dotychczas spektrum spraw, które były objęte wsparciem zespołu interwencyjnego (ok. 150 podjętych interwencji) to przede wszystkim: szeroko rozumiane konflikty, przemoc rówieśnicza i długotrwałe dręczenie, zdarzenia związane ze śmiercią, próbami samobójczymi, samookaleczeniami, zabójstwo dziecka na terenie szkoły, katastrofy komunikacyjne, zdarzenia losowe i inne.

Interwencja kryzysowa jest jedną z form pomocy psychologicznej. Wsparcie udzielane przez zespół ma na celu odtworzenie poziomu funkcjonowania osoby sprzed kryzysu.

Działania interwentelek i interwentów polegają m.in. na:

- ocenie stanu psychofizycznego osoby w kryzysie – jej osobistych zasobów niezbędnych do poradzenia sobie z traumą oraz systemu społecznego wsparcia;
- znormalizowaniu, psychoedukacji i przywróceniu stanu sprzed kryzysu;

- pomocy w odzyskaniu równowagi i możliwości samodzielnego działania w przyszłości.

Interwencja kryzysowa to rodzaj oddziaływań charakteryzujących się specyficznymi cechami:

- skoncentrowana jest na konkretnych, ograniczonych w czasie celach – na problemie, który bezpośrednio wywołał kryzys. Uwagę skupia się na redukcji stresu i konstruktywnym rozwiązaniu problemu „tu i teraz”;
- opiera się na diagnozie źródeł stresu oraz sposobu jego przeżywania przez osobę w kryzysie;
- dotyczy zarówno emocji, jak i sfery poznawczej;
- koncentruje się na wzmacnianiu przystosowawczych mechanizmów rozwiązywania problemów przez osobę będącą w kryzysie, co pozwala jej w konsekwencji wrócić do poziomu funkcjonowania sprzed kryzysu;
- jest zorientowana na konfrontowanie z rzeczywistością zaprzeczeń i zniekształceń w myśleniu oraz na wspieranie emocjonalne, które nie jest sztucznym uspokojeniem;
- wykorzystuje istniejącą sieć relacji osoby w kryzysie z innymi ludźmi, mogący mi dać wsparcie oraz pomóc w rozwiązaniu problemu;
- może być wstępem do dalszej terapii.

Zasady prowadzenia interwencji kryzysowej wynikają z teorii kryzysu i można je sprowadzić do kilku podstawowych założeń:

- natychmiastowość pomocy;
- dostępność, dyspozycyjność i intensywność kontaktu z osobą udzielającą wsparcia;
- buforowanie;
- nastawienie na osiągnięcie konkretnego celu;
- docieranie do zasobów, żeby poradzić sobie ze stanem kryzysu;
- koncentracja na problemie, który wywołał kryzys;
- inicjowanie społecznego wsparcia.

Zadania osoby prowadzącej interwencję koncentrują się na wsparciu w sytuacji kryzysu:

- szkoły/placówki jako organizacji;
- osób uczniowskich (np. kanalizowanie emocji, wzmacnianie umiejętności radzenia sobie w trudnych sytuacjach, udzielanie informacji);
- kadry pedagogicznej (np. odciążenie emocjonalne, wzmacnianie umiejętności radzenia sobie w trudnych sytuacjach, udzielanie informacji);
- kadry zarządzającej placówki (sposób informowania rady pedagogicznej, rodziców, mediów, organizacja i ujednoczenie działań szkoły);

- rodziców (umiejętności radzenia sobie w trudnych sytuacjach, zarządzania emocjami, komunikowania się i udzielania informacji);
- wzmocnienia systemu lub organizacji;
- przezwyciężenia kryzysu;
- rozwiązania konfliktu.

Osoba prowadząca interwencję jest bezstronna, działa z zachowaniem poufności, nie reprezentuje szkoły/institucji przed rodzicami, prasą, urzędami. Przygotowuje i wzmacnia funkcję reprezentatywną kadry zarządzającej szkoły, pomaga w tworzeniu i realizacji planu działania, wzmacnia wychowawczą rolę kadry pedagogicznej, podejmuje pracę z osobami albo grupami zaangażowanymi w kryzys lub konflikt. Wsparcie powinno być prowadzone w taki sposób, żeby osoby zarządzające oraz społeczność szkolna lub placówki, z pomocą odpowiednich instytucji czy osób, poradziły sobie z sytuacją związaną z kryzysem.

Zasady działania zespołu zostały zamieszczone na stronie Biura Edukacji m.st. Warszawy: <https://edukacja.um.warszawa.pl/-/zespól-ds-interwencji-kryzysowej>.

## 6

### WYBRANE POLSKIE ORGANIZACJE POZARZĄDOWE ZAJMUJĄCE SIĘ TEMATYKĄ TRANSPŁCİOWOŚCI I NIEBINARNOŚCI,

które udzielają pomocy, porady, wspierają w realizacji interwencji albo prowadzą działania edukacyjne w zakresie przeciwdziałania dyskryminacji i wykluczeniu w szkole

- Kampania Przeciw Homofobii – [kph.org](http://kph.org)
- Fundacja Interakcja – [interakcja.org](http://interakcja.org) (temat interplciovosci)
- Stowarzyszenie My, Rodzice – [myrodzice.org](http://myrodzice.org)
- Fundacja Trans-Fuzja – [transfuzja.org](http://transfuzja.org)
- Stowarzyszenie Lambda Warszawa – [lambdawarszawa.org](http://lambdawarszawa.org)
- Fundacja GrowSPACE – [interwencje@growspace.pl](mailto:interwencje@growspace.pl)
- Stowarzyszenie na rzecz osób LGBT „Tolerado” – [tolerado@tolerado.org](mailto:tolerado@tolerado.org)
- Towarzystwo Edukacji Antydyskryminacyjnej – [biuro@tea.org.pl](mailto:biuro@tea.org.pl)
- Fundacja na rzecz różnorodności społecznej – [biuro@ffrs.org.pl](mailto:biuro@ffrs.org.pl)
- Projekt tranzycja.pl – [tranzycja.pl](http://tranzycja.pl)
- Zrozumieć transplciovosc – [zrozumiectransplciovosc.pl](http://zrozumiectransplciovosc.pl)

- Stowarzyszenie Miłość Nie Wyklucza – [mnw.org.pl/prawo\\_konsultacje/](http://mnw.org.pl/prawo_konsultacje/) (prowadzi bezpłatne konsultacje prawne on-line w sprawach osób transpłciowych)
- Fundacja Dziewczyny w Spektrum – [dziewczyныwsppektrum.pl](http://dziewczyныwsppektrum.pl)

Należy pamiętać, że w każdej sytuacji osoby uczniowskie uzyskają profesjonalną pomoc pod numerem telefonu zaufania dla dzieci i młodzieży: 116 111. Z kolei telefon 800 100 100 przeznaczono dla rodziców i nauczycieli – pod ten numer można dzwonić w sprawie bezpieczeństwa dzieci, także w sytuacji związanej z transpłciowością i niebinarnością młodych osób.

# OTO BINDER



# CZĘŚĆ 6

## BAZA INFORMACJI O TRANSPŁCIOWOŚCI I NIEBINARNOŚCI

### 1

#### SŁOWNICZEK NAJWAŻNIEJSZYCH POJĘĆ

**AFAB/AMAB** – angielski skrót na płeć przypisaną przy urodzeniu – *assigned female/male at birth*.

**BIFOBIA** – niechęć wobec osób biseksualnych.

**BINDER (SPŁASZCZAK)** – bezpieczna część garderoby, której celem jest spłaszczenie klatki piersiowej. Bindera używają transpłciowi mężczyźni, osoby niebinarne oraz osoby cispłciowe.

**CISPŁCIOWOŚĆ** – pojęcie odnoszące się do tych osób, których tożsamość płciowa zgadza się z płcią oznaczoną przy urodzeniu. Mówimy: „mamy w klasie osoby cispłciowe i transpłciowe”. Nie mówimy: „mamy w klasie osoby transpłciowe”.

**DYSFORIA PŁCIOWA** – nieprzyjemne przeżycia związane z cechami płciowymi ciała danej osoby lub z jej funkcjonowaniem w społeczeństwie. Dysforia płciowa może dotyczyć części ciała (narządów płciowych, klatki piersiowej, rysów twarzy, wielkości stóp itd.) oraz innych cech wynikających z dojrzewania płciowego jak np. tembru głosu, miesiączkowania czy wzrostu. Odczuwanie dysforii płciowej nie oznacza bycia osobą transpłciową. Osoba transpłciowa nie musi odczuwać dysforii płciowej. Dysforia płciowa nie określa „stopnia” transpłciowości.

**EKSPRESJA PŁCIOWA** – sposób interpretacji naszego rozumienia płci. Ekspresja płciowa to ubiór, fryzura, ogólnie wygląd. Nasza ekspresja płciowa często ma



związek z tym, jakie wzorce kobiecości i męskości poznaliśmy w dzieciństwie. Ekspresja płciowa każdej osoby zmienia się na przestrzeni lat.

**ENBYFOBIA** – postawa niechęci wobec niebinarności (od skrótu NB – *non-binary*).

**HOMOFOBIA** – postawa uprzedzenia i negowania ze względu na homoseksualną orientację psychoseksualną osoby lub osób.

**LGBT+** – akronim powstały od słów lesbijki, geje, osoby biseksualne i transpłciowe. Plus odnosi się do wszystkich innych orientacji psychoseksualnych i tożsamości płciowych, które nie są heteroseksualne i cisplciowe. Często można spotkać wersję LGBTQ+, gdzie literka Q oznacza queer/questioning (znaczenie patrz niżej), albo LGBTQIAP – gdzie I oznacza osoby interpłciowe, czyli takie, które urodziły się ze zróżnicowanymi cechami płciowymi, A – osoby aseksualne, czyli takie, które nie odczuwają pociągu seksualnego (co nie oznacza, że nie uprawiają seksu i nie tworzą relacji romantycznych), P – osoby panseksualne, czyli te, które odczuwają pociąg seksualny i romantyczny niezależnie od płci osoby. Dla osoby panseksualnej płeć czy tożsamość płciowa nie grają roli przy wyborze partnera\_ki. W najnowszych materiałach można spotkać też informację, że pod literką A możemy również umieścić *allies*, czyli osoby sojusznicze wobec osób LGBT+.

**NIEBINARNOŚĆ** – z definicji niebinarność to również transpłciowość, bo rozumiemy przez nią nieodnajdywanie się w binarnym spektrum płci, czyli nieokreślanie siebie jako kobiety czy mężczyzny, ale np. odczuwanie obu płci lub w ogóle bycie poza tą kategorią. Można być osobą transpłciową i niebinarną.

**QUEER** – to zbiorcze określenie dla osób, które nie chcą lub nie potrzebują określać się w binarny, heteronormatywny sposób. To często osoby, które świadomie kontestują normy społeczne dotyczące płci i seksualności. Pod literką Q rozumiemy również pojęcie questioning, czyli osoby poszukujące swojej orientacji psychoseksualnej i tożsamości płciowej.

**TOŻSAMOŚĆ PŁCIOWA** – to indywidualne poczucie płci, które może, ale nie musi zgadzać się z płcią nadaną przy urodzeniu.

**TRANSFOBIA** – niechęć, negatywne emocje ze względu na czyjaś transpłciowość.

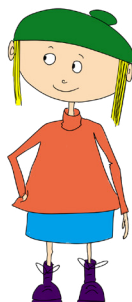
**TRANSPŁCIOWOŚĆ** – to pojęcie-parasol odnoszące się do tych osób, których tożsamość płciowa różni się od płci oznaczonej przy urodzeniu. Mogą to być transpłciowe osoby binarne, ale również niebinarne, a zatem osoby: genderfluid, agender, bigender oraz wiele innych osób o różnych tożsamościach płciowych. Mówimy: „osoba transpłciowa”. Nie mówimy: „transseksualna”.

**TRANZYCJA (SPOŁECZNA, PRAWNA, MEDYCZNA)** – rodzaje korekty płci w znaczeniu społecznym, medycznym bądź prawnym. Tranzycja obejmuje działania podejmowane przez daną osobę w celu uzgodnienia płci z tożsamością płciową. Tranzycja medyczna obejmuje interwencje w zakresie ciała (zabiegi afirmujące płeć), tranzycja prawna dotyczy oznaczenia płci w dokumentach (w akcie urodzenia), tranzycja społeczna – dotyczy codziennego funkcjonowania w społeczeństwie zgodnie z tożsamością płciową. Zmiana ekspresji płciowej jest częścią tranzycji społecznej.

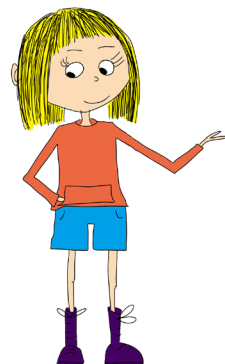
Zmuszanie dziecka do codziennego odgrywania roli, której nie rozumie, jest nieporównywalnie bardziej raniące dla niego niż ewentualne późniejsze dokuczanie rówieśników jeśli jego tożsamość płciowa okaże się zgodna z tą nadaną przy narodzinach.



Klara była nieszczęśliwa w przedszkolu



Potem nie musiały grać dziewczynki i mogły być tym, kim się czuły i były szczęśliwe!



Dzisiaj Klara jest nadal sobą i nadal jest szczęśliwa!

## LITERATURA REKOMENDOWANA

- Autorzy zebrani (2021). *Wszystkie kolory świata*. Warszawa: Wydawnictwo Agora dla dzieci.
- Bereś, W., Schwertner, J. (2020). *SZRAMY – jak psychosystem niszczy nasze dzieci*. Warszawa: Wielka Litera.
- Callender, K. (2021). *Na zawsze Felix*. Poznań: We Need Ya – Grupa Wydawnictwa Poznańskiego.
- Conley, G. (2019). *Wymazać siebie*. Warszawa: Wydawnictwo Poradnia K.
- Dora, M., Furgał, E. (2021). *Nastolatki LGBT+ w spektrum autyzmu. Poradnik dla specjalistów*. Kraków: Fundacja Dziewczyny w Spektrum, [https://dziewczynawspektrumfiles.wordpress.com/2021/04/nastolatki-lgbt-w-spektrum-autyzmu\\_poradnik-dla-specjalistow.pdf](https://dziewczynawspektrumfiles.wordpress.com/2021/04/nastolatki-lgbt-w-spektrum-autyzmu_poradnik-dla-specjalistow.pdf).
- Dynarski, W., Jąderek, I., Kłonkowska, A.M. (red.); (2016). *Transpłciowa młodzież w polskiej szkole. Raport z badań*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, <https://drive.google.com/file/d/1vvkStVeSsM8aBJY8Un-EE0cPEjlyLMT3/view>.
- Ebershoff, D. (2016). *Dziewczyna z portretu*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak.
- Eugenides, J. (2015). *Middlesex*. Katowice: Wydawnictwo Sonia Draga.
- Frankel, L. (2019). *Tak to już jest*. Warszawa: Wydawnictwo Poradnia K.
- Furgał, E. (2022). *Dziewczyna w spektrum*. Warszawa: Wydawnictwo Książkowe LINIA.
- Furgał, E., Dora, M. (2021). *Nastolatki LGBT+ w spektrum autyzmu. Poradnik dla rodziców*. Kraków: Fundacja Dziewczyny w Spektrum, [https://dziewczynawspektrum.files.wordpress.com/2021/04/nastolatki-lgbt-w-spektrum-autyzmu\\_poradnik-dla-rodzicow.pdf](https://dziewczynawspektrum.files.wordpress.com/2021/04/nastolatki-lgbt-w-spektrum-autyzmu_poradnik-dla-rodzicow.pdf).
- Grabski, B. i in. (red.); (2020). *Dysforia i niezgodność płciowa. Kompendium dla praktyków*. Warszawa: PZWL Wydawnictwo Lekarskie.
- Grabski, B. (red.); (2022). *Zdrowie osób transpłciowych i niebinarnych – podręcznik psychoedukacyjny dla osób i pacjentów oraz ich bliskich*. Warszawa: Trans-Fuzja.
- Grodzka, A. (2013). *Mam na imię Ania*. Warszawa: Wydawnictwo W.A.B.
- Heban, M. (2023). *Godność proszę. O transpłciowości, gniewie i nadziei*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Herthel, J., Jenningsi, J. (2019). *Mam na imię Jazz*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Irving, J. (2022). *Świat według Garpa*. Warszawa: Wydawnictwo Prószyński i S-ka.
- Irving, J. (2012). *W jednej osobie*. Warszawa: Prószyński Media.
- Jacoń, P. (2021). *My, trans*. Warszawa: Wydawnictwo RM.
- Ja My Oni – ludzie LGBT+, *Poradnik Psychologiczny Polityki*, tom 39, 3/2020.
- Japonka, E. (2016). *Zrozumienie*, <https://emijaponka.pl/wp-content/uploads/2020/03/zrozumienie.pdf>.

- Jaworska, D. (2019). *Rado boy*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Klarczyńska, M. (2015). *Dzikię gęsi*. Stare Miasto: Wydawnictwo Witanet.
- Klosow, M. (2019). *Gender bending. Praktyki przekraczania kulturowych norm płci*. Warszawa: Instytut Wydawniczy Książka i Prasa.
- Kluczyńska, U., Dynarski, W., Kłonkowska, A.M. (2016). *Poza schematem. Społeczny konstrukt płci i seksualności*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Kłonkowska, A.M. (2017). *Płeć dana czy zadana? Strategie negocjacji (nie)tożsamości transpłciowej w Polsce*. Gdańsk-Sopot: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Kłonkowska, A.M. (red.); (2012). *Transpłciowość – androgynia. Studia o przekraczaniu płci*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Kobabe, M. (2021). *Gender queer. Autobiografia*. Poznań: Centrala – Mądre Komiksy.
- Kosińska, K. (2015). *Bрудny róż. Zapiski z życia, którego nie było*. Warszawa: Wydawnictwo Nisza.
- Kowska, L. (2017). *Lukrecja w ciele Krzyska. Odkryć i zrozumieć siebie*. Kraków: Ridero.
- Kowska, L. (2017). *Opowieści różnej treści. Osiemnaście miesięcy z życia Lukrecji*. Kraków: Ridero.
- Kuligowski, W. (2020). *Trzecia płeć świata*. Poznań: Wydawnictwo Albus.
- Lemma, A. (2016). *Ciało w umyśle. Rozważania o ciele w psychoanalizie i programach telewizyjnych*. Warszawa: Oficyna Ingenium.
- Loter, M. (2016). *Chłopiec w czerwonej sukience*. Chorzów: Wydawnictwa Videograf S.A.
- Łodyga, W. (2022). *Angst with happy ending*. Białystok: Young.
- Łodyga, W. (2020). *Hurt comfort*. Białystok: Young.
- Marin, M. (1993). *Skok anioła*. Katowice: Akapit.
- Maynard, D.M. (2022). *Refleksyjny poradnik dla rodziców i rodzin dzieci transpłciowych*. Otwock: Wydawnictwo Fraszka Edukacyjna.
- Musierowicz, M. (2011). *Kwiat kalafiora*. Łódź: Wydawnictwo Akapit Press.
- Nut, A.E. (2016). *Zostać Nicole: metamorfoza amerykańskiej rodziny*. Warszawa: Wydawnictwo Czarna Owca.
- Osińska, N. (2016). *Fanfik*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej.
- Osińska, N. (2019). *Fluff*. Warszawa: Wydawnictwo Agora.
- Osińska, N. (2017). *Slash*. Warszawa: Wydawnictwo Agora.
- Peitx, M. (2018). *Maja dorasta – niezbędny dojrzewającej dziewczynki*. Katowice: Debit.
- Pietruszczak, B. (2022). *Twoje ciało pozytywne dojrzewanie: dla chłopców. Przewodnik po zmianach w ciele, emocjach i ciało pozytywności*. Warszawa: Moonka.
- Reed, A. (2020). *Dziewczyny znikąd*. Warszawa: Wydawnictwo Poradnia K.
- Remin, K. (red.); (2021). *Tęcza w siedmiu odsłonach. Zeszyt Akademii Zaangażowanego Rodzica*. Warszawa: Kampania Przeciw Homofobii.
- Silverman, E. (2021). *Janek (nie Janka)*. Warszawa: All Kids Publishing.

- Skrzydłowska-Kalukin, K., Sokolińska, J. (2022). *Mów o mnie ono: dlaczego współczesne dzieci szukają swojej płci?* Warszawa: Wydawnictwo W.A.B.
- Stuart, S. (2021). *Mój cień jest różowy*. Kraków: Znak Emotikon.
- Szymkowiak, A.M. (2018). *Ostatni? Rozdział*. Kraków: Ridero.
- Taylor, S.R. (2019). *Ciało – Śmiało! Przewodnik po dojrzewaniu*. Kraków: Znak Emotikon.
- Todnem, S. (2020). *Ciało – Śmiało! – dla chłopaków. Przewodnik po dojrzewaniu*. Kraków: Znak Emotikon.
- Ziemińska, R. (2018). *Niebinarne i wielowarstwowe pojęcie płci: próba inkluzji danych o osobach interplciowych i niebinarnych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

# BIBLIOGRAFIA

## WYBRANE AKTY PRAWNE

- Ustawa z dnia 14 grudnia 2016 r. Prawo oświatowe, Dz.U. z 2017 r., poz. 59.
- Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r., Kodeks postępowania cywilnego, Dz.U. z 1964 r., nr 43 poz. 296.
- Rozporządzenie MEN z dnia 29 czerwca 2017r. w sprawie dopuszczalnych form realizacji obowiązkowych zajęć wychowania fizycznego, Dz.U. z 2017r., poz. 1322.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 31 grudnia 2002 r. w sprawie bezpieczeństwa i higieny w publicznych i niepublicznych szkołach i placówkach, Dz.U. z 2020 r., poz. 1604.
- Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie, Dz.U. z 2022 r., poz. 1225.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 12 sierpnia 1999 r. w sprawie sposobu nauczania szkolnego oraz zakresu treści dotyczących wiedzy o życiu seksualnym człowieka, o zasadach świadomego i odpowiedzialnego rodzicielstwa, o wartości rodziny, życia w fazie prenatalnej oraz metodach i środkach świadomej prokreacji zawartych w podstawie programowej kształcenia ogólnego, Dz.U. z 2014 r., poz. 395.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 1 lutego 2013 r. w sprawie szczegółowych zasad działania publicznych poradni psychologiczno-pedagogicznych, w tym publicznych poradni specjalistycznych, Dz.U. z 2013 r., poz. 199.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 25 sierpnia 2017 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie szczegółowych zasad działania publicznych poradni psychologiczno-pedagogicznych, w tym publicznych poradni specjalistycznych, Dz.U. z 2017 r., poz. 1647.
- Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., Dz.U. z 1993 r., poz. 284.
- Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. Dz.U. z 1991 r., nr 120, poz. 526.
- Konwencja ONZ sporządzona w Paryżu dnia 15 grudnia 1960 r., Dz.U. z 1964 r., nr 40, poz. 268.

Wyrok Sądu Okręgowego w Warszawie, sygn. akt V Ca 2686/19.

Wyrok Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 17 listopada 2017 r., sygn. akt I ACa 1372/16.

Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE.

## WYBRANE PUBLIKACJE

Achille, C., et. al. (2020). *Longitudinal impact of gender-affirming endocrine intervention on the mental health and well-being of transgender youths: preliminary results.* „International Journal of Pediatric Endocrinology”, 2020(1).

Aranowska A., Gasiński Ł. (2019). *Opinia prawna: ingerowanie szkoły w wygląd uczniów to łamanie prawa*, link do opinii [https://drive.google.com/file/d/1YZ1tT\\_Gc98JcH2Vjonw20mbdDweWXcaD/view](https://drive.google.com/file/d/1YZ1tT_Gc98JcH2Vjonw20mbdDweWXcaD/view).

Bandura-Madej W. (1996). *Wybrane zagadnienia interwencji kryzysowej*. Katowice: Interart.

Badura-Madej W. (1999). *Podstawowe pojęcia teorii kryzysu i interwencji kryzysowej*. W: W. Badura-Madej (red.), *Wybrane zagadnienia interwencji kryzysowej*. Poradnik dla pracowników socjalnych. Katowice: Interart.

Barankiewicz, Z. i in. (2021). *Kryzys. Szybkie reagowanie. Poradnik dla kadry pedagogicznej placówek oświatowych*. Warszawa: Biuro Edukacji Urzędu m.st. Warszawy i Warszawskie Centrum Innowacji Edukacyjno-Społecznych i Szkoleń.

Biuletyn RPO nr 3 (2021). *Zasada Równego Traktowania. Prawo i praktyka nr 32. Równe traktowanie w szkole. Raport z badania w szkołach oraz analiza ilościowa programów wychowawczo-profilaktycznych*. Warszawa: Biuro RPO.

Biuletyn RPO nr 6 (2017). *Zasada Równego Traktowania. Prawo i praktyka, nr 23. Przestępstwa motywowane uprzedzeniami. Analiza i zalecenia*. Warszawa: Biuro RPO .

Carel, J.C., et. al. (2009). *Consensus statement on the use of gonadotropin-releasing hormone analogs in children.* „Pediatrics”, 123(4).

De Vries, A.L., et. al. (2014). *Young adult psychological outcome after puberty suppression and gender reassignment.* „Pediatrics”, 134(4).

Down, E. (2020). *Largest Survey Of Transgender And Nonbinary Youth Says More Than Half Seriously Considered Suicide.* „Forbes”.

Górska, P., Budziszewska, M., Knut, P., Łada, P. (2016). *Hate No More: raport o Polsce. Homofobiczne i transfobiczne przestępstwa z nienawiści a wymiar sprawiedliwości*. Warszawa: Kampania Przeciw Homofobii.

Greenstone, J.L., Leviton S.C. (2004). *Interwencja kryzysowa*. Gdańsk: GWP.

- Heban, M. (2022). *Wszystko, co chcielibyście wiedzieć o transpłciowości, ale baliście się zapytać [Q&A]*, NOIZZ.PL.
- Hołyst, B. (2021). *Zapobieganie samobójstwom. Motywacja zachowań samobójczych*. Tom 1. Difin.
- ILGA Europe (2023). *2023 Annual Review of the Human Rights Situation of Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex People in Europe and Central Asia*. Brussels.
- Inkluzywna komunikacja w Sekretariacie Generalnym Rady* (2018). Sekretariat Generalny Rady UE.
- Jać, P. (2021). *My, trans*. Warszawa: Wydawnictwo RM; Skrzydłowska-Kalukin, K., Sokolińska, J. (2022). *Mów o mnie ono: dlaczego współczesne dzieci szukają swojej płci?* Warszawa: Wydawnictwo W.A.B.; Osińska, N. (2016). *Fanfik*. Warszawa: Wydawnictwo Krytyki Politycznej; Owl, Fisher, F. (2022). *Przewodnik przetrwania dla transpłciowych nastolatków*. Otwock: Fraszka Edukacyjna.
- Jak radzić sobie z bullyingiem i dyskryminacją w szkole? Vademecum dla uczennic i uczniów*. Warszawa: Warszawskie Centrum Innowacji Edukacyjno-Społecznych i Szkoleń i Urząd m.st. Warszawy, Biuro Edukacji.
- James, R.K., Gilliland, B.E. (2006). *Strategie interwencji kryzysowej*. Warszawa: PARPAMEDIA Wydawnictwo Edukacyjne (dawniej PARPA).
- Kostrzewa, Y. i in. (2021). *Jak pisać i mówić o osobach LGBT+*. Poradnik. Warszawa: Wydawnictwo Newsroom.
- Kuper, L.E., et. al. (2020). *Body dissatisfaction and mental health outcomes of youth on gender-affirming hormone therapy*. „Pediatrics”, 145(4).
- Lev A.I. (2014). *Transgendered Children and Youth*. W: Transgender Emergence. Therapeutic Guidelines for Working with Gender-Variant People and Their Families. New York: The Haworth Press.
- Łabędź, M. (2022). *Stres mniejszościowy osób LGBT+*. „Dyrektor Szkoły”, 3/2022.
- Łabędź, M. (2022). *Wskazówki do pracy z osobami transpłciowymi i różnorodnymi płciowo*. Gdańsk: Trans-Fuzja/Tolerado.
- Mazurczak, A., Mrowicki, M., & Adamczewska-Stachura, M. (2020). *Sytuacja prawna osób nieheteroseksualnych i transpłciowych w Polsce. Międzynarodowy standard ochrony praw człowieka osób LGBT i stan jego przestrzegania z perspektywy Rzecznika Praw Obywatelskich*. Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich.
- Murad, M.H., et al. (2010). *Hormonal therapy and sex reassignment: A systematic review and meta-analysis of quality of life and psychosocial outcomes*. „Clinical endocrinology”, 72(2).
- Okuń, B. (2002). *Skuteczna pomoc psychologiczna*. Warszawa: Instytut Psychologii Zdrowia, PTP.
- Pieniążek, J. (2023). *Sytuacja prawna osób niecisłpłciowych w szkołach*. Opracowanie merytoryczne, Fundacja Varia Posnania.



- Piżł, A. (2022). *Niebinarność*. W: Inspiracje\_na\_2023\_rok, Divercity+.
- Podsiadło-Dacewicz, I. (red.); (2020). *Łańcuch dyskryminacji i przemoc w szkole. Szkoła Przyjazna Prawom Człowieka. Jak przeciwdziałać wykluczeniu i przemocy w szkole?* Zeszyt 4. Warszawa: Warszawskie Centrum Innowacji Edukacyjno-Społecznych i Szkoleń i Urząd m.st. Warszawy, Biuro Edukacji.
- Podsiadło-Dacewicz, I. (red.); (2019). *Jak radzić sobie z przemocą i dyskryminacją w szkole?* Zeszyt 1. Warszawa: Warszawskie Centrum Innowacji Edukacyjno-Społecznych i Szkoleń i Urząd m.st. Warszawy, Biuro Edukacji.
- Podsiadło-Dacewicz, I. (red.); (2020). *Współpraca z rodzicami. Inspirator dla nauczycielek i nauczycieli. Część II. Szkoła przyjazna prawom człowieka. Jak przeciwdziałać wykluczeniu i przemocy w szkole?* Zeszyt 7. Warszawa: Warszawskie Centrum Innowacji Edukacyjno-Społecznych i Szkoleń i Urząd m.st. Warszawy, Biuro Edukacji.
- Praca zbiorowa (2021). *Kryzys. Szybkie reagowanie. Poradnik dla kadry pedagogicznej placówek oświatowych*. Biuro Edukacji Urzędu m.st. Warszawy i Warszawskie Centrum Innowacji Edukacyjno-Społecznych i Szkoleń.
- Sadowska D. (2022). *TRANSformacja. Dobre praktyki włączające w miejscu pracy*. Warszawa: Divercity+.
- Substance Abuse and Mental Health Services Administration (2012). *Preventing Suicide: A Toolkit for High Schools*. U.S. Department of Health and Human Services. Substance Abuse and Mental Health Services Administration Center for Mental Health Services.
- Sytuacja społeczna osób LGBT+ w Polsce. Raport za lata 2019–2020. Przegląd najważniejszych danych*. (2021). Warszawa: Kampania Przeciw Homofobii, Stowarzyszenie Lambda Warszawa.
- Transgender Health (2011). *Standards of Care for the Health of Transsexual, Transgender, and Gender Nonconforming People*. 7th Version.
- Turban, J.L., et. al. (2020). *Pubertal Suppression for Transgender Youth and Risk of Suicidal Ideation*. „Pediatrics”, 145(2).
- Van der Loos, M.A.T.C., et. al. (2022). *Continuation of gender-affirming hormones in transgender people starting puberty suppression in adolescence: a cohort study in the Netherlands*. „The Lancet Child & Adolescent Health”, 6(12).
- WHO (2018). *Preventing suicide: a community engagement toolkit*. Geneva: World Health Organization.
- WHO, BRPD, MEN, PTS (2007). *Zapobieganie samobójstwom. Poradnik dla nauczycieli i innych pracowników szkoły*. Warszawa: Fraszka Edukacyjna.
- WHO, PTS (2003). *Zapobieganie samobójstwom. Poradnik dla nauczycieli i innych pracowników szkoły*. Genewa/Warszawa.
- Winiewski, M., Świder, M. (2021). *Sytuacja społeczna osób LGBT+ w Polsce. Raport za lata 2019–2020*. Warszawa: Kampania Przeciw Homofobii, Stowarzyszenie Lambda Warszawa.
- Ziemińska, R. (2021). *Niebinarne i wielowarstwowe pojęcie płci*. Wydawnictwo Naukowe PWN.

*Byłom, byłoś*, strona Rady Języka Polskiego: [https://rjp.pan.pl/index.php?option=com\\_content&view=article&id=317:byom-byo&catid=44&Itemid=208](https://rjp.pan.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=317:byom-byo&catid=44&Itemid=208).

Kampania *Wrażliwi na słowa – wrażliwi na ludzi*, oficjalna strona Rady Języka Polskiego, <https://rjp.pan.pl/?view=article&id=1904:kampania-wrazliwi-na-slowa-wrazliwi-na-ludzi&catid=122>.

*Kompendium wiedzy o języku niebinarnym, neutralnym płciowo i inkluzywnym*, [https://zaimki.pl.Niebinarny\\_Spis\\_Powszechny\\_2023](https://zaimki.pl.Niebinarny_Spis_Powszechny_2023), <https://zaimki.pl/blog/spis-2023>.

*Poradnik: Jak mówić i pisać o grupach narażonych na dyskryminację. Etyka języka i odpowiedzialna komunikacja*, <https://etykajęzyka.pl/>.

*Stanowisko PTS ws. sytuacji społecznej, zdrowotnej i prawnej osób transpłciowych*, strona Polskiego Towarzystwa Seksuologicznego, <https://pts-seksuologia.pl/sites/strona/83/stanowisko-pts-ws-sytuacji-spoecznej-zdrowotnej-i-prawnej-osob-transplciowych>.

Strona projektu, *Dziecko transpłciowe – efektywny system wsparcia w szkole*, <https://www.dzieckotransplciowe.pl>.

Strona Fundacji Psycho-Edukacja, zakładka projekty, <https://fp-e.pl/publikacje>.

Strona projektu Szkoły Przyjazne LGBTQ+, <https://lgbtplusme.com/pl/school>.

## INNE

Hall, D. (2022). *Dziwny świat* [film]. USA: Walt Disney Animation Studios.

Steggalla, A. (2015). *Pożegnanie* [film]. WB/Francja: Amaro Films/British Film Institute/Connectic Studio.

Prochowicz, J. (2022). *Jak mówić, żeby nie krzywdzić? O języku włączającym* [nagranie webinarium], <https://aktywniobywatele.org.pl/szkolenia-webinaria/jak-mowic-zeby-nie-krzyw-dzic-o-jezyku-wlaczajacym-nagranie-webinarium/>.



# BIOGRAMY OSÓB AUTORSKICH

## Milena Adamczewska-Stachura

(ona/jej)

Prawniczka specjalizującą się w ochronie praw człowieka i prawie antydyskryminacyjnym, przede wszystkim w sprawach dotyczących ochrony praw osób LGBTIQ+. W latach 2018–2020 pracowniczka Zespołu ds. Równego Traktowania w Biurze Rzecznika Praw Obywatelskich, obecnie koordynatorka Funduszu Prawo Nie Wyklucza w Stowarzyszeniu Miłość Nie Wyklucza i aplikantka adwokacka w Kancelarii Adwokackiej Knut Mazurczak.

## Gabriela Borecka

(ona/jej)

Edukator, interwent kryzysowy Uniwersytetu SWPS, pedagog resocjalizacyjny, pracownik socjalny ze specjalizacją Praca na Rzecz Rodziny oraz life coach. Od lat aktywnie zaangażowana w pracę na rzecz osób LGBT+, żyjących w Polsce. Swoje doświadczenie budowała w pracy w organizacjach pozarządowych i jednostkach pomocowych, a także we współpracy z biznesem. Koordynatorka pierwszego w Polsce Hotelu Interwencyjnego dla osób LGBT+. Obecnie pracuje jako interwent kryzysowy z osobami w kryzysie psychicznym, w tym przy przede wszystkim z rodzinami osób transpłciowych i niebinarnych, a także we współpracy z biznesem, jako ekspert i edukator w obszarze różnorodności, włączania i równego traktowania (DEI) oraz społecznej odpowiedzialności (CSR).

## Damian Jaworek

(on/jego)

Socjolog, antropolog, absolwent Uniwersytetu Warszawskiego. Laureat II nagrody im. Znanickiego Polskiego Towarzystwa Socjologicznego i Nagrody Towarzystwa Genderowego. Od początku pracy związany z trzecim sektorem. Od 2016 do 2022

pracował w Fundacji Stocznia, gdzie prowadził m.in. projekty społeczne i badania edukacyjne. Od 2022 r. pierwszy w historii stolicy Warszawski Rzecznik Praw Uczniowskich.

## Dominik Kuc

(on/jego)

Członek Rady Fundacji GrowSPACE oraz inicjator projektu Ranking Szkół Przyjaznych LGBTQ+. Laureat konkursu *25 under 25 Forbes & McKinsey*, współautor raportu *Warszawska szkoła po pandemii*. Jest jednym z bohaterów kampanii *Młode Głowy* Fundacji Unaweza Martyny Wojciechowskiej, działa w kampanii *Wolna Szkoła*, a w 2023 roku został wyróżniony nagrodą im. Janusza Korczaka za wsparcie zdrowia psychicznego dzieci i młodzieży.

## Ewelina Negowetti

(ona/jej)

Założycielka i adminka największej w Polsce grupy wsparcia rodziców dzieci transpłciowych *Transpłciowość w rodzinie*. Mediatorka szkolna, edukatorka, ilustratorka edukacyjna. Mama transpłciowego syna. Z wykształcenia – specjalistka ds. zarządzania organizacjami pozarządowymi. Współpracuje z lekarzami, szkołami, firmami i instytucjami w zakresie edukacji z obszaru transpłciowości i niebinarności oraz z wydawcami w zakresie korekty merytorycznej w tekstach z obszaru transpłciowości i niebinarności. Autorka szkoleń i webinarów z tejej tematyki oraz poradnika pt.: *Pułapki aktywizmu – Jak je ominąć i cieszyć się życiem (swoim i nie tylko)*. Laureatka nagrody *LGBT+ Diamonds Awards 2022 r.* w kategorii ambasador-ka osób LGBTQ+.

## Aleksandra Niedźwiedzka-Wardak

(ona/jej)

Absolwentka pedagogiki (specjalności: psychopedagogika kreatywności i nauczanie etyki w szkole). Wieloletnia nauczycielka akademicka. Sekretarz organizacyjna Katedry UNESCO im. Janusza Korczaka i liderka ds. organizacyjnych w Instytucie Globalnej Odpowiedzialności (IGO). Nauczycielka, trenerka i instruktorka. Obecnie współpracuje z Polskim Instytutem Praw Człowieka i Biznesu (PIHRB) i Fundacją Psycho-Edukacja. W projekcie *Dziecko transpłciowe – efektywny system wsparcia w szkole* pełni rolę koordynatorki.

## Dorota Piotrowska

(ona/jej)

Osoba wspierająca społeczność LGBT+. Ucząca się entuzjastka propagowania wiedzy o transpłciowości oraz edukowania na rzecz poprawy ogólnego poziomu świadomości w tym zakresie. Absolwentka warszawskiej Akademii Zaangażowanego Rodzica. Otwarta na wszelkie wartości życiowe, cispłciowa akceptująca optymistka. Sojuszniczka rodziców osób transpłciowych.

## Ane Piżł

(on\_ona, jego\_jej, dowolnie)

Edukuje w zakresie równości, różnorodności i języka inkluzywnego, należy do Towarzystwa Edukacji Antydyskryminacyjnej i Amnesty International, ukończył Gender Studies w Instytucie Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk, pisze do „Wysokich Obcasów”. W 2022 nominowanx do nagrody *Noizz Zmiany Roku* w kategorii *Równouprawnienie*, a rok wcześniej do *LGBT+ Diamond Awards*. Realizuje kampanie społeczne i wydarzenia kulturalne, m.in. *All Inclusive Film Festival*.

## Izabela Podsiadło-Dacewicz

(ona/jej)

Trenerka, coachka, mediatorka, terapeutka, interwentka kryzysowa. W Warszawskim Centrum Innowacji Edukacyjno-Społecznych i Szkoleń koordynuje i realizuje działania związane z systemowym wsparciem kadry pedagogicznej, m.in. program *Akademia Wychowawcy* oraz *Szkoła Przyjazna Prawom Człowieka. Jak przeciwdziałać wykluczeniu i przemocy w szkole?*

Jest autorką publikacji i materiałów edukacyjnych adresowanych do kadry pedagogicznej.

## Michał Pyzik

(on\_ona, jego\_jej, dowolnie)

Absolwent\_ka filologii rosyjskiej w Polsce i Rosji, Gender Studies PAN i kursu *Męskość/damskość, a judaizm* w Żydowskim Uniwersytecie Otwartym. Zawodowo zajmuje się obszarem różnorodności, równości i praktyk włączających. Prywatnie dzieli czas pomiędzy opiekę nad „kocórką” i działaniami queerowymi.

## Dominika Sadowska

(ona/jej)

Prawniczka, mediatorka, specjalizuje się w prawie antydyskryminacyjnym i zachowaniach przemocowych w środowisku pracy. Założycielka i inicjatorka Divercity+. Projektuje rozwiązania z obszaru zarządzania różnorodnością dla miast, metropolii, międzynarodowych globalnych organizacji biznesowych. Przez 25 lat współpracowała z oświatą w zakresie budowania szkoły inkluzywnej, równościowej i szanującej prawa człowieka. Autorka wielu materiałów edukacyjnych dla nauczycieli i nauczycielek.

## Monika Stec

(ona/jej)

Absolwentka socjologii – ukończyła studia magisterskie w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego i studia doktoranckie w Szkole Nauk Społecznych przy Polskiej Akademii Nauk. Badaczka jakościowa. Była ewaluatorką wielu programów, np. *Szkola Liderów PAFW*, *Liderzy PAFW*, *Seniorzy w Akcji*, *Program Rozwoju Bibliotek*. Przez dwa lata koordynowała badania społecznego funkcjonowania boisk Orlik i tworzyła rekomendacje dotyczące sportu powszechnego.

## dr Marlena Stradomska

(ona/jej)

Doktor, suicydolog, psychoterapeuta. Wykładowca akademicki, kierownik placówki socjoterapeutycznej Towarzystwa Nowa Kuźnia w Lublinie, trener, terapeuta w trakcie 4-letniego kursu w nurcie integratywnym (aktualnie na III roku). W trakcie studiów doktoranckich w zakresie psychologii oraz filozofii w Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Autorka ponad 100 publikacji naukowych w obszarze problemów społecznych, pracy z osobami po próbie samobójczej czy zagrożeń XXI wieku. Zajmuje się propagowaniem wiedzy z zakresu suicydologii w mediach np. „Newsweek”, Onet, WP, Polskie Radio Lublin itd. Autorka cyklu darmowych poradników pomocowych *Strategie radzenia sobie w trakcie trwania pandemii i nie tylko* wydanych przy współpracy z Wydawnictwem Naukowym ArchaeGraph. Jest również ekspertem Biura ds. Zapobiegania Zachowaniom Samobójczym Instytutu Psychiatrii i Neurologii w Warszawie.



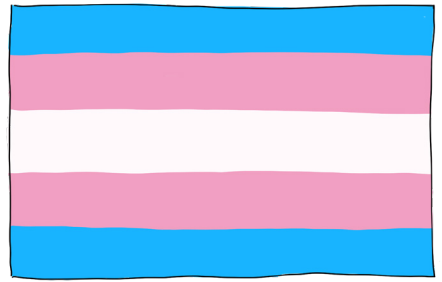
flaga osób aromantycznych



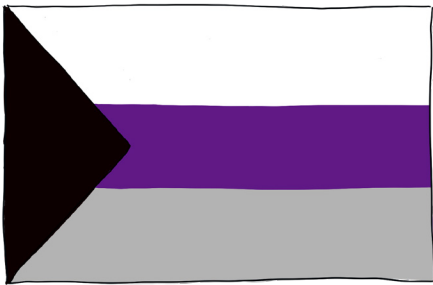
flaga osób niebinarnych



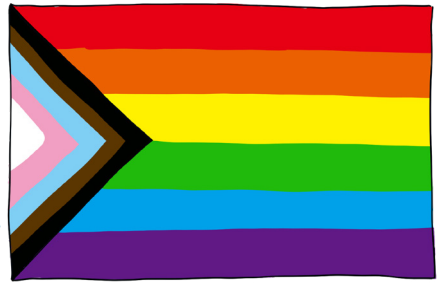
flaga osób aseksualnych



flaga osób transpłciowych



flaga osób demiseksualnych



flaga osób LGBTQ+





Praca zbiorowa *Przewodnik dla otwartej szkoły...* stanowi próbę uporządkowania wiedzy potrzebnej dyrektorom i nauczycielom, którzy chcą zapewnić wsparcie transpłciowym i niebinarnym młodym ludziom. Ich obecność w szkołach jest faktem, a w wielu sytuacjach społeczności szkolne nie są w ogóle przygotowane do tego, jak organizować swoją pracę i komunikować się, aby każdy w szkole czuł się dobrze i bezpiecznie, nie doświadczył wykluczenia oraz nie stał się ofiarą przemocy rówieśniczej.

Boimy się często osób i spraw, których nie znamy. Często też emocje sprawiają, że dobre intencje wsparcia i pomocy nie przekładają się na mądre organizacyjne i pedagogiczne działania.

Książka ta, napisana przez specjalistów (także praktyków), powinna być traktowana jako inspiracja dla profesjonalistów, którzy potrzebują wsparcia w swoich działaniach na rzecz szkoły włączającej. Mogą w niej znaleźć podstawowe informacje charakteryzujące sytuację transpłciowych i niebinarnych młodych ludzi w szkole, ryzyka i szanse z tym związane oraz propozycje rozwiązań na różnych poziomach. Te ostatnie warto traktować bardzo elastycznie i z dużym wyczuciem. Jest bowiem tak, że nawet najciekawsze pomysły, gdy stosujemy je bez wyczucia i uwzględnienia specyfiki konkretnej mikrospołeczności, przynoszą niekorzystne efekty. Warto zatem różne rozwiązania wprowadzać stopniowo, zespołowo oraz obserwować skutki ich wprowadzania, modyfikując i ulepszając rzeczy, które nie działają dobrze.

Warto także regularnie poszerzać i uaktualniać swoją wiedzę w obszarach zainteresowania tej publikacji.

*dr hab. Jacek Pyżalski, prof. UAM*

*Przewodnik* podąża za najnowszymi trendami w nauce, przybliża w przystępny sposób obowiązującą aktualnie terminologię, która w ciągu kilku ostatnich lat zmienia się bardzo dynamicznie, ukazuje szeroki kontekst funkcjonowania uczniowskich osób różnorodnych płciowo i proponuje najdogodniejsze rozwiązania.

*dr n. med. Anna Kępczyńska-Nyk,  
specjalistka chorób wewnętrznych,  
endokrynologii i seksuologii*

[...] to pozycja, na której powstanie długo czekałam, widząc ogromną potrzebę zebrania rzetelnej wiedzy, dobrych praktyk i rekomendacji, które posłużą każdej polskiej szkole [...]

Życzę sobie, wszystkim osobom uczącym się, ich rodzinom oraz wszystkim szkołom, aby dzięki temu poradnikowi polskie szkoły były miejscem, w którym dzieci i młodzież zdobywają nie tylko wiedzę merytoryczną i realizują podstawę programową, ale także uczą się szacunku, akceptacji, empatii i otwartości na siebie nawzajem [...]

*Paula Włodarczyk,  
psychoterapeutka dzieci i młodzieży*